

**ŽENSKÉ V MANJŠINSKIH SKUPNOSTIH: POMEN IN VLOGA
ŽENSK ZA OHRANJANJE KULTURNEGA IZROČILA:
Okrogla miza, Ljubljana 19. junij 2002**

**WOMEN IN MINORITY COMMUNITIES: THE SIGNIFICANCE AND
THE ROLE OF WOMEN IN PRESERVING CULTURAL TRADITION:
A Round Table, Ljubljana, 19 June 2002**

(UREDILA/EDITED BY MARINA LUKŠIČ-HACIN)

**ŽENSKÉ V MANJŠINSKIH SKUPNOSTIH:
Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila**

POSVETOVANJE, LJUBLJANA, 19. JUNIJ 2002

UVODNO SPOROČILO

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU je 19. 6. 2002 v prostorih Male dvorane Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU organiziral enodnevno posvetovanje z naslovom »Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila«. Posvetovanje je bilo organizirano pod okriljem projekta, ki prvo leto poteka na Inštitutu, z naslovom »Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci«. Vsebinsko je projekt široko zastavljen in združuje večje število raziskovalcev - ožjo raziskovalno skupino dopolnjuje večje število zunanjih sodelavcev.

Vsebinsko je bilo posvetovanje razdeljeno v dva dela. Prvi del je bil namenjen predstavitvi prispevkov vabljenih gostov - raziskovalcev, ki so se v preteklosti že ukvarjali z narodno/nacionalno identiteto skozi perspektivo o vlogi žensk v manjšinskem (etničnem) kontekstu. Poudarek je bil na kratki predstavitvi lastnega dela, morebitnih terenov, interpretacij in dilem, predvsem pa na glavnih spoznanjih raziskav. Diskusija, ki je sledila, je ponudila kar nekaj odgovorov na vprašanja, ki se raziskovalcem žensk - izseljenk in njihove vloge porajajo na terenu. Kot vabljeni gostje so se posvetovanja udeležili: Inga Brezigar Miklavčič (Goriški muzej, Nova Gorica), dr. Marjetka Golež - Kaučič (Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU), dr. Marija Jurić Pahor (Inštitut za narodnostna vprašanja, Aleksej Kalc (Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Italija), dr. Irene Mislej (Pilonova galerija v Ajdovščini), dr. Mojca Ramšak (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

Moderatorica prvega dela je bila dr. Marina Lukšič-Hacin.

V drugem delu posvetovanja so raziskovalci projektne skupine skupaj z zunanjimi sodelavci predstavili projekt in svoje delne raziskave. Projekt zajema skupinske in posamične selitve žensk v sinhroni in diahroni perspektivi, jemlje v ozir tipične izseljenske valove žensk iz slovenskega etničnega prostora, ki jih Slovenci poznamo kar nekaj, se osredotoča tako na družinsko selitev kot na posameznice in v primeru družinskih selitev na vlogo in življenje žensk v novem okolju znotraj družinske dinamike. Zanima nas tudi njihovo vključevanje v širše (izvorno ali novo) okolje. Rdeča nit projekta je vloga žensk za ohranjanje tradicije, identitete slovenstva v neslovenskem večinskem okolju.

Osnovni namen drugega dela srečanja je bila refleksija idejnega koncepta projekta, terenskega dela in morebitnih težav in dilem, ki so se pojavile, s pomočjo mnenj in

kritik samih sodelavcev projekta, predvsem pa vabljenih gostov, ki že imajo večletne izkušnje na terenu, ki je v nekaterih pogledih primerljiv s potekajočim projektom. V drugem delu so sodelovali: mag. Dean Ceglar (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Milena Domjan (Ministrstvo za kulturo RS, Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), dr. Irena Gantar Godina (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), mag. Daša Hribar (Slovenski etnografski muzej), Viktorija Kante (Muzej Miklova hiša, Ribnica), dr. Marina Lukšič-Hacin (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Irena Milanič (Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani), dr. Mirjam Milharčič-Hladnik (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), mag. Jernej Mlekuž (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), dr. Leopoldina Plut Pregelj (Washington D.C., ZDA), dr. Barbara Verlič-Christensen (Fakulteta za družbene vede), dr. Zvone Žigon (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU).

Moderatorica drugega dela je bila dr. Mirjam Milharčič-Hladnik.

WOMEN IN MINORITY COMMUNITIES:

The Significance and the Role of Women in Preserving Cultural Tradition Conference, Ljubljana, June 19th 2002

INTRODUCTORY NOTE

The Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU has organised on June 19th 2002 in the premises of the Scientific Research centre of SAZU (Mala dvorana) a one-day conference titled *Ženske v manjšinskih skupnostih : Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila* (English title above). The conference was organised within the project, which has been running its first year at the Institute, titled *»Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci«* (The role and significance of women for preserving cultural tradition among emigrants). The project is broadly schemed by content and it merges a larger number of researchers – a number of external co-operators complete the select research group.

The conference was by content divided into two parts. The first was designed for presenting the contributions of the invited guests – researchers who have in the past been dealing with the nation/nationality identity through the perspective of the role of women in minority (ethnic) context. The stress was on short presentation of own work, possible fields, interpretations and dilemmas, and above all on principle cognitions of the researches. The discussion that followed offered quite some answers to questions researchers come across in fieldwork in studying women – emigrants and their role. The following invited guests took part in the conference: Inga Brezigar Miklavčič (Goriški muzej, Nova Gorica), Marjetka Golež-Kaučič, PhD (Glasbenonarodopisni

inštitut ZRC SAZU), Marija Jurić Pahor, PhD (Inštitut za narodnostna vprašanja), Aleksej Kalc (Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Italy), Irene Mislej, PhD (Pilonova galerija v Ajdovščini), Mojca Ramšak, PhD (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

The moderator of the first part was Marina Lukšič-Hacin, PhD.

In the second part of the conference, the researchers of the project group have presented together with the external co-operators the project and their partial researches. The project comprises group and individual migrations of women in synchronic and diachronic perspectives, takes into consideration typical emigrant waves of women from Slovene ethnic space, which Slovenes know quite a few. It focuses on migrations of families as well as of individual women, and in the cases of migrations of families on the role of women in the new environment within family dynamics. We are also interested in inclusion of women in broader (native or new) environment. The common thread of the project is the role of women in preserving tradition, Slovene identity in non-Slovene majority environments.

The elementary purpose of the second part of the meeting was reflexion of the conceptual basis of the project, of field work and possible difficulties and dilemmas that occurred, with the help of cooperators in the project – above all of invited guests who have several years of experience in fieldwork, which is in some views comparable to the project in course. Cooperating in the second part were: Dean Ceglar, M.A. (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Milena Domjan (Ministrstvo za kulturo RS, Ljubljana), Marjan Drnovšek, PhD (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Irena Gantar Godina, PhD (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Daša Hribar, M.A. (Slovenski etnografski muzej), Viktorija Kante (Muzej Miklova hiša, Ribnica), Marina Lukšič-Hacin, PhD (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Irena Milanič (Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani), Mirjam Milharčič-Hladnik, PhD (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Jernej Mlekuž, M.A. (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Leopoldina Plut Pregelj (Washington D.C., U.S.A.), Barbara Verlič-Christensen, PhD (Fakulteta za družbene vede), Zvone Žigon, PhD (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU).

The moderator of the second part was Mirjam Milharčič-Hladnik.

DISKUSIJSKI PRISPEVKI:

Marina Lukšič Hacin: Najprej vas vse najlepše pozdravljam. Poseben pozdrav gre seveda vabljenim gostom, ki se jim zahvaljujemo, da so se nam pridružili pri tej razširjeni sestavi raziskovalne skupine in nam bodo predstavili nekaj svojih izkušenj na področju raziskovanja žensk – tega, česar se mi sedaj lotevamo. Današnje posvetovanje Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila ali delovno okrogla miza, kakorkoli že temu rečemo, je vezano s projektom Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci. Vsebinsko pokriva projekt širok analitični spekter: tako skupinske kot posamične selitve žensk, tako v zgodovinski perspektivi kot v sedanjosti, v ozir jemlje slovenske tako imenovane tipične ženske izseljenske valove, ki jih Slovenci poznamo kar nekaj, se osredotoča tako na družinsko selitev kot na posameznice in v primeru družinskih selitev na vlogo in življenje žensk v novem okolju znotraj družinske dinamike. Zanima nas tudi njihovo vključevanje v širše, izvorno ali novo, okolje. Rdeča nit projekta je vloga žensk za ohranjanje tradicije, identitete slovenstva v neslovenskem večinskem okolju. Vsebinsko je projekt zastavljen zelo široko. Raziskovalna skupina je interdisciplinarna. Raziskovalne metode, ki jih uporabljamo (jih bomo uporabljali), so različne in odvisne od posameznih problemskih kontekstov. Za raziskovanje sedanjosti bomo poleg ostalih možnih virov, ki obstajajo, uporabili tudi metodo polstrukturiranega intervjuja in metodo življenjskih zgodb. Eden glavnih ciljev raziskave je tudi realizirati pregledno analizo različnih situacij pri slovenskih izseljenkah po svetu v preteklosti in sedanjosti, ki bo služila kot izhodišče za problemsko ožje zastavljene raziskave. Smo na začetku. Vemo, da se raziskovalci slovenskega izseljenstva s problemom žensk izseljenk še niso ukvarjali, razen nekaterih posameznikov, ki sedite tukaj med nami. Omenjenim pregledom bomo dodali študije izbranih primerov, ki jih bomo predstavili v drugem delu današnjega srečanja.

Današnje srečanje je vsebinsko sestavljeno iz dveh delov. V prvem boste vabljeni gostje predstavili svoje delo. Vi ste pravzaprav pionirji naslovne tematike. V drugem delu bomo raziskovalci projektne skupine predstavili projekt in svoje delne raziskave. Nekateri so že veliko naredili, posamezniki imajo za sabo tudi terensko delo, drugi smo še bolj na začetkih. Upam, da bodo informacije, ki jih bomo posredovali, zanimive tudi za vas, goste. Osnovni namen srečanja je refleksija idejnega koncepta projekta in terenskega dela v očeh vas, ki smo vas vabili, in skozi vaše izkušnje. Svoje koncepte bi radi pretresli in dobili kakšne nove ideje, izpostavili svoje dileme.

Prvo dilemo, ki jo lahko omenimo, izzove že sam naslov današnjega srečanja Ženske v manjšinskih skupnostih. Prva asociacija se nam porodi ob izrazu narodne manjšine, vendar pa je tu mišljena manjšina v sociološkem pomenu besede in ne v politološkem... Torej bi bilo rečeno točneje, da bomo govorili o ženskah v manjšinskih etničnih skupnostih, ki so alohtone ali avtohtone.

Pogovor bo potekal po predstavljenem vrstnem redu, ki ste ga prejeli z vabilom.

Prosim vas, da se zaradi poznejše identifikacije govorca na začetku svojega predavanja predstavite in poveste, s katere institucije prihajate.

Marija Jurič Pahor: V zadnjem poldesetletju so se začele tudi v slovenskem prostoru pojavljati publikacije, razstave in srečanja, ki odražajo naraščajoči interes znanstvenikov, predvsem pa znanstvenic, za raziskave, ki se osredotočajo na pomen in vlogo žensk v manjšinskih skupnostih, ali še določneje, v slovenskih »zamejskih« skupnostih (zlasti na Koroškem in na Tržaškem) in – kot nakazuje današnji posvet – tudi v slovenskih izseljenskih skupnostih v Evropi in širom po svetu. Zanimivo je, da se ta interes v tej ali drugi obliki navezuje na ohranjanje kulturnega izročila, ki – kot v dvojezičnem katalogu k razstavi »Mlekarice iz tržaške okolice/Le donne del latte dei dintorni di Trieste« (2000) – ugotavlja Martina Repinc, »iz dneva v dan izgublja prvovrstne priče preteklosti«. Vendar to ne velja le za mlekarice, temveč tudi za krušarice, rožarice, perice, gospodinjске pomočnice, ki so iz pretežno slovenskega ruralnega okolja s svojimi pridelki, izdelki ali uslugami v mestu zagotavljale pomemben ali celo edini vir denarja za številne družine, ki je bil pogosto tudi ključnega pomena za preživetje.

Vse bolj stopajo v ospredje podatki, ki slonijo v močni meri na ustnem pričevanju, preverjeni arhivski viri pa ga potrjujejo, ki ugovarjajo predstavi o šibki, vdani, skorajda »svetniški ženski«, ki jo je med Slovenci razširjala ideološka hegemonija krekovstva, a tudi *posvetni* asketizem slovenskega liberalizma, kasneje tudi socializma, ki je skonstruiral povsem moški ali »bratovski« svet, v katerem je idejna polarizacija med spoloma prignana vse tja do utišanja »ženskega glasu«. Ugovarjajo pa tudi slikanju preteklosti bodisi kot množice brezspolnih bitij bodisi aktivnih moških z nekaj pasivnimi ženskami, ki v ozadju izvajajo omejene vrste stereotipnih in ponavljajočih se dejavnosti. V tem sklopu je simptomatična knjiga »Z zlatimi črkami« (Marušič, 1987), ki si jo je zamislil urednik Založništva tržaškega tiska, da bi z njo obudil spomin na sto pomembnih primorskih ljudi in na njihov čas; že iz naslova je razvidno, da se zožuje na en sam spol, namreč na moške. Vloga žensk je v njej kratko malo spregledana ali pa – in še to izjemoma – podrejena normam spolnega prizorišča v strogem pomenu in družinskem stereotipom. Kljub temu pa že iz omenjenih razprav in/ali razstav o mlekaricah, krušaricah, rožaricah, pericah ali tudi o prvih učiteljicah, pisateljicah kot tudi iz ženskih biografij, kakor jih je na primeru koroških Slovenk in Slovencev v skupaj petih knjigah zabeležila Marija Makarovič (1993-97), in sploh študij, ki se v tej ali drugi obliki nanašajo na položaj koroških Slovenk, še zlasti pa glede na marginalizirane skupnosti, ki so dislocirane v prostoru in času (na primer judovske, romske, izseljenske), izhaja, da so bile ženske bolj aktivne kot pasivne, nemalokrat tudi bolj mobilne, kot vezane na »domači kraj« in prej močne kot stereotipno razlaščene in viktimizirane. Predsodki, ki so jih imeli sodobniki o značaju, naravi in poslanstvu ženske, postajajo vedno bolj vprašljivi, kljub dejstvu, da se še vedno trdovratno ohranjajo. O tem govori, denimo, zagovarjanje »povratka žensk v družino«, ki je tesno povezano z nacionalno-ideološko retoriko, saj naj bi po tej koncepciji samo ženske, ki so se povsem posvetile svoji družini, zmogle ohranjati tradicionalne vrednote in nacionalno zavest pri novih generacijah. Značilna

v tem sklopu je naslednja, v obliki vprašanja izražena izjava udeleženca na 29. študijskih dnevih v Dragi, ki takole ogovarja dr. Hektorja Jogan (ob njegovem in mojem predavanju o identiteti tržaških in koroških Slovencev; gl. Jurič Pahor, Jogan, 1995: 89): »Rad bi, da dr. Jogan odgovori na moja vprašanja. Kaj se dogaja v naših mladih, ker nimamo prirastka, kaj je z njim? Zakaj je do tega prišlo? In ta problem mislim, da je prvi. Kaj bi rekel dr. Jogan o tej naši skupnosti, ki se po mojem mnenju že odreka obstoju, ker prirastka pravzaprav ni: vem, da se spuščam v zasebno življenje posameznikov, ampak govorim na splošno. Njihovo zasebno življenje ogroža naš obstoj in zato čutimo pravico in dolžnost, da o tem razpravljamo. Torej, kaj je s temi našimi otroki, da ne morejo ali si nočejo prevzeti skrbi in odgovornosti za družino, ki bi morala biti v vsaki zdravi skupnosti nekaj naravnega?«

Vprašanje je simptomatično še zlasti zaradi tega, ker ogovarja referenta v funkciji psihiatra in psihoanalitika, češ njegova implicitna naloga je, da »ozdravi« njihovo domnevno »neodgovorni« oziroma »pomanjkljivi« čut za nacionalni obstoj. Dikcija v svoji skrajnosti spominja na čas, ko je zdravnik postal oziroma bi moral postati nekdo, ki uvaja ukrepe za »narodov blagor« po načelu: dolžnost mladih, zlasti žensk je, da poskrbijo za narodni naraščaj in »zdravo« (»etnično čisto«) potomstvo.

Kljub tovrstnim dikcijam me neskončno veseli in zabava, da je v zadnjih letih izšlo kar nekaj del slovenskih znanstvenic, a tudi slovenskih pisateljic in pesnic, ki se izpisujejo kot posebne in edinstvene. In to ne glede na to, ali jih bodo uspeli recenzenti in kritiki, ki pogosto vsiljujejo tudi »sodobni slog« in »sodobno tematiko«, pošteno prebrati ali ne. Naj v tem sklopu omenim le simpozij o zanimivi slovensko-judovski pisateljici Berti Bojetu (1946-1997) v prastari mariborski sinagogi v Mariboru maja letošnjega leta.¹ Koroškimi Slovencem je že dlje poznana po svojih dveh romanih »Filio ni doma« in »Ptičja hiša«, ki sta izšla pri založbi Wieser v Celovcu. Berta Bojetu je v slovenskem slovstvu zelo zanimiv lik, saj je nekako zasnovala specifično zvrst tako imenovanega »ženskega romana«, v katerem v pretresljivi, močni in erotično napeti govorici obdeluje travme in zatiranja, ki jih je posredno ali neposredno doživljala na raznih ravneh. Po očetu je bila Judinja, česar se je sčasoma vedno bolj zavedala, po materi pa je bila Slovenka iz Maribora. Za časa nacizma in fašizma sta bila oba naroda obsojena na smrt. Dodatno pa se je še borila proti zaničevanju in izsiljevanju žensk v moškem svetu, ki ženskam ni priznal ne politične integracije ne spolne samobitnosti. Njeno literaturo naj bi brali – podobno kot črnsko žensko literaturo – kot serijo prečkanj meja in ne kot fiksno geografsko, etnično ali nacionalno omejeno kategorijo, to je v presečišču spola in nacije/rase.

Pisati je pomenilo za mnoge manjšinske pisateljice potrditi prisotnost v svetu, ki pisano besedo vrednoti višje od govornice. Bell Hooks pravi: »Premik od tišine v govor je za zatirane, kolonizirane, izkoriščane in tiste, ki se borijo drug ob drugem, znak

¹ Simpozij so organizirali univ. prof. dr. Katja Sturm-Schnalbl z dunajske univerze, dr. Miro Polzer za Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno zgodovino, Matija Ravitz za judovsko skupnost Slovenije, Marjan Toš iz mariborskega pokrajinskega muzeja in kulturni center Sinagoga.

upora, ki omogoča novo življenje in noro rast. Prav to dejanje govora, 'odgovarjanja'..., je izraz našega premikanja od objekta k objektu – k osvobojenemu glasu.«

Inga Brezigar Miklavčič: Delam kot kustodinja etnologinja v Goriškem muzeju v Novi Gorici in se s tematiko ženskega izseljeništvu ukvarjam po službeni dolžnosti glede na možnosti in potrebe dela v muzeju. To bi želela poudariti zaradi specifičnosti muzejskega dela, v okviru katerega se raziskovalno delo oblikuje v zvezi z razstavno dejavnostjo, tako da je stalno spremljanje problematike na terenu do neke mere oteženo. Če svoj prispevek navežem na tekst dr. Marije Jurič Pahor, je ob tem potrebno poudariti, da v bistvu ne moremo govoriti o spremljanju problematike le v zadnjega pol stoletja, ampak so bile pionirke tega dela in prve raziskovalke tematike že ženske, ki so izdajale Slovenko, Slovensko ženo, ženske časopise (ki so izhajali pred prvo svetovno vojno), ki se jih zdaj ne bom vseh spomnila; vem pa, da so bile te ženske v splošni zgodovini slovenskega naroda do neke mere pravzaprav spregledane in pozabljene. Naj v zvezi s tem omenim, da ne gre samo za knjigo *Z zlatimi črkami* (Branka Marušiča), pač pa tudi za *Zgodovino Slovencev*, izdano leta 1979 pri Cankarjevi založbi – v 400 in več strani obsegajoči *Zgodovini Slovencev* so omenjene 4 ženske: Marija Terezija, Majda Vrhovnik, Vida Tomšič in verjetno še ena, ki pa se je ne spomnim. Skratka, ženska je iz zgodovine Slovencev tako rekoč izključena. Če se ponovno navežem na predhodni pogovor: v zadnjem polstoletju je na našem območju, to je na Goriškem, opravila pionirsko delo Dorica Makuc in obžalujem, da je danes ni tukaj. Sama sem nekako prevzela njeno dediščino in se poskušam po svojih močeh ukvarjati s to tematiko. V Goriškem muzeju smo pripravili razstavo na temo aleksandrink prav ob izidu istoimenske knjige Dorice Makuc (izšla leta 1993 pri Goriški Mohorjevi družbi, Gorica – Italija). Aleksandrinke so žene in dekleta, ki so z Goriške, predvsem iz Vipavske doline in ožje Goriške, odhajale v Egipt in se sprva kot dojljice, po prvi svetovni vojni pa večinoma kot guvernante, vzgojiteljice in spremljevalke zaposlovale pri egiptovskih in tudi evropskih družinah v Egiptu. Sodile so v višji služabniški sloj, ne med služkinje v pravem pomenu besede. V razstavnih postavitvi smo problematiko aleksandrink, predvsem fenomen dojlj, povezali s podobnim fenomenom dojlj (*»balie da latte«*) v Italiji, kjer se je dojlilstvo pojavljalo kot institucija tako rekoč »obveznega« zaposlovanja. V okviru organizirane mreže je tako rekoč vsaka nevesta, ki je prišla v kmečko družino, morala »odslužiti tudi svoj delež«, s tem, da je šla za dojljico k bogatim družinam po severnoitalijanskih mestih. Na razstavi smo poskušali izpostaviti prav fenomen žensk in njihovega občutja, ko so morale pustiti otroka doma v varstvu sorodnic, same pa so odšle »prodajati« to, kar so pač imele, s prisluženim denarjem pa so pomagale domači družini. Fenomen ženske delavke v bistvu obstaja do današnjih dni. S tematiko razstave smo poskušali tudi vzpostaviti razmerje do ovrednotenja ženske kot partnerke v gospodarskem delu družine in kmetije, to se pravi, kot tistega člana skupnosti, ki domov prinaša denar; torej ne gre le za gospodinjsko delo, ki ni plačano, ali delo na polju, ki prav tako ni plačano. Skratka, ženska se pojavlja kot delavka, ne samo kot gospodinja ali kvečjemu gospodarica, ampak je dejansko v produkcijskem procesu do neke mere

enakovredna moškemu partnerju. V zvezi s to tematiko sva s sociologinjo dr. Ano Barbič pripravili razširjeni članek o zgodovini in možnostih zaposlovanja v tujini na primeru goriških žensk. (Ana Barbič, Inga Miklavčič Brezigar, ...). Pri tem ne gre le za delo aleksandrink v Egiptu, pač pa tudi za zaposlovanje podeželskih žena in deklet kot služkinj pri bogatejših družinah v večjih italijanskih mestih Milanu, Trstu, Gorici. V obdobju do druge svetovne vojne je tovrstno zaposlovanje obstajalo kot neke vrste institucija, kjer so si ženske zaslužile balo. Večina deklet je šla po končani šoli za nekaj let služiti v italijanska mesta, potem so se vrnile domov v svojo vas, se poročile in z zaslužkom osnovalle svoje nadaljnje življenje. Ob tem so v tradicionalno ljudsko kulturo ruralnega značaja do neke mere vnašale izobrazbo, omiko in določene kulturne elemente italijanske urbane kulture. Druga razstava, ki je bila prav tako posvečena specifični problematiki žensk, je bila razstava o škedenjskih krušaricah, ki jo je pripravila sodelavka etnologinja Darja Skrt. Šlo je za prenos razstave o škedenjskih krušaricah. Naslednja delovna naloga, kjer sem se spet lahko posebej posvetila ženski problematiki, je bila raziskava o Brikah, trgovkah in prodajalkah sadja iz Goriških brd. Naj pri tem spet opozorim na fenomen maskulinizacije, ki zaznamuje zgodovinske in etnološke tekste tako rekoč do današnjih dni: zgodovinar Štefan Kocijančič ob koncu 19. stoletja v opisu Brd in Bricev pravi, da so Brici nosili prodajat sadje vse do Nemčije, vendar ne omenja, da je bila pri tem pravzaprav velika večina Brik. Tako sem poskušala v tem članku opredeliti predvsem vlogo žensk - Brik, ki so od sedemdesetih let 19. stoletja oblikovale zelo velik delež pri prodaji sadja na območju avstroogrske države, hodile so do Salzburga pa tudi na Češko. Po drugi svetovni vojni so briške žene in dekleta prodajale sadje na območju Slovenije do Bohinja, Jesenic, v Ljubljani, na Reki. Kot prodajalka sadja, ki je s tem neposredno služila denar, je bila briška žena postavljena v enakovredno vlogo partnerke v kmečkem gospodarstvu. Vprašanje, ki se zastavlja, je, v kolikšni meri so moški to vlogo ženske priznavali, in obratno, v kolikšni meri so ženske to sprejele in priznale partnersko vlogo moža. V zvezi z vrednotenjem partnerstva prihaja do zanimivih fenomenov. Dorica Makuc npr. opisuje zgodbo ene od aleksandrink, ki pripoveduje, kako sta se po 1. svetovni vojni, ko je bilo treba obnoviti kmetijo, hišo in posestvo, z možem pogovarjala in odločala o usodnem koraku: mož je nameraval iti v Ameriko za zaslužkom, vendar je bila v bistvu ona tista, ki je odločila, da gre rajši za dojljo (in kasneje za služkinjo) v Egipt, zato ker kmetija »rabi moškega«. V skupni odločitvi sta se vlogi partnersko porazdelili.

Vloga je v bistvu podobna vlogi ženske danes - in pravzaprav v vseh časih: če mož izgubi službo (ali kako drugače ni sposoben skrbeti za družino), mora ženska poskrbeti za eksistenco družine. To poudarjam zaradi ključne predpostavke medsebojnega vrednotenja: tako ženske kot moški so vredni toliko, kolikor si eni drugim priznavajo. Čeprav zveni nekoliko šovinistično, vendar je po mojem mnenju ključno tudi to, da se ob samozavestnih in emancipiranih ženskah emancipirajo tudi moški, da jih pač ni strah ženskega elementa kjerkoli, bodisi v šolstvu ali politiki. Uravnoteženost kot temeljna predpostavka je v strukturi moško-ženskih odnosov osnovni element in po mojem mnenju zelo bistven. Ob tekstu Marije Jurič se zdi, da gre v bistvu za problem

neuravnoteženosti. Kot se npr. pojavlja problem neuravnoteženosti v šolstvu, kjer bi potrebovali več moških, se do neke mere pojavlja problem neuravnoteženosti v politiki, kjer primanjkuje žensk.

Le še nekaj bi želela osvetliti v svojem prispevku, in sicer problematiko razvojnega planiranja: že v okviru spomeniškovarstvenega dela med svojo prvo zaposlitvijo in nato v okviru muzejskega dela sem vrsto let spremljala revitalizacijske programe ogroženih naselij, predvsem goriškega in tolminskega podeželja, in ugotovila, da je večina revitalizacijskih programov napisanih »na kožo moškega«. Po mojem mnenju je bila za stalno naselitev vasi vedno in je še vedno ključna ženska, se pravi, da bi bilo potrebno prav za navedeno območje zgodovinske Goriške (verjetno pa tudi po ostalih krajih Slovenije) upoštevati dejstvo, da so v preteklosti v veliki večini moški hodili na sezonska ali večletna začasna dela v tujino, medtem ko so ženske ostajale doma in tako vzpostavile ključni element stalne naselitve določenega naselja. Ko je po 2. svetovni vojni prišlo do zaposlitve žensk in s tem emigracije žensk s podeželja v mesta in v tovarne v službe, se je vzorec vaškega načina življenja do neke mere porušil, saj se ženske niso več pripravljene posvetiti kmetiji, otrokom in gospodinjstvu, ob tem, ko moškega ni doma, ampak zahtevajo tudi realizacijo lastne identitete, tudi preko vrednotenja svojega dela in prek participacije v družbi. Pri mnogih revitalizacijskih programih se je prav vzpostavitev možnosti zaposlitve žensk in delovnih mest za žensko populacijo na podeželju izkazala kot ključna postavka uspešne revitalizacije ogroženih vasi. Na našem območju to dokazujejo t. i. »politične tovarne« na podeželju, postavljene po politični odločitvi prejšnjega režima, kjer so se zaposlovale ženske – s tem je marsikatera vas ostala naseljena do te mere, da ji danes še ne grozi demografski zlom.

Irene Mislej: Sem umetnostna zgodovinarica in moje raziskave o izseljenstvu so na nek način stranski produkt mojega osrednjega interesa, po drugi strani pa predstavljajo tudi osebno avtorefleksijo, saj sem rojena v Buenos Airesu primorskim staršem, to pomeni, da pripadam drugi generaciji izseljencev. Tako od znotraj poznam izseljensko skupnost v nekem posebnem kraju, nekem posebnem teritoriju v južnoameriških državah, po drugi strani mi je pa ta poseben outsiderski položaj omogočil, da osrednje raziskave izseljenstva, to je likovno ustvarjanje, postavim v širši okvir. Zanima me tako ustvarjalni proces nekega izseljenega umetnika kot tudi psihološki in sociološki okvir, kako se tisti izseljenski umetnik giblje, tako znotraj slovenske skupnosti kot v novi družbi, v kateri deluje, ali je deloval. Če izhajam iz svojega konkretnega izvornega prostora, sem bila soočena ne samo s primorsko skupnostjo, ampak tudi s povojno politično emigracijo v Argentini. Gre za edinstven primer, saj sta obe skupnosti absolutno različni med seboj tudi v psihološkem in sociološkem oziru. Za prvo skupino velja, da gre za številne primere socialnih vzponov izseljencev, ki so izhajali iz izrazito kmečkega okolja, a so se v novem okolju urbanizirali v velikih mestih in preko samoučenja pridobili nove poklice ter se posledično vzpenjali po družbeni lestvici. Hkrati se je spremenil tudi model družine in s tem tudi položaj tradicije v izročilu. Ženska vloga je v tem procesu zelo pomembna, je na neki način nadaljevanje tega, kar je povedala Inga Brezigar

Miklavčič, kar se je dogajalo pri odhodu slovenskih deklet v velika italijanska mesta. Vsa dekleta se niso vrnila na vas, ampak se je kar lepo število odločilo za izseljenstvo. To pomeni, da so se iz velikih italijanskih mest preselile v velika mesta v Južni Ameriki. Ustvarjajo neko posebno skupino gospodinjskih pomočnic zelo razvejanih oblik od kuharic do guvernant in sobaric itn., ki so dobile službe v najbogatejših družinah v Buenos Airesu; bogatejših ne samo po denarju, ampak tudi po kulturi, tja do družine predsednika republike. Novi svet doživetij za dekleta, ki so sicer potem – praviloma po poroki oz. rojstvu otrok – te službe zapustile in se posvetile svojim družinam. Urbanizacija, sprememba poklica in socialni vzpon so v tej skupnosti zelo pogosti pojavi. Znotraj primorske skupnosti žensk na vodilnih položajih seveda nikoli ni bilo, nikoli ni bilo nobene predsednice društva, nikoli nobene urednice časopisa, čeprav so bile tudi kulturne delavke, režiserke, pevovodkinje, učiteljice itn. Pisateljev v pravem pomenu besede ni bilo, ampak ženske so se, začudo, in to imate zelo dobro obdelano v delu Janje Žitnik Slovenska izseljenska književnost v Južni Ameriki, množično oglašale v slovenskih časopisih in prispevale tudi pesmice in povesti, ki več ali manj izhajajo iz tradicionalnega ljudskega izročila.

Položaj žensk v povojni politični emigraciji je precej različen, tako da z vidika priseljske družbe lahko govorimo o socialnem nazadovanju, ne o vzponu. Gre za tisti meščanski del SPE, ki je izhajal iz Ljubljane ali iz drugih slovenskih mest, ki se je v Argentini znašel praktično na robu družbe in tudi fizično na robu urbaniziranega prostora. Ženske so precej trpele, ker so bile v novem okolju dvakrat kaznovane, znotraj slovenske skupnosti in zunaj te, v argentinski skupnosti. V povojni skupnosti je prevladujoč katoliški koncept družine. O tem, o modelu družine, mešanih zakonih v drugi generaciji, je razmišljal, veliko in pronicljivo pisal pedagog in filozof dr. Vinko Brumen. Njegovi spisi so zelo zanimivi v tem oziru; sicer govori o skupnosti v celoti in nikakor ne le o položaju žensk. Ženske so znotraj povojne slovenske skupnosti dosegle najvišje položaje pri poučevanju mladine. Kot učiteljice so soustvarile t. i. argentinski čudež, kot so ga imenovali nekateri oz. dejstvo, da tretja generacija še vedno govori lepo slovenščino. Zasluga ne gre samo materam, ampak predvsem učiteljicam: šolski sistem, vzporeden uradnemu argentinskemu sistemu, so postavile te učiteljice. Znotraj te skupnosti šele v 2. generaciji pride tudi do vodilnih položajev, npr. dr. Katica Cukjati, ki je ena vodilnih političnih osebnosti skupnosti danes. Absolutna izjema in rariteta je umetnica, s katero sem se precej ukvarjala, in upam, da se bom še, to je Bara Remec, ki je v bistvu prekršila običajna pravila znotraj skupnosti. Bila je ženska, ki si je upala storiti marsikateri korak tudi v nasprotju s konceptom skupnosti. Glede okolja, kjer je delovala, je potrebno ugotoviti, da gre za specifično južnoameriško mentaliteto, ki je tudi izrazito mačistična, ne pretirano naklonjena ženskam, vsaj v povojnem obdobju ne (v moji generaciji se je že začelo marsikaj spreminjati), tako da bi mogoče kazalo posebej analizirati položaj tipičnih žensk v teh dveh skupnostih. Zaključila bi s tem: odhod v izseljenstvo je potekal vsaj v prvih obdobjih preko družinskih verig, ko je odšel najprej en član družine in so mu potem sledili bratje in sestre, dekleta in fantje. V tej verigi je bila ženska tista, ki je ohranila stike z domačim krajem. Matere, ki so ostale

doma, so pisale otrokom v izseljenstvu, ne očetje, in tudi hčerke so bile praviloma tiste, ki so redno odgovarjale na pisma iz daljnih krajev. Če se bo dalo pridobiti nekaj primerov takšnih družinskih korespondenc, bi se dalo opredeliti prenos izkušenj iz domačega sveta v novo okolje.

Aleksej Kalc: Sem zgodovinar, delam kot raziskovalec na Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, z različnimi raziskovalnimi institucijami sodelujem tudi v Italiji in Sloveniji, med njimi od samega nastanka z Inštitutom za slovensko izseljenstvo. Moje raziskovalne teme se nanašajo na izseljevanje oz. zadnja leta vse bolj na migracijsko problematiko ali – če uporabim še širši izraz – na problematiko mobilnosti prebivalstva. Ne bi podrobneje razlagal teh razlikovanj, ker bodo prišle do izraza v nadaljevanju in gotovo tudi kasneje v diskusiji, deloma pa so že prišle v prispevkih, ki smo jih slišali do sedaj. Moram povedati, da se moj prispevek nekoliko odmika od osrednje problematike današnjega srečanja oz. od dosedanjih referatov, katerih poudarek je bil predvsem na individualni dimenziji. Moja tema je bolj kolektivnega značaja, ker obravnava širšo skupnost oziroma njene določene segmente, predvsem pa se odmika v časovnem in tipološkem smislu ter zaradi geografskega okvira migracijskega »dogajanja«. Moja študijska zanimanja se namreč osredotočajo na pojav doseljavanja v Trst v 18. in deloma 19. stoletju, ko se je to mesto, ki si ga navadno predstavljamo v času njegovega največjega blišča v zadnjih desetletjih pred prvo vojno, šele razvijalo. Ta hitri razvoj je potekal, kot veste, od odprtja proste luke leta 1719 dalje, ko se je mesto začelo spreminjati in rasti v povsem nov aglomerat in je prišlo do geneze nekega povsem novega, zelo raznolikega družbenega tkiva, kakršnega redkeje najdemo v takratni Evropi, pogosteje pa ga srečujemo v poznejšem času predvsem v ZDA in drugih deželah množičnega priseljevanja. Moj namen je – izhajajoč iz tržaškega primera – izpostaviti dve, tri izhodišča za refleksijo o raziskovanju selitvenega pojava in seveda tudi problematike ženskih migracij, vendar predvsem z vidika spolne diskriminante pri migracijskih procesih.

Prvo izhodišče je diahronnega značaja. K rasti tržaškega prebivalstva v 18. in 19. stoletju je v dveh tretjinah prispeval migracijski priliv, ki je spodbudil tudi sicer skromen naravni prirastek. Trst podobno kot druga mesta v predindustrijski dobi in delno še kasneje sam po sebi ni bil sposoben niti vzdrževati oziroma obnavljati svojega prebivalstva, kaj šele povečati ga. Če pogledamo krivuljo demografskega razvoja in doseljavanja v 18. in 19. stoletju, bomo opazili nekaj zelo zanimivih posebnosti. Najprej to, da sta v perspektivi dolgega trajanja krivulji moškega in ženskega doseljavanja v glavnem podobni, vendar se ženski priliv (in rast) odvija z določenim časovnim zamikom za moškim. Drugič, da je ženska krivulja mnogo bolj občutljiva na razne gospodarske konjunktore in socialne krize kot moška, zaradi česar je v določenih momentih bolj razgibana. To nas spominja na tezo ameriške specialistke za migracije v Zahodni Evropi od 16. stoletja do druge svetovne vojne Lesly Page Moch o različnih »migracijskih časih« med moškim in ženskim spolom. Skupaj z različnimi »migracijskimi časi« prihaja do izraza različna tipologija migracij med moškim in žensko, kar je ravno tako razvidno

v tržaškem primeru. Zelo shematično in poenostavljeno lahko rečemo, da je moško premikanje dosti bolj svobodno, medtem ko je žensko bolj ukalupljeno v neke institucionalne okvire, o katerih je bil že govor v referatih Marije Jurič in Inge Brezigar. Predvsem v instituciji družine, bodisi lastne, v kateri ženska nastopa kot življenjska partnerica in mati oziroma druga članica nukleusa (naj ob tem povem, da je Trst le v manjši meri poznal priseljevanje celih družin), bodisi družine, v katero se priseljenka vključuje kot delavka, se pravi prek delovnega tržišča, ki se v 18. stoletju in vsaj do zadnjih desetletij 19. stoletja skoraj istoveti s kategorijo hišnih poslov, sicer notranje razčlenjenih po socialnem položaju. To je torej prvo izhodišče, ki ga je po mojem primerno upoštevati pri razčlenjevanju problemov, ki smo jih slišali od drugih predavateljev.

Drugo izhodišče, ki ga želim izpostaviti, je geografska diskriminanta, razlikovanje ženskih in moških tokov po geografskem izvoru. V 18. in večini 19. stoletja je Trst pridobil največ prebivalstva iz svojega bližnjega in srednje oddaljenega zaledja. To zaledje, ki ga tvorijo Goriška, zlasti zahodni del Kranjske in Istra, delno tudi Furlanija, ampak v glavnem prve tri dežele, je prispevalo mestu skoraj tri četrtine vsega ženskega priseljskega prebivalstva, medtem ko je z istega območja prihajalo samo 41 % moških priseljencev. Moško priseljsko prebivalstvo izhaja torej s širšega območja, kar lahko zelo shematično spet asociiramo z različnimi gospodarskimi vlogami in socialnim položajem žensk oz. moških v tržaški gospodarski in družbeni stvarnosti. Kot sem dejal, je večina žensk nastopala na tržaškem delovnem prizorišču v vlogi hišnih poslov, medtem ko je bila pahljača moških dejavnosti mnogo širša. Pri tem prihaja v splošnem do veljave formula o premosorazmernosti med oddaljenostjo izvornega kraja in poklicno specializacijo priseljencev in to pri obeh spolih. Tudi za ženske iz oddaljenejših krajev je namreč značilen višji socialni položaj znotraj hierarhije hišnih poslov oz. drugih delovnih skupin.

Tretje izhodišče je ravno tako strukturnega značaja in mislim, da je najzanimivejše. Gre za spolno strukturo posameznih izvornih tokov v smislu, da sta bila v posameznih tokovih spola različno zastopana. Značilno je, da je bilo v primeru Goriške in Istre število ženskih in moških priseljencev bolj ali manj uravnovešeno, v tokovih iz Kranjske pa je od začetka 18. stoletja, do koder segajo moji podatki in skoraj do 1. svetovne vojne, vedno znatno prevladovala ženska komponenta, približno s 65 % in včasih do 70 %. Imamo tudi druge tokove, na primer tok iz Furlanije, pri katerem pa je situacija obratna. Med Furlanijo je do zadnjih 30. let 19. stol. prevladovalo moško prebivalstvo in to - v 18. stoletju - v več kot 80 % primerih. Kaj lahko potegnemo iz vsega tega? Odpirajo se namreč zelo zanimivi problemi in vprašanja, ki se tičejo bodisi situacije v kraju priseljevanja bodisi dežel oz. okolij, iz katerih so prihajali priseljenci. Glede Kranjske, za katero je, kot rečeno, značilna stalna prevlada ženskega priseljenstva, se na primer postavlja logično vprašanje, kaj je bilo z moškim prebivalstvom, ali je bilo moško prebivalstvo morda bolj statično, kar je malo verjetno, ali pa se je obračalo proti drugim smerem izseljevanja in drugačnim selitvenim oblikam. O tem je težko povedati kaj točnejšega, ker se ustrezne stroke tega problema še niso lotile dovolj poglobljeno in ga

torej lahko uvrstimo med velike sklope, ki bi se jim bilo treba posvetiti. Po analogiji s Kranjsko si lahko podobno vprašanje zastavimo glede furlanskih tokov, samo v obratnem smislu. Kaj se je dogajalo z furlanskim ženskim prebivalstvom? Pri tem pa se moramo že spomniti na družbene in gospodarske strukture, po katerih se Kranjska, večji del Goriške in slovenski del Istre razlikujejo od Furlanije, kjer sta bila razširjena veleposest in kolonat. Ta družbeno-agrarni sistem je s svojimi zakonitostmi privilegiral tipologijo široke, patriarhalne družine, medtem ko je mala posest povezana z enocelično družino, čeprav lahko generacijsko razširjeno, ampak kot proizvajalno in porabno enoto popolnoma drugačno od enote na področju kolonata.

Zelo zanimiv in glede moške oziroma ženske konotacije priseljevanja skrajni primer predstavlja v 18. in vsaj do srede 19. stol. tok iz švicarskega kantona Gaubünden, po ital. Grigoni, kjer živijo tri jezikovne skupnosti in je zelo močna koncentracija protestantskega prebivalstva kalvinistične veroizpovedi. Za to skupnost, ki se začinja pojavljati v Trstu nekje sredi 18. stol., je značilna zelo specifična poklicna struktura, kar spominja na prej omenjeno asociacijo z oddaljenostjo izvornega kraja. Ti ljudje so bili skoraj brez izjeme čevljarji, trgovci ali pražarji-kavarnarji. Posebnost je tudi, da med njimi dolgo časa skorajda ne najdemo predstavnice ženskega spola. Je pa zelo jasno, zakaj je temu tako in to zahvaljujoč intenzivnemu preučevanju, ki so ga bile deležne zlasti v zadnjih 30 letih gorske skupnosti alpskega loka in ki je po zaslugi najrazličnejših strok, predvsem pa ekološke antropologije in historične demografije, osvetlilo celo vrsto tipičnih družbenih pojavov v alpskem svetu, med njimi tudi izseljevanja. Pri tem so bile selitve obravnavane v širokem kontekstu družbeno-gospodarskih in demografskih strategij, ki so jih gorske skupnosti uveljavljale pri iskanju ravnovesja med velikostjo prebivalstva in preživetvenimi resursi skopega hribovitega okolja. Sezonsko ali tudi dolgoročneje izseljevanje dela prebivalstva je torej sodilo med strukturne dejavnike za premoščanje neravnovesij in konzervacijo skupnosti. In s to logiko je bilo povezano tudi omenjeno, skoraj izključno moško švicarsko izseljevanje iz kantona Graubünden. Ti priseljenci so živeli v Trstu tudi po 30, 40 let, bili poročeni v domačem kraju, kjer je bivalo žensko prebivalstvo, ostareli in mladina, ki so skrbeli za tradicionalno, agrarno ekonomsko bazo, ki je izhajala še iz srednjega veka, medtem ko je za delo sposobno moško prebivalstvo hodilo po svetu in razvilo specializirane oblike zaslužka v trgovini in obrti. Ta skupnost, ki se je sčasoma ekonomsko zelo okrepila, je tudi zaradi verskih razlogov ostala zelo zaprta, priseljenci so se poročali z dekleti z izvornega kraja in od tam je prihajala tudi delovna sila, ki so jo zaposlovali v svojih trgovinah in delavnicah v Trstu.

Za zaključek še vprašanje, ki se tiče prav geneze raznolikega tržaškega družbenega tkiva. Izhajajoč zopet iz spolne strukture priseljevanja s Kranjske in številčnosti ženskih priseljenc s te dežele ter upoštevajoč etnično-jezikovno raznolikost in raznolikost v geografskem izvoru novega prebivalstva, prihaja v Trstu do situacije, ko tudi zaradi nesorazmerja med spoloma nove družine ne nastajajo samo na endogamski osnovi, ampak se mora poročno tržišče tudi iz objektivnih razlogov širiti v smeri ezogamije. Pri tem pa je zanimivo, da je ta težnja – vsaj v 18. stoletju – manj poudarjena pri moških,

saj se velika večina moških iz slovenskih dežel poroča z dekleti iz iste dežele ali drugih slovenskih območij, kar kaže na težnjo po jezikovni endogamiji. Pri ženskah pa je to prisotno le v začetnih desetletjih, nakar prihaja do vedno večjega odpiranja drugojezičnim skupinam, kar je ob omenjenih objektivnih faktorjih povezano – kot kažejo analize – tudi s strategijami oz. možnostmi socialnega napredovanja, ki se ženskam prek zakonske zveze ponuja bolj kot moškim.

Mojca Ramšak: 1. Referat je pripravljen na podlagi analize življenjskih zgodb iz zbirke *Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev 1-5* (Celovec, 1993–1997). V analizi je bilo uporabljenih 76 življenjskih zgodb, od tega 52 ženskih in 24 moških iz raznih krajev na avstrijskem Koroškem, največ iz Roža z Gurami (31) in Podjune (29), iz Zilje pa najmanj (10). Šest zgodb je anonimnih. Življenjepisi so zapisani po pripovedovanju (40 zgodb), ali pa gre za avtobiografske zapise (36 zgodb), ki obdelujejo življenje bodisi v celoti, začevši z otroštvom, ali pa s prikazom posameznih življenjskih obdobj. Večina (78 %) pripovedovalcev in pripovedovalk je bilo kmetov, kajzarjev in poslov, 5,5 % je bilo rokodelcev, 4,4 % zdravstvenih delavcev, 3,3 % državnih uslužbencev, 2,2 % cerkvenih uslužbencev in 6,6 % drugih delavcev. Na željo uredništva Dveh domovin je prispevek brez opomb in literature.

2. V koroških življenjepisih se predvsem poučimo o organizaciji kmečkega dela, ki med drugim odraža prostorsko in spolno delitev tako v bivalnih ter gospodarskih prostorih kakor zunaj njih. Tudi v zavesti pripovedovalcev, tako moških kot žensk, sta bila koncepta delitve gospodinjskega dela in ostale produkcije na kmetiji jasno ločeno izrisana. Spolni stereotipi Korošcev, ki se nanašajo na kmečko delo, še danes pogosto razlikujejo med moškimi in ženskimi opravili, med moškim in ženskim delom. V tradicionalni koroški kmečki družbi pa je zaradi te delitve vsakdo vedel, kakšen je njegov delovni status in kakšne vloge so mu dodeljene. Zato je imel vsak posameznik določen, razpoznaven in dokaj predvidljiv življenjski in delovni program, ki so ga izjemoma lahko spremenile le nepredvidene okoliščine. Delitev dela je bila odvisna od splošnih delovnih razmer in življenjskih okoliščin posameznih skupin kmečkega prebivalstva. Na delo je imela precejšen vpliv tudi Cerkev in duhovniki so tudi še v prvi četrtini 20. stoletja zapovedovali, kaj se sme oziroma česa se ne sme delati ob nedeljah in praznikih. Tako so na primer pred bližajočim se slabim vremenom pri nedeljski maši oznanjali s prižnice, da je dovoljeno sušiti ali spravljati pridelke.

V praksi je bila delitev na moško in žensko delo praviloma ustaljena. Izjeme so bile le skrajno težke eksistencialne razmere, ko je bilo premalo delovne sile – na primer ob smrti ali bolezni zakonca ali staršev, v vojnih razmerah, ob vremenskih neizodah in podobno. Družinsko kmečko gospodinjstvo je moralo proizvajati za preživetje in je pogosto moralo živeti za to proizvodnjo. Praviloma je na čelu kmečkega gospodarstva na poljedelsko ali živinorejsko usmerjenih kmetijah stal poročen par. Kmetu so bile bolj podrejene moške delovne moči (sinovi, hlapci, gostači, dninarji), kmetici pa ženske delovne moči (hčere, deklet).

Na splošno lahko za spolno delitev dela rečemo, da:

- čim bolj je bilo neko delovno področje v središču ekonomskega interesa, čim bolj so ga dojemali kot poklic in čim bolj je bilo naravnano na trgovanje onkraj regionalnih meja, tem večji je bil delež moških pri glavnih opravilih; čim tesneje je bila neka dejavnost povezana z gospodinjstvom, tem bolj verjetno je bilo, da jo bo opravljala ženska;

- čim bolj so bile naprave in stroji, ki so jih potrebovali za delo, zapleteni, tem bolj pomemben je bil delež moških;

- čim več uporabe moči je zahtevalo neko delo, tem bolj verjetno je bilo, da ga bo opravljala moška delovna sila;

- čim bolj precizno je bilo neko delo, čim več spretnosti je zahtevalo in čim bolj je bilo enolično, tem bolj je bilo verjetno, da ga bodo opravljale ženske;

- čim večje je bilo gospodarstvo in čim več delovnih moči je imelo na razpolago, tem bolj je bila diferencirana organizacija in delitev dela po spolu in tem prej so osrednja opravila izvajali izključno in edino le moški.

Večina etnoloških besedil, ki so napisana o nosečnosti, porodih, delu, smrti porodnic in dojenčkov ter njihovi negi na Koroškem, govori o šegah, navadah in verovanju na začetku človekove življenjske poti. Izogibi, tabuji, verovanja in podobno pa so le del pojavnosti. Ugotavljam, da tako ženski kot moški življenjepisi, ki gostobesedno in nadrobno opisujejo prihod novega bitja na svet, o tej simbolni dimenziji praznoverja povedo bolj malo. Pravzaprav jo le tu in tam bolj mimogrede omenijo. Vse ženske in nekaj moških pripovedovalcev, ki so govorili o tej temi, so se bolj osredotočili na življenjske razmere, predvsem na delo med nosečnostjo in tik pred porodom, rojstvo na domu ob pomoči izprašanih babic, še pogosteje pa neizprašanih ali drugih žensk iz sorodstva ali sosedstva, ki so porodnici priskočile na pomoč, in na navajanje rodnosti v plodnem času ženske in delno tudi smrtnosti dojenčkov v njihovem najobčutljivejšem obdobju. V spominu pripovedovalcev so življenjskim razmeram odrejena prioritetejša mesta, kakor metafizičnim, praznovernim ali simbolnim razlagam. O svojih strahovih in dvomih v zvezi z nosečnostjo in porodom v življenjskih zgodbah ni govora. To gre morda pripisati dejstvu, da govorijo vendarle ljudje, rojeni v 20. ali v zadnjih letih 19. stoletja. Tudi če so bili malo seznanjeni z delovanjem človeških fizioloških funkcij, ki zadevajo spočetje in rojstvo, so vendarle v življenjepisih poskušali dati čim bolj racionalno razlago, pač v okviru svojega *sedanjega* izobrazbenega obzorja. V tej smeri je bil sestavljen tudi vprašalnik, ki se v četrtem sklopu vprašanj osredotoča na število otrok, nosečnost in pozornost moža, kraj rojstva, čustva in vzgojo otrok.

Oblika življenjepisnih pripovedi nakazuje, da so pripovedovalke zgodbe o rojstvih pripovedovale že velikokrat in so razmišljale o njihovi vsebini. V triintridesetih izpričanih zgodbah o rojevanju iz zbirke *Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev* se da izluščiti tipična mentaliteta časa, ženski pogled na življenje in rojstvo. Zato se bom v nadaljevanju poglavja osredotočila na koroško izkušnjo materinstva in očetovstva kot družbeno pogojeno podobo o sebi ob pomembnem dogodku – rojstvu otroka. Življenjske zgodbe o osebnih izkušnjah nosečnosti, pričakovanju otroka, rojevanju in materinstvu ponujajo vpogled v žensko obzorje in njihov sistem vrednot, ki so mu sledila pripisana, pričakovana in sprejemljiva ravnanja. Vloga koroške podeželske ženske in njenega

reproduktivnega ciklusa v tem pogledu še vedno delno pripada neizgovorjenim sporočilom. Rojstvo otroka je bilo stanje, ko se je materi za nekaj časa prekinil ustaljeni vsakodnevni ritem in je glede na splošno stanje življenjskih razmer v prvi polovici 20. stoletja pomenilo tudi precejšnjo negotovost. Vloga kmečke ženske je bila namreč še v prvi polovici 20. stoletja določena pretežno prek njene reproduktivne in delovne sposobnosti.

Pripovedovalke, ki so obnovile svojo izkušnjo poroda oziroma stanje pred ter po njem, so se najpogosteje spominjale gospodinjkega in kmečkega dela, ki so ga opravljale tik pred porodom, kraja in časa, ko so dobile popadke, poroda, ki je bil največkrat doma (še v šestdesetih letih 20. stoletja), močeve, sosedske in babiške pomoči – izprašana in še večkrat klicana neizprašana »heba«, »hebama« ali »hebara« je včasih prišla z zamudo, če se je zamudila pri drugi porodnici ali če zaradi slabih prometnih sredstev preprosto ni mogla biti točna, še posebej v odročnejših hribovskih naseljih. Tako je marsikatera žena rodila in si pomagala, kakor je najbolje vedela sama, katera je zaradi nestrokovne pomoči pri porodu umrla, še pogosteje pa je našlo večno luč dete, ki je komaj zagledalo luč sveta.

Očitno je v tem času mnogo žensk še vedno rodilo samih, brez pomoči babice ali koga drugega. Znanje o tem, kako naj ravnajo pri porodu, so prejele od svojih mater ali drugih žensk, ki so že rodile. Svojo nosečnost so pogosto tudi prikrivale, ne samo pred sosedsko skupnostjo, ampak celo pred možem. To je bila pač posledica tedanjega razumevanja spolnosti. Ta je veljala za sramotno, katoliška Cerkev jo je neuspešno poskušala podrediti zgolj reprodukciji, nosečnost pa je bila s tega vidika dokaz o nečedni spolni aktivnosti. Zaradi takega prepričanja je bilo treba žensko, ki je kazala znake nosečnosti, prikriti očem širše skupnosti. Skrivanje nosečnosti je šlo tudi na račun tega, da moški, še posebej, če so bili že v letih, niso več želeli otrok. Nosečnice so svoje stanje skrivale tudi v primerih, ko so bili odnosi med zakoncema skrhani.

Načrtovanje otrok oziroma preprečevanje zanositve sta bili povečini izven miselnega koncepta spolno zrelih ljudi na Koroškem v prvi polovici 20. stoletja, v nekaterih primerih pa tudi še kasneje. Več pripovedovalk je omenilo, da nikoli ne bi vzele tablet proti zanositvi. Če odštejem nedostopnost kontracepcije in tudi precejšnje nepoznavanje zakonov spočetja, lahko rečem, da jim je bilo v tem oziru vsako novo življenje sveto, ker ga je dal Bog. Iz prejšnje zgodbe se da razbrati, da so v nekaterih primerih prakticirali celibat v zakonu oziroma spanje v ločenih sobah. Vendar to šele takrat, ko so jim bivanjski pogoji to omogočali. Sicer so ženske, v kolikor že niso imele otroka pred poroko, rojevale kako leto po poroki in povečini vse do svojih poznih štiridesetih let, do konca plodne dobe.

Čeprav ni bilo v skladu z moralnimi, verskimi in družbenimi normami in je bilo v nasprotju z lastno vestjo, so ženske v sili tudi splavljale. O tem govori samo ena pripovedovalka, in sicer omenja, da so nekatere, ki si zaradi številne družine niso želele novih potomcev, same odkrile t. i. družbeno nezakazovano odpravljanje ploda, ko so ugotovile, da lahko izzovejo splav s prekomernim fizičnim delom.

Zunanji vzroki za število nezakonskih otrok – ki variira med 40 in več kot 60

odstotki v različnih delih Koroške in predstavlja najvišji odstotek sploh od vseh slovenskih pokrajin – se izkažejo za odločilne. Tu so pomembne predvsem posestne razmere in dedovanje, pogoji dela in vloga kmečkih poslov, vplivi verskih faktorjev, sorodstvena razmerja in oblika družine, snubitev in pomen devištva, splošna zdravstvena ter spolna razgledanost. Tudi usoda pankrtov in fizično ter moralno kaznovanje »grešnic« sta bila del koroškega vsakdana. Nekateri pripovedovalci življenjepisov so ga začeli že celo mitologizirati in preoblikovati v izročilo legend. Doživljanja sramotnega stanu nezakonskih mater in pankrtov sta izpričana v življenjepisih, o nezakonskih očetih pa ni veliko govora. Tam, kjer niso bili gospodarski razlogi tisti, ki so onemogočili skupno bivanje partnerjev, so se očetje večinoma izmuznili iz kaznovalnega primeža družbe in najpogosteje tudi niso želeli biti na voljo nezakonski materi niti z emocionalno podporo.

Spolne vzgoje v pravem pomenu besede ni bilo, ker je bila (avto)cenzurirana. Koroška družba prve tretjine 20. stoletja je morala biti kar se da brezspolna. Vse je obvladovala verska vzgoja s prepovedmi in zapovedmi o sramežljivosti, čistosti, nedolžnosti in podobno. Tisti, ki so določali meje med moralo in nemoralo, so postavljali stroge zahteve, kadar je šlo za otroke. V družinskem krogu se o spolnosti ni govorilo. Fantje in dekleta o telesnem zorenju, spočetju in rojstvu od staršev niso izvedeli nič, vse informacije so dobili od vrstnikov, včasih tudi od poslov. Dokazi lastnega spolnega dozorevanja so bili zato sprejeti z grozo in strahom.

Večina deklet do menstruacije sploh ni vedela za ta fiziološki pojav in so bile zato toliko bolj prestrašene, ko so začele krvaveti. Pa vendar je bil vpliv socializacije v tej smeri dovolj močan, da so slutile, če že ne vedele, da o tem ne smejo nikomur praviti, niti najbližjim, saj je bilo že vsakršno namigovanje na goloto greh. Govorjenje in odgovori na vprašanja o menstruaciji so bili sramežljivi in nekoliko posmehljivi, kar je še dodatno izražalo negotovost deklet. Njeno poimenovanje je veljalo za nespodobno. To je bila *tista reč*, *svoj čas* ali pa *perioda*, o njej se je govorilo kvečjemu neosebno. Nekatera dekleta so pri prvi krvavitvi mislila celo, da bodo kar umrla. V strah pred boleznijo in smrtjo se je mešala še bojazen pred razkrinkanjem.

Znanje o zdravju, reprodukciji in kontroli rojstev je bilo bistvenega pomena za motivacijo in kontroliranje velikosti družine. Tiste ženske, ki niso imele tega znanja, niso mogle prostovoljno kontrolirati velikosti družine. Ženske so to znanje pridobile v treh stopnjah:

1. skozi otroške izkušnje: od staršev, iz šole ali šoli enakovrednih skupin;
2. skozi adolescentne izkušnje: ob delu, nadaljnjem izobraževanju ali doma;
3. skozi poporočne izkušnje: od moža, prijateljev, sorodstva, zdravnikov.

Najmanj znanja o spolnosti so koroške ženske dobile v prvi stopnji, nobena od njih tudi ni omenila, da so spolne lekcije pridobile z opazovanjem krav, prašičev ali konjev. Pogovori o tej temi so bili močan tabu, čeprav so nekatere matere dekletom dale minimalne informacije o menstruaciji, toda šele potem, ko so jo dekleta že imela. Te informacije naj se ne bi nikoli nanašale tudi na reprodukcijo. Če je družina nudila le malo ali nič informacij o tej temi, jih je šolski sistem še manj, toda v šoli so učenci dobili vsaj nekaj splošnega znanja o zdravju in higieni. Najpomembnejše obdobje v

življenju žensk, vsaj kar se tiče pridobivanja biološkega in družbenega znanja o spolnosti, je bilo nekako med štirinajstim letom in tja do poroke. Dekleta so imela po končani šoli tri možnosti: lahko so ostala doma in pomagala materi, lahko so se zaposlila ali so nadaljevala z izobraževanjem. Tretja možnost je bila v času med vojnama odprta le za manjši del koroških kmečkih žensk, toda po vojni je tudi to število postopoma naraščalo. Najpogosteje so dekleta odhajala od doma na delo. Žensko znanje in njihove družinske predstave ter ideali so bili odvisni od tega, kje je delala. Ženske, ki so ostale doma ali ki so šle služiti, so v zakon stopile praktično brez znanja o reprodukciji in tako tudi niso imele možnosti, da bi jo kontrolirale. Kontrola rojstev je bila praktično nemogoča, če je ženska že prej komaj vedela, kako je postala noseča ter kako in kje se bo rodil otrok. Znanje o tem je bilo bistveno za nadzor plodnosti in iz življenjskih zgodb se zdi, da so ga dekleta redko pridobile od matere. Glavni vir informacij o spolnosti za ženske, ki so delale izven doma, so bili prijatelji in znanci, ki so bili pogosto starejši in poročeni. Delo izven doma je pomenilo večjo izpostavljenost različnim ljudem, obnašanju in vrednotam, kar je vplivalo na žensko prepričanje in ideale v odnosu do družbe kot celote, še posebej pa do družine. Obdobje od končanega šolanja do poroke je bilo tudi tisto, ko so dekleta najpogosteje prišla v stik z mediji. Časopisi, radio in kino sicer niso imeli neposrednega vpliva na ideale in obnašanje, pač pa bolj prikritega. Kino in kasneje televizija sta od vseh medijev nudila še največjo možnost pobega v svet predstav. Največ informacij o spolnosti so ženske dobile neposredno od moža, pa tudi od zdravnikov, če so se obrnile nanje.

Tiste otroke, ki niso mogli brzdati svoje radovednosti, so zastrašili, da bi nehali spraševati in poizvedovati. Strah je bil temelj socializacije v zvezi s spolno vzgojo. Z vidnimi ali nevidnimi strašljivimi podobami so pretili otrokom, če ne bi bili pridni, in spolna vzgoja pri tem ni bila izjema.

Odrasli so poskušali zadržati spolnost, nosečnost in rojstvo izven otrokove vednosti. Spomin na nekatere dogodke iz otroštva je izhajal iz konkretnih strategij za doseg kolektivne anamneze: iz otroške izkušnje je bilo potrebno poskusiti zbrisati ali vsaj zamegliti vse tiste stvari, za katere so odrasli menili, da jih je težko razložiti otrokom.

Sicer pa iz življenjskih pripovedi lahko domnevamo, da je bil pretok informacij o spolnosti le nekoliko večji ali bolj sproščen in odprt pri fantih kot pri dekletih. Fantje so smeli bolj živahno hoditi po plesih, medtem ko dekletom tako svobodno druženje ni bilo dovoljeno. Tudi spolnost je morala biti nevidna in zamolčana, takšna naj bi bila tudi spolna vzgoja. Praktično je ni bilo oziroma je potekala po skrivnih in bolj sofisticiranih kanalih, vsekakor pa ne javno. Javno so samo kaznovali, predvsem otroke in mladino so po prstih ali so jih nagnali v kot klečat, če so se igrali tako, da za župnika, učitelja ali starše ni bilo družbeno dopustno, ali če so menili, da ima njihova igra spolno konotacijo. O osebnih, intimnih stvareh in svojih skrivnostih se odrasli skorajda niso pogovarjali, toda nekateri otroci so bili zaradi prenaseljenosti stanovanj priča večini zakonskega dogajanja, tudi posteljnega. Cela vrsta ideologov je skrbela za to, da so se pravila (ne)vzgoje o spolnem življenju ohranjala skozi bolj ali manj zavestne mehanizme.

Iz povedanega je možno povzeti, da je spolna vzgoja prodrla mnogo težje kot

katerakoli druga, da je nanjo vplivalo več dejavnikov: gospodarski – predvsem življenjski nivo, socialni – kot so šola in stiki z mestom in duhovni – pretežno povezani z vero oziroma Cerkvijo. Interakcija telesa, družbe in identitete posameznika, kakor je opisana v tem poglavju, je bila postavljena na podlagi kulturnih predstav, pričakovanj in zahtev, manj pa kot posledica bioloških razlik. Učinek patriarhalne, versko delujoče koroške družbe je bil naravnan, tako da so imele ženske velike težave, če so zase hotele pridobiti enake položaje in možnosti, ki so bili samoumevni za moške. Socializacija, kakor se kaže v spolni vzgoji, je ostala še dolgo tradicionalna, tudi še v drugi polovici 20. stoletja. Iz primeža tradicionalne ženske vloge kot nujnosti pa se koroška dekleta zavestno izvijajo intenzivneje šele od srede sedemdesetih let naprej.

Marina Lukšič Hacin: Z naslednjim prispevkom se pomikamo k nekoliko drugačnemu pristopu proučevanja, to je analizi podobe ženske skozi slovensko ljudsko pesem. Ljudska pesem, ljudsko izročilo ima pomembno funkcijo tudi v izseljenskih kontekstih. Lahko bi dejali, da je pomemben dejavnik ohranjanja narodne identitete pri prvi generaciji in vzpostavljanja identifikacije z njo pri potomcih.

Marjetka Golež Kaučič:

Področja in načini raziskovanja.

Že od prvih začetkov mojega raziskovalnega dela na področju folkloristike me zanimajo ženska, njena vloga, podoba, položaj in življenjske razmere znotraj ljudskega pesemskega ustvarjanja. V magistrski nalogi *Podoba človeka v slovenski ljudski pripovedni pesmi* (Ljubljana 1989) sem prvič načela vprašanje, kakšna je bila podoba ženske v nasprotju z moškim subjektom v ljudski pesmi v poglavju *Ženska kot objekt in subjekt*. Ugotavljala sem, kako se v pesmi znajde ženska v socialni in biološki vlogi in opazovala pojav arhetipa matere.

Raziskovanje sem nadaljevala s člankom *Ženska v slovenskih ljudskih baladah/Women in Slovene Folk Ballads* (Irvine 1990), kjer sem se osredotočila na to, kako naj bi ženska kot posameznica in kot predstavnica spola funkcionirala v posameznih baladah. Logično nadaljevanje je bila razprava, predstavljena na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture leta 1997, kjer sem izoblikovala *Podobo ženske v slovenskih ljudskih pripovednih pesmih*. Izpostavila sem žensko v delovanju proti skupnosti in nadnaravnim silam, žensko in njeno čustveno obzorje v odnosu do drugih in drugih do nje, žensko in njeno pasivno in aktivno delovanje, žensko v posameznih vlogah.

Četrti vidik raziskovanja ženske znotraj ljudskega pesemskega vidika pa sem izoblikovala v članku *Odsev pravnega položaja in življenjskih razmer žensk v slovenskih ljudskih družinskih baladah* (Ljubljana 2001). Odpirala sem vodenje o posameznih in tipičnih pojavih pravnega položaja žensk, njenih materialnih, socialnih in emotivnih življenjskih razmerah, ki jih odsevajo posamezne družinske balade. Osredotočila sem se na razmerja in vloge, ki jih je imela ženska v družini (od hčere, neveste, snahe, tašče, matere, mačehe, sestre, detomorilke), izhajajoč iz posameznih družinsko-rodstvenih odnosov v preteklosti in ugotavljala spremembe njenega položaja skozi

čas. V članek pa sem kot novost vključila še prikaz povezave med žensko kot subjektom pesmi in žensko kot nosilko pesmi, ki je bila v preteklosti in je še danes najpomembnejša ohranjevalka ljudskega pesemskega izročila.

Znanstvena spoznanja

Na podlagi teh raziskav, ki pa še zdaleč ne odkrivajo popolne podobe ženske v ljudskem izročilu (potrebno bi bilo še raziskati cel sklop obrednih pesmi in se ozreti na ljudsko lirsko pesemsko izročilo; celostno bi morali opazovati predvsem nosilke in prenašalke balad, da bi razumeli, zakaj je na Slovenskem največ ljubezenskih in družinskih balad, manj pa zgodovinskih in bajeslovnih), bi lahko predstavila nekaj najbolj pomembnih spoznanj.

Večina obravnavanih pesmi zarisuje žensko kot subjekt pesmi in pripoveduje o tragičnih, dramatičnih pripetljajih, ki tako ali drugače ogrozijo njeno osebo: njen intimni svet, njeno bivanje, zato namesto kulture iz nje udari narava. Ženska v ljudski pesmi ni iskalka, saj so vse poti v vsakdanjem življenju že dane, le reagira, kadar je ogrožena, in še to večinoma na pasiven ali pa pravljlični način. V njej ni literarna oseba, je lik, ki ga vanjo spontano vnese ljudski ustvarjalec, ki pa je odvisen od življenja, ki ga pozna, in iz katerega jemlje snov ter od pravil poetike ljudske pesmi, nato pa to podobo preoblikujejo različni nosilci. Ali drugače: npr. nezakonska mati v različnih obzircih in variantah pesmi Nevesta detomorilka otroka ubije, zavrže ali ga samo zataji; dejanje je posledica različnih vzrokov. Vemo, da ta pesem temelji na resničnem dogodku. Okoli leta 1760 so v Ljubljani ali njeni okolici res obglavili detomorilko Urško, navedeno celo z imenom, in na podlagi tega zgodovinskega dogodka je potem začela nastajati cela vrsta teh balad. Lik nezakonske matere pa je vendarle tipološki. Če ga, okleščene vseh dodatnih elementov (da otroka zavrže, ker hoče biti deviška nevesta; da ga zavrže, ker je nezakonsko materinstvo obsojano; da ga umori, ker je noseča z bratom), gledamo samo kot tip ženske v konfliktu s skupnostjo, je to nadčasovni arhetipski lik človeka, postavljenega v položaj, kjer je kakršna koli odločitev nepravda. Detomorilka se sicer kesa, vendar ji to nič ne pomaga, celo ponudijo ji, naj se s krvnikom poroči, s tem bi bila potem odrešena. Po ljudskem mišljenju so krvnika povezovali s hudičem in raje kot da bi bila pogubljena, je seveda pristala na to, da ji odsekajo glavo. To je, recimo, ena od podob nekega krutega dogajanja v zvezi z nezakonskim materinstvom. To pa pomeni, da je ta subjekt usodnostno zavezan s svetom, je lik izgubljenega bitja, je tip ženske, ki je enak v vseh obzircih in vseh variantah, je oseba, ki izgublja, pa kakorkoli se že odloči. Odločitev te osebe narekuje ljudski ustvarjalec (izhaja iz življenja in o njem pripoveduje) skupno s svojo in moralo družbe, ki ji pripada, postavi jo v vlogo matere, ljubice, nune, mačehe, grešnice, žrtve idr.

Ženska v družinskih baladah ni popolnoma brezpravna, je pa prav gotovo podrejena. V vseh odnosih v družini, ki sem jih obravnavala, je ženska pravzaprav v konfliktu, saj le konflikt in upor povzroči tragedijo. Njen socialni položaj je pogojen z drugim in ta drugi je navadno moški, zato sem v baladah večinoma opazovala odnos med spoloma. Odsevi pravnega položaja in življenjskih razmer ženske v družinski baladi

izhajajo iz resničnosti, ustvarjalec in poustvarjalec pa s temi prvina oblikujeta zgodbo, ki ohrani le sledove teh prvin. Zato je potrebna rekonstrukcija, ki nato kot sestavljenka prikaže položaj ženske v resničnem življenju skozi zgodovinska obdobja. V to sestavljenko je bilo treba vložiti še manjkajoče koščke nosilke pesmi in tako ob subjektu pesmi dodati še nosilko. Ženska v ljudski baladi s svojo usodo vpliva na doživljajski svet nosilke, ki jo nato okleščeno njej nebitvenega posreduje naprej, jo vključi v svoj repertoar in v svoj ustvarjalni svet.

Ženska subjekt pesmi in ženska subjekt petja naj bi se prepletali, skozi petje nosilke in nato ob komentiranju pesmi bi iskali tisto dvojnost, a obenem tudi enost, ki povezuje zgodbe preteklosti z zgodbami sedanjosti. Zakaj tudi ženska pevka? Kot zanimivost morda primer pevke Živčkove Katre ali Katarine Župančič iz Vinj pri Kamniku, ki je bila ena najbolj znanih ljudskih pevk in je znala največ balad. Zakaj? Zanimiva je bila njena življenjska usoda, bila je samska in se je za vsak pust oblekla in hodila okrog in pela balade. To je že zaznamovalo njen repertoar. Kar pomeni, da če spremljamo življenje nosilke pesmi bolj natančno, bi lahko izluščili tudi neka spoznanja o njeni usodi, o tem, zakaj se je v svojem repertoarju odločila za toliko ljubezenskih pesmi in zakaj za toliko balad, družinskih in ljubezenskih ter lirskih pesmi in zakaj manj zgodovinskih. Ob tem bi se nam razkril še en skriti obraz podobe ženske v pesmi in skozi njo. S tem bi lažje razumeli življenje današnje ženske – ljudske pevke, ki te pesmi še danes poje in morda celo nekaj o tistih, ki te pesmi poslušajo. Izluščili bi posamezna spoznanja o ženskah nasploh, o njihovem svetu, pravnih in življenjskih razmerah žensk v pesmi in o ženskah, ki so to pesem posredovale.

Ljudske pesmi (predvsem pripovedne – balade) odlikujejo davne pretekle položaje, ki pa očitno niso tako davni, saj so položaji žensk še danes zelo podobni tistim, o katerih poje ljudska pesem. Za današnji čas so pesmi pomembne kot pričevalke preteklosti, saj nas nekatere balade učijo, kakšen ne sme biti položaj ženske, kako zelo potrebno je raziskati in nato redifinirati tradicijo, na katero se včasih še preradi sklicujejo tisti, ki ne žele, da bi se negativni vzorci preteklosti spremenili, pozitivni pa ohranili.

Znanstvena metodologija raziskave – problemi

Raziskave so ponudile vrsto metodoloških možnosti opazovanja gradiva, vse razprave so bile zastavljene, tako da bi z različnimi metodami različnih ved interdisciplinarno povezali spoznanja med seboj. Kot slavistka in komparativistka po osnovni izobrazbi sem poskušala združevati posamezne literarnovedne vidike s kasnejšimi folklorističnimi in v zadnji fazi še z etnološkimi. Čeprav sem večinoma raziskovala tekst in teksturo pesmi (besedilo in melodijo), sem se morala dotakniti še konteksta pesmi ter njenega nosilca. To pa je že razširilo metodološko obzorje, saj sem na začetku sicer res izhajala predvsem iz vsebine pesmi, kasneje pa sem morala poseči še v njen kontekst. Uporabila sem predvsem teoretično in arhivsko predpripravo na analizo pesmi, z uporabo posameznih spoznanj folkloristične, literarnozgodovinske, historičnosociološke, psihoanalitične in celo pravne vede, tako da bi vzpostavila možnost popolnega razumevanja funkcije in pomena folklorističnih fenomenov z njihovim

vključevanjem v kontekst. Metoda terenskega raziskovanja z intervjujem in observacijo se je izkazala za posebno primerno takrat, ko je bilo potrebno osvetliti nosilca pesmi.

Včasih so se pokazale težave pri vzpostavljanju teoretičnih temeljev, pri iskanju ustreznih referenc, saj se je šele v zadnjem času bolj razširilo zanimanje za žensko problematiko nasploh, predvsem so se težave pokazale pri iskanju ustrezne teoretične podlage za starejša historična obdobja, v katerih so npr. nastajale predvsem srednjeveške ljudske balade. Zadrego sem reševala z aplikacijami spoznanj podobnih ved v folkloristično.

Sklep

Da bi resnično spoznali pomen in vlogo žensk za ohranjanje kulturnega izročila, bi bilo morda potrebno pripraviti publikacijo, v katero naj bi se vključili raziskovalci z vseh področij, ki se dotikajo t. i. ženskih študij. Le tako bi morda dobili prvo kompleksno podobo ženske v literaturi, kulturi, družbi idr. ter izpostavili na eni strani tisto, kar je za žensko specifično – ali kot se v literarni vedi moderno imenuje »ženska pisava« -, po drugi strani pa bi ugotovili tisto, kar je ne ločuje glede spola, pač pa jo opredeljuje kot človeka.

DISKUSIJA

Mirjam Milharčič Hladnik: Strinjam se, da je v Sloveniji na mnogih družbeno relevantnih ravneh še vedno prisotno zanikanje, spregledovanje in ignoriranje zgodovinske vloge in pomena žensk. Na drugi strani pa obstaja tudi razveseljivo dejstvo, da nastajajo in se publicirajo dela, ki to vlogo in pomen natančno in znanstveno relevantno prikazujejo. Omenila bi samo zanimivo delo zgodovinarke Sabine Ž. Žnidaršič »Ora et labora«, kjer avtorica v uvodnem delu opisuje točno te primere izbrisovanja in ignoriranja, v drugem delu pa s pomočjo avstrijskih arhivov in njihove statistike dokazuje, da so ženske v naših krajih vedno delale. Vsekakor je večina delala in služila denar na prelomu 19. v 20. stoletje, torej v obdobju, za katerega še posebej velja mit o z dolgočasni ženski, ki sedi ob oknu in čaka, da se vrne mož, brez katerega ne ve, kaj bi počela. Tako kot smo lahko na eni strani depresivni, ker v Sloveniji še vedno prevladujejo pregledne razstave in pomembne zgodovinske enciklopedije, kjer so ženske popolnoma odsotne in izbrisane, vendar lahko upamo, da bo tudi naša raziskava pripomogla k naraščajočemu dokaznemu materialu o pomembni družbeni vlogi ženske tako v preteklosti kot danes.

Za Alekseja (Kalca) bi imela vprašanje, če lahko razloži socialno napredovanje žensk, ki ga je omenil na koncu svojega prispevka – ali to pomeni, da so se poročale v višje sloje?

Aleksej Kalc: To pomeni, da si ženska s prehajanjem k ezogamiji, ki jo, kot rečeno, pogojujejo tudi objektivni razlogi, odpira širše poročno tržišče in s tem tudi možnost

socialnega napredovanja prek poroke. Naj poudarim, da ko govorim o endogamiji in ezogamiji, mislim na jezikovno ločnico, čeprav samo indirektno, ker se moja raziskava izogiba narodnemu opredeljevanju priseljenjskih tokov, o čemer je v 18. stol. težko govoriti, in se naslanja na kategorijo izvornih območji, za katera pa v grobem vemo, kakšen je njihov jezikovni sestav. Če križamo poročne podatke priseljencev s podatki priseljenk po območju njihovega izvora, vidimo, s kom se eni in druge poročajo in kako se v teku 18. stol. ženske vse bolj odpirajo partnerjem iz drugih izvornih dežel, in to drugojezičnih. Če te zveze podrobneje analiziramo po posameznih primerih, opazimo, da pomeni ezogamsko odpiranje pogostokrat tudi izboljšanje življenjskega standarda, če ne že napredovanje na socialni lestvici. Ko rečem socialno napredovanje, mislim nekako takole: eno je, če se ženska poroči z nosačem, nekaj drugega pa je, če se poroči z manjšim ali večjim obrtnikom. To sem ta trenutek v stanju povedati, ker je moja raziskava oz. raziskava, pri kateri sodelujem, s tega vidika v bistvu šele na začetku.

Če lahko obdržim besedo še za nekaj časa, pa bi se rad navezal na nekatere stvari, ki so bile povedane. Zelo zanimivo se mi zdi delo Sabine Žnidaršič, ki ga nisem poznal, in predvsem izraz oz. pojem »pridobitniško delo«. Pri vsem, kar je bilo do sedaj rečeno in tudi kolikor jaz poznam literaturo, ne toliko o ženski problematiki, ampak o selitveni problematiki, opažam, da pogostokrat ne upoštevamo dovolj periodizacije. V zadnjem referatu smo slišali, kako se zrcali položaj ženske skozi pesem. Mene bi zanimalo, če se v času ta položaj v pesmi spreminja, ker imamo po mojem zgrešeno ali vsaj preveč poenostavljeno predstavo o stvareh. S tem mislim, da si na primer ženski položaj v teku zgodovine predstavljamo, kot da se je sicer počasi in mukoma, a vendarle stalno izboljševal, nekako po analogiji s tem, kar sami vidimo v današnjem času. Ampak to ni nujno tako, ta razvoj v teku zgodovine ni bil vedno linearen in pozitiven. Če govorimo o pridobitniškem delu, mi kot prva pade na misel asociacija – v najširši periodizaciji zgodovine – s sicer shematičnim razlikovanjem med dobo, ko je prevladovala preživetvena ekonomija, in časom, ko sta se uveljavila pridobitniško gospodarstvo in pridobitniška mentaliteta. V kmečki družbi je ta prehod povezan s težnjo po večji monetarizaciji. In prav pri denarni ekonomiji je odigrala ženska zelo važno vlogo. Iz dosedanjih referatov, predvsem pri Ingi Brezigar in Mariji Jurič, je bila razvidna ključna povezava monetarizacije z vlogo ženske v kmečki družbi, vsaj do zadnjih desetletij 19. stoletja. In to jasno kažejo tudi raziskave na Tržaškem. Verjetno poznate knjigo Marte Verginelle *Ekonomija odrešenja in preživetja*, ki obravnava med drugim pomen ženskih poklicev, krušaric, mlekaric na tržaškem podeželju. Konec 19. stoletja začenjajo nekatere od teh ženskih dejavnosti, zlasti peka in prodaja kruha v mestu, nazadovati in s tem se slabša tudi položaj ženske v družin in širši skupnosti. Do tega preobrata pride po eni strani zaradi splošnih socialno-ekonomskih razmer, se pravi konkurence pekarn, ki krušaricam krčijo tržišče, in tudi higienskih norm, ki jih je pri domači peki težje izpolnjevati. Po drugi strani je poslabšanje ženskega položaja pogojeno s kulturnimi aspekti. Marijina družba ima na primer od 90-ih let dalje v tržaški okolici kot drugod na Slovenskem točno določen namen, in sicer proslavljati lik Marije, se pravi ženske kot skrbne soproge in roditeljice, ki čuva dom in skrbi za otroke, ne pa kot

emancipiranega osebk, ki nosi prodajat kruh oziroma hodi kako drugače služiti denar in h kateremu prihajajo vaški kmetje po denarna posojila, ko zaidejo v ekonomske težave. To razmerje med ženskim in moškim položajem v družini in skupnosti je po mojem nekaj bistvenega in očitno je, da ga moški in celoten takratni družbeno-kulturni razvoj skušata podreti. V 18. stoletju in vse do konca 19. stoletja je bil torej, vsaj na tržaškem podeželju, ženski položaj v družbi, splošno gledano, razmeroma močnejši kot kasneje. Zato poudarjam problem periodizacije, da točno vemo, o katerem časovnem obdobju govorimo in kaj se v socialno-ekonomskih strukturah in miselnostnih vzorcih v tistem obdobju dogaja.

Barbara Verlič Christensen: ... Visoko število nezakonskih otrok je lahko tudi posledica slabega socialnega položaja žensk in relativne revščine, kjer je ženska skoraj obsojena na celibat. Tudi takšen položaj je možno povezati z različno statusno močjo in lastninsko strukturo v tradicionalnih okoljih, kjer se prekrivajo z razlikami po spolu. V razvitih in urbanih družbah pa se obratno visoki deleži otrok, rojenih izven formalne družine, pripisujejo doseženi ekonomski neodvisnosti žena, toleranci in družinski politiki družbe. Pripisujejo se socialni ter legalni enakopravnosti med spoloma ter tudi med vsemi otroci – ne glede na rojstvo v formalni zvezi ali izven nje. Mislim, da tam, kjer niso odprte možnosti za migracije, ženske pa so dobrodošla delovna sila tudi doma, prav tako pride do povečanega obsega otrok, rojenih izven družinske zveze. Kaj od naštetega velja za Primorsko, bi bilo zanimivo raziskati...

Inga Brezigar Miklavčič: Mislim, da je to izjemno zanimiva tematika. V zvezi s tem bi želela opozoriti na lastno raziskavo v vasi Robidišče: v evoluciji vasi, ki je sredi 17. stoletja nastala na območju fevdalne planine, je v 18. stoletju prišlo v bistvu ne do mobilnosti, ampak do večanja prebivalstva v vasi – tako ženske kot moški so ostajali v vasi, hiše so se množile glede na razvejanost družin. Funkcija celibata se je kazala v vlogi delovne sile, vendar tudi v vlogi zaščite eksistence družin oz. mladoletnih družinskih članov. Nevarnost, da družina ostane brez gospodarja ali gospodinje in s tem otroci brez enega ali obeh staršev, je bila izjemno velika. Tete in strici so v tovrstnih primerih prevzeli vlogo staršev, tako da je bila podrejenost neporočenih članov družine pravzaprav pogojna, saj so v bistvu nastopali v izjemno pomembni funkciji zavarovanja, ki je v primeru nesreče omogočalo, da se je gospodinjstvo, družina, gospodarstvo, kmetija »obdržala skupaj«. V nadaljevanju razvoja vasi pa je prišlo zaradi lastniških odnosov in tradicionalne zaprtosti do številnih medsebojnih sorodstvenih porok, tako da po pripovedovanju domačinov sredi 20. stoletja skorajda ni bilo več možnosti poročanja v okviru vasi, ne da bi bila novoporočenca sorodstveno povezana. Že v 19. stoletju se je veliko parov poročilo po cerkvenem spregledu sorodstva, predvsem v tretjem kolenu, pa tudi v drugem kolenu. Ko sem v pogovoru eno od domačink, ki je kot petnajstletno dekle odšla služiti kot služkinja in se nato poročila v Trstu, vprašala, če bi se ona vrnila nazaj v svojo vas in se tu poročila, je to možnost kategorično zavrnila. Ob tem se mi je naknadno zastavilo vprašanje, v kolikšni meri je na kasnejše demografsko upadanje vasi

vplivala tudi močna endogamija ter v kolikšni meri so lastniško-sorodniške povezave ob ostalih (gospodarsko-politično-kulturnih) vzrokih vplivale na degeneracijo vasi. Tudi ta aspekt naših odročnih vasi je izjemno zanimiv in pomemben v povezavi z mobilnostjo vaškega prebivalstva.

Barbara Verlič Christensen: ... Vprašanje ruralnih in urbanih migracij se lahko veže tudi na lastninsko strukturo v družbi ter norme dedovanja posesti. Ugotavljate, da je za moške lažje najti partnerko, kot za ženske. Za moške je tudi značilnejše, da tvorijo partnerstvo v endogenih skupinah. Ta vzorec je moč slediti v tradicionalnih okoljih, zabeležen je v zgodovinskih in antropoloških tekstih. Sprašujem se, če ni prisoten tudi danes. Ta teza ni pogosto empirično preverjana. Neenakost med spoloma v dostopu do lastnine, pomembne za preživetje, je bil in je še vedno eden med sicer različnimi vzroki za selitve, tudi za višjo notranjo mobilnost. Tisti, ki na podeželju razpolaga s posestjo, ima tudi večje možnosti za formiranje družine. Ostali se selijo ali imajo več problemov najti partnerja. Žene na podeželju, ki se ne poročijo in ne dedujejo kmetije, pogosto odhajajo v mesto ali druge države, kjer najdejo delo. Evidence o takšnih, tipično ženskih migracijah, je kar veliko, posebno iz centralne Evrope, Afrike in Daljnega vzhoda. Kljub temu novejša teorije bolj poudarjajo razlike v dostopu do izobrazbe, dostopu do dela in zaslužka ali družinske povezave kot vzroke migracij. Lastninska struktura družbe je spregledan element. Ostaja odprto, če migracije in eksogene partnerske zveze, bolj pogoste pri ženskah, omogočajo socialno promocijo. Ali omenjeni vzorci veljajo za vsa emigrantska okolja, ali pa je to zgolj pojav v nekaterih, in zakaj, kot na primer na Primorskem?

Marina Lukšič Hacin: Svoj komentar bi navezala na predhodna razmišljanja o eksogamiji. To, kar je opazil Aleksej (Kalc) za 18. in 19. stoletje v evropskih migracijskih študijah, bi lahko rekli tudi za sodobne migracijske kontekste v okvirih različnih nacionalnih držav. V sociologiji, še bolj pa v antropologiji, se pri tem srečamo s pojmom spolna asimetrija. Pri spolni asimetriji v migracijskih situacijah moramo omeniti vsaj dva vidika, ki sta zanimiva. Znotraj etnično stratificiranih nacionalnih držav, ki so danes skoraj po pravilu večkulturne in so hkrati družbe priseljevanja, se ženske priseljenke, običajno pripadnice kultur, ki so na etnični stratifikaciji uvrščene zelo nizko, pogosto poročajo s pripadniki večinske kulture. To je za moške prej izjema kot pravilo. Za moške naj bi to veljalo le v primerih porok s pripadnicami nižjih socialnih slojev ali v primerih, ko si ženske iz različnih drugih razlogov težko najdejo partnerje. Ženske priseljenke si veliko lažje najdejo partnerja iz večinskega kulturnega okolja. S tem se jim odprejo tudi možnosti za hitrejšo socialno mobilnost. Hkrati se jim s poroko spremeni priimek, ki je pogosto vidni označevalec etnične pripadnosti. To je drugi vidik, ki ga moramo omeniti. S poroko se ženski spremeni priimek na, lahko bi rekli, legitimen, dovoljen način. Vse druge načine spreminjanja imen in priimkov doletijo hude kritike in očitki o zapostavljanju lastnega nacionalnega/etničnega porekla. Poroka ženske v patriarhalni družbi pa lahko predstavlja tudi »mehko« pot k integraciji in

socialni mobilnosti v novem okolju – sploh pa to lahko rečemo za potomce, ki se na ta način v etnično zelo konfliktnem kontekstu izognejo stigmati. Gledano skozi spolni vidik, so zgoraj omenjenim očitkom izpostavljeni predvsem moški.

Aleksej Kalc: Na to zdaj ne bi vedel točneje odgovoriti, ker se nisem toliko poglobil v ta vprašanja. Glede tega, kar je gospa povedala v zvezi z družino, pa se popolnoma strinjam. Mislim, vsaj na osnovi svojih spoznanj in spoznanj tistih, ki se s temi zadevami ukvarjajo na mojem geografskem območju, da je bistvena ekonomija in družinska struktura, struktura kmečke družine in to se vidi iz primerjave med mestom in podeželjem. Na podeželju ima na primer celibat točno določeno vlogo, in sicer, demografsko gledano, vlogo prevencije rasti prebivalstva. Enako je višanje starosti ob poroki, se pravi potiskanje poroke v zrelejša leta. To so klasične strategije, ki jih najbolj jasno zasledimo v hribovitih družbenih okoljih, ker je tam t. i. homeostatična sposobnost, se pravi sposobnost uravnavanja ravnovesja med številčnostjo prebivalstva in resursi, od katerih je odvisno preživetje skupnosti, nekaj zelo pomembnega. Kjer je družba »pretežka« in presega »nosilnost« gospodarskih virov, imamo izredno visoke odstotke celibata, bodisi moškega bodisi ženskega in v tem primeru je mobilnost pri moških in ženskah edini izhod iz tega. V trenutku, ko se pojavi neko močno težišče, kot se je skoraj iz nič pojavil Trst, pa je jasno, da vnaša spremembe v družbene strukture in izbire širšega zaledja. Zato bi bilo po mojem mnenju zelo zanimivo opraviti vsaj nekaj poglobljenih vzorčnih raziskav o družbenih oziroma družinskih strukturah, recimo v Vipavski dolini, na Krasu, v Istri, na Postojnskem in še kje drugje, da bi ugotovili, kako se vedejo razne skupnosti, ker tudi ni nujno, da se vse skupnosti vedejo na enak način.

Irene Mislej: Izhajam iz priseljske skupnosti, to pomeni izvorno izseljske slovenske skupnosti v Novem svetu. S skokom čez Ocean se praktično eliminira vsa slovanska tradicionalna kultura, ni več lastniških odnosov, ni več socialnih hierarhij itn., tako da se v izseljenstvu lahko zgodi, da se dekleta z revne kmetije ali dekleta poroči z gruntarskim sinom, ki je šel po svetu. Tam se enostavno eliminirajo vse ovire. Zanimivo je tudi to, da se v prvem delu izseljskega sveta praviloma poročajo med sabo; družijo se med sabo, poročajo se med sabo. Kadar se slovenski fantje poročajo z drugorodnimi ženskami, se to dogaja praviloma, če delajo ali imajo službo v krajih, kjer ni slovenskih deklet. Praviloma jih iščejo, gredo, tudi potujejo ali jih kličejo iz domačih vasi, medtem ko se ženska, slovensko deklet, ki lahko živi tudi v središču mesta, kjer je na razpolago tudi precej slovenskih fantov, lahko odloči za poroko s pripadnikom druge narodnosti. V izseljenkem svetu je, vsaj jaz sem prepričana, pozitivna stran ta možnost osebne svobode, torej odločati o lastni usodi, ne po tradiciji družine ne po vaških pravilih itn. Tako se zelo hitro pozna, da je tudi odnos med moškim in žensko znotraj zakona precej drugačen, kot bi bil doma, na vasi. Treba je tudi povedati, da so bile matere, ki so ostale doma, velikokrat krive ali odgovorne zato, da se je vaška skupnost nekako nadaljevala v izseljenkem svetu. To pomeni, da je izseljska skupnost je v izvoru bolj svobodna, vsaj socialnih lastniških razlik ni.

Drugi primer je izredno zanimiv. Slovenska politična emigracija v Argentini je bila do osamosvojitve Slovenije praviloma v enakem socialnem položaju, razlikovali so se sicer po izobrazbi, tudi po izvoru; ali so bili doma s kmetov z Dolenjskega, ali so bili iz Ljubljane iz višjih slojev. Ko se je začel izvajati zakon o denacionalizaciji, se je takoj ustvarila hierarhija po lastništvu; to pomeni, tisti, ki je lahko pričakoval, da bo po denacionalizacijskem postopku dobil v Sloveniji veliko premoženje, je avtomatično »zrasel«. Bili so primeri zakonskih parov, kjer je bila žena veliko bolj premožna od svojega zakonskega partnerja, in so v zakonu, ki je trajal že pol stoletja, naenkrat nastale velike razlike. To bi bilo treba analizirati. Vsekakor ima to razslojevanje zaradi denacionalizacije kar močan vpliv na argentinsko slovensko skupnost.

Mojca Ramšak: Pripomnila bi samo še glede nezakonskih otrok na Koroškem, prej ni bilo časa, da bi razložila. Življenjske zgodbe kot vir so v tem oziru seveda nezanesljive, ker jih je premalo, ker so iz različnih okolij, ampak vendarle sem opazila, da govorijo nekatere o, in tudi drugi viri, ne samo življenjske zgodbe, nezakonskih otrocih v Podjuni, torej v povsem ravninskem svetu, v mnogo večjem številu kot pa v Rožu ali pa Zilji. In potem sem se seveda vprašala, zakaj pa v Podjuni, kaj pa je tam posebnega? Na prvi pogled iz življenjskih zgodb ni bilo razvidno, v čem je razlika, ampak potem, ko sem pregledala, na katerih kmetijah so služili ti posli, ki so imeli po pet nezakonskih otrok, pa to vendar ni bilo koruzništvo, ker niso živeli skupaj s partnerji, se je izkazalo, da so delali na ogromnih posestvih, ki so potrebovala toliko in toliko poslov, tudi po 20. To so bile letne ali pa celo krajše migracije in seveda je bilo tam število nezakonskih otrok tudi do 80%. To se je izkristaliziralo iz teh nepopolnih virov.

Aleksej Kalc: Veleposestvo torej tolerira tudi delovno silo, ki nosi s sabo nezakonske otroke?

Mojca Ramšak: V bistvu tolerira, če imamo v mislih avstrijsko Koroško.

Aleksej Kalc: Ponekod, kot mi je pripovedoval nek stari gospod s kmetov, so še med obema vojnama nekateri kmetje na malih posestvih tolerirali deklo z otrokom, drugi pa ne, ker je bilo treba tistega otroka tudi hraniti in vzdrževati.

Mojca Ramšak: Seveda. Mislim, da so velika posestva manj tolerirala nezakonske otroke, kot pa manjša, vsaj po teh podatkih, ki jih imam iz življenjskih zgodb. Bila so še ena lačna usta več, če že ni bil otrok takoj pri treh ali štirih letih vključen v delovni proces; v tem primeru je lahko ostal, ampak je bil potem nekako še na nižji stopnji kot mati ali oče, če sta služila na tej kmetiji. Matere so se raje odločale in pustile otroke pri svojih starših ali sorodnikih in so morebiti potem, če so si lahko tako organizirale življenje, prihajale ponje. Nekatere življenjske zgodbe pa tudi z velikimi travmami razkrivajo primere, ko je mati dala otroka v rejo in ga potem v življenju ni videla nikoli več; tudi take zgodbe so bile. Mislim, da so veleposestva manj tolerirala nezakonske

otroke, kot pa male kmetije. So pa tudi čisto individualne razlike. Tu nisem upoštevala nezakonskih otrok, ki so nastali kot posledica zlorabe gospodarja nad deklo; ta segment življenjske zgodbe manj opisujejo, ker je to vendarle bolj travmatična izkušnja, kot pa imeti otroka z nekom, ki ga imaš rad, pa ne moreš živeti z njim.

Marjetka Golež Kaučič: Domnevam, da ste pričakovali odgovor na vprašanje o zgodovinski linearnosti položaja žensk skozi balade. Želela bi izpostaviti to, da moramo najprej vedeti, kakšne so zakonitosti ljudske pesmi, da pravzaprav genoz ljudskih pesmi nimamo, saj natančno ne vemo za njihov nastanek. O nastanku pesmi in posredno o položaju žensk lahko samo domnevamo iz zgodovinskih podatkov in iz odsefov resničnosti pesmi, ki jih zasledujemo od pradobe prek srednjega veka, 16., 17., 18. stoletja, ko so nastajale balade. Le v 19. stoletju pa vendarle lahko opazujemo ta linearni razvoj, ker so takrat nastajale posebne pesmi, ki so se imenovalle slovesa. Za eno od njih poznamo celo natančen datum nastanka. Nastale so na podlagi resničnih tragičnih dogodkov, recimo uboja, umora in to predvsem na Štajerskem. V teh pesmih lahko morda vidimo večjo spremembo v položaju žensk, ker je ta čas zgodovinsko bližje, medtem ko je to, kar opazujemo pri pesmih, predvsem variantnost neke balade, ki pa na vsebino ne vpliva. Imamo npr. balado, ki jo še danes pojemo, pa izhaja iz srednjega veka. Tam linearnost ni mogoča, možno je samo to, kako pevka, ki to pesem poje, spremlja ta položaj in ali ima ona sama tudi kakšen podatek o podobni zgodbi iz svojega časa. To je edina možnost, kjer lahko opazujemo spremembo v položaju žensk znotraj posameznih pesmi.

Leopoldina Plut Pregelj: Ker se poklicno ne ukvarjam s problemom žensk, sem se pri poslušanju teh prispevkov veliko naučila. Sama sem razpeta med dvema svetovoma – med Slovenijo in ZDA, ampak o tem bom povedala nekaj več v drugem delu. Ta trenutek pa bi želela opozoriti samo na potrebo po sodelovanju metod kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja. Pravite, da so zgodbe nezanesljive, a hkrati izredno pomemben vir odkrivanja problemov in njihovih razsežnosti. Posamezne zgodbe so subjektivno doživljanje nekega časa, ki je omejeno z izkušnjami in psihološkimi mehanizmi vsakega posameznika ter z njegovim zaupanjem do spraševalca. O tem, kateri so širši vzroki za nek problem in o njegovi razširjenosti v nekem času, pa običajno iz posameznih zgodb ne moremo dosti izvedeti. Te vidike ugotavljamo z drugimi pristopi, npr. analizo primarnih virov, med katero spada tudi statistika. V preteklosti smo v družboslovju pri rabi raziskovalnih metod šli iz ene v drugo skrajnost in nismo ustvarili nekega ravnovesja med njimi. To se do neke mere kaže tudi v raziskovanju žensk in ženskega vprašanja.

Milena Domjan: Zelo na kratko naj kot zanimivost povem o fenomenu na to temo v Angliji. Tam sem živela 2 leti in sčasoma sem ugotovila, da je tam kar precej Slovenk, ki so se, kot rečemo, »dobro poročile«. To so bila dekleta, ki so šla tja študirat, nekaj jih je šlo celo na Oxford. Med slednjimi je tudi lady Miloška, doma iz okolice Maribora, ki

se je poročila s plemičem in je zelo spoštovana gospa, pa tudi zelo izobražena. Glede na to, kako tradicionalna država je Velika Britanija kar zadeva družbene sloje, bi bilo morda zanimivo podrobneje raziskati prehod v višjo socialno lestvico.

Leopoldina Plut Pregelj: Vprašanje pa je, kako in koliko te ženske, Slovenke, ki se poročijo v višji sloj, ohranjajo svojo identiteto in kako jo prenašajo. To se mi zdi zelo zanimiva tema za raziskovanje.

Milena Domjan: Ta lady Miloška je našla svojo priložnost ob razpadu Jugoslavije, ko je kot ženska iz visoke družbe začela skrbeti za begunce in je organizirala pomoč zanje. Iz Anglije so vozili tovornjaki s humanitarno pomočjo, ki se je zbirala na njeno pobudo, in tudi sama je potovala z njimi (s svojim visokim družbenim položajem je omogočala nemoten prehod). V časopisih sem brala članke, iz katerih je razvidno, da se je do »včeraj« ukvarjala z gojenjem narcis na družinskem posestvu, vzgajala dva ali tri sinove, skratka, živela tradicionalno življenje angleške lady. Ko pa se je pojavila vojna situacija, je izkoristila svoje poreklo, da je naredila nekaj dobrega in s tem kot osebnost prišla na prve strani časopisov.

Zvone Žigon

Slovenske izseljenke v Afriki in na Bližnjem vzhodu

Pri projektu *Vloga žensk pri ohranjanju kulturne identitete med manjšinskimi skupnostmi* sem »pridružen član«. Doslej sem delal predvsem v zvezi s Slovenci v Južni Ameriki s poudarkom na SPE v Argentini. Ker pa sem lani opravil enoletni projekt Slovenci v Afriki in na Bližnjem vzhodu, sva se z Marino (Lukšič Hacin) dogovorila, da spregovorim o svojih izkušnjah iz tega projekta v smislu naslova današnjega delovnega posveta.

Pri svojem delu sem obiskal rojake in rojakinje v Egiptu, južni Afriki in Keniji, kontaktiral pa sem tudi z rojakinjami v Jordaniji. V preteklosti sem se srečal tudi z nekaj misijonarkami, katerih vloga je specifična, vendar prav tako sodi v to razpravo.

Egipt. *Aleksandrinke*. O tem svojevrstnem, predvsem verjetno žalostnem fenomenu so že in bodo še veliko povedali drugi, predvsem avtorica knjige *Aleksandrinke* Dorica Makuc. Gre za tisoče deklet in žena, ki so zaradi hude eksistenčne stiske zapustile rodno Primorsko in odšle za guvernante, dojiļje, služkinje in podobno k bogatim arabskim in evropskim družinam v Aleksandriji in Kairu. Po eni strani lahko sočustvujemo z njimi zaradi situacije, ki jih je prisilila k taki odločitvi – namreč, da so zapustile domače okolje, pogosto lastne majhne otroke, može... in šle »s trebuhom za kruhom« v zelo drugačen svet, v času, ko je bila taka odločitev kljub njeni očitni nujnosti deležna tudi zelo kritičnega odnosa v domači družbi.

Njihove usode so bile zelo različne, od zelo dobrega življenja pa do razpada lastne družine, trpljenja zaradi kulturno neskladnega zakona ali celo zdrsa na dno družbene lestvice.

Večina se jih je bodisi vrnila v domovino bodisi poročila v Egiptu, v veliki meri z Neslovenci. Po letu 1952, ko je Egipt postal neodvisna republika s predsednikom Gama-lom Abdelom Naserjem, so morali vsi tujci zapustiti Egipt, tako da je velik del tamkajšnjih Slovenk in Slovencev odšel nazaj v Slovenijo oziroma Italijo ali pa v nekatere druge značilno priseljenke države.

Tiste, ki so ostale v Egiptu, so kot ženske in matere – podobno kot velja pravilo v kateri koli družbi – znale poskrbeti za kulturno identiteto svojih otrok. To je bilo razmeroma lažje ohraniti že zaradi izrazite različnosti arabskega sveta. Potrjuje se pravilo, da je možnost upiranja asimilaciji večja v primeru, ko je razlika med matično in večinsko imigracijsko kulturo velika.

Redovnice. Mariborske šolske sestre so leta 1908 v Aleksandriji ustanovile svojo podružnico in v tem azilu je bilo predvsem ob sobotah in nedeljah zelo živahno, saj se tam ni vršilo le slovensko bogoslužje, ampak tudi gledališke igre, petje in podobno. Vloga slovenskih sester pri ohranjanju slovenstva v Egiptu je v tem smislu izjemno pomembna, saj so se okrog njih zbirala številna slovenska dekleta. Danes vodijo dom za ostarele v Aleksandriji in študentski dom v Kairu.

Študentke, ki so odšle z možmi – gre za danes okoli 45-letne razmeroma visoko izobražene ženske, ki so se v času študija zaljubile v študente iz Egipta in nato prej ali pozneje, na tak ali drugačen način odšle z njimi. Gre za specifično skupino – te ženske so visoko emancipirane, hkrati pa kulturno zelo odprte. Pogosto celo spremenijo vero (iz katolištva v islam), vendar se redko prilagodijo tudi standardnim patriarhalnim vzorcem islama, nasprotno, zdi se, da iz ene in druge vere črpajo tisto, kar je pozitivnega. Res je tudi, da so močje zelo izobraženi in odprti, sodobni muslimani.

Med pogovorom je nekaj Slovenk izrazilo željo po tesnejših stikih z domovino. Želele bi si rednih medsebojnih srečanj (vsaj enkrat mesečno), na katerih bi se udeleženci seznanjali z možnostmi študija v Sloveniji za njihove otroke, brali slovensko časopisje in literaturo, načrtovali organizacijo kulturnih in drugih gostovanj iz domovine itd.

Podoben vzorec velja za rojakinje v *Jordaniji*, tam je okoli 80 oseb slovenskega porekla oziroma do 20 Slovenk in vsaka ima tri do štiri otroke. Vzdržujejo družabnost in se medsebojno srečujejo, v družini skrbijo za slovenski jezik. Še enkrat se ženska pojavlja kot nosilka ohranjanja identitete znotraj družine, predvsem v primeru narodno mešanih zakonov.

Podobne izkušnje prinašam iz *Kenije*. Tam živijo štiri Slovenke in vsaka ima po tri otroke, vsi vsaj razumejo ali celo govorijo slovensko, eden celo živi v Sloveniji, poročen s Slovenko. Lani novembra so skupaj s še dvema Slovincema in odraslimi otroki ustanovile Društvo Slovencev vzhodne Afrike.

Zelo so dejavne in večje organizatorke, saj se gibljejo v visokih krogih kenijske družbe. Vzdržujejo tudi stike z rojakinjo v Tanzaniji.

V *JAR* živi po moji oceni več kot 200 oseb slovenskega porekla. Pri prvi generaciji gre večinoma za moške, tipične ekonomske izseljence, ki so iz Avstrije ali Nemčije prišli za še boljšim kruhom v to državo. Žensk iz prve generacije je razmeroma malo,

so pa te ohranile zelo močno slovensko identiteto. Združevanja v imenu slovenstva do nedavnega ni bilo, od marca 2002 pa imajo tudi tam društvo Slovencev južne Afrike.

Pavla Kostanjevec in Pavla Babnik sta glavni in najbolj požrtvovalni, Kostanjevecova je v odločilno podporo možu, predsedniku društva, pri organizaciji srečanj in zbiranju naslovov in sploh Slovencev v JAR ter Bocvani, Zimbabveju in Namibiji.

Misijonarke. Težko bi govorili o vlogi pri ohranjanju slovenske identitete, prej o pričanju, promoviranju srčne kulture, ob tem, da vedno s ponosom povedo, kako se imenuje dežela, iz katere prihajajo, pa čeprav Bušmanom – Grmičarjem to ime nič ne pomeni. Čeprav gre za povsem drugačno obliko, so tudi misijonarke svojevrstna kategorija izseljenk. A misijonarstvo je tema, ki se je lotevam v drugem projektu.

Mirjam Milharčič Hladnik: Imaš še kakšne načrte?

Zvone Žigon: Namen imam dobiti še čim več kontaktov v Izraelu pa Jordaniji, ker sem zdaj v Jordaniji dejansko pridobil samo telefonske številke, nisem pa jih še poklical. Dobil pa sem tudi pismo neke gospe in upam, da bom tam uspel dobiti še kaj. Medtem ko so v Afriki le posamezniki in posameznice, imamo neko žensko v Tanzaniji, za eno vem, da je v Zimbabveju, ena v Gvineji Bisao. Pojavljajo se posamezniki in posameznice, ne gre pa za neke večje skupine ali skupnosti Slovencev ali Slovenk. Iz tega bom skušal narediti obširnejši članek ali celo knjigo, če bo uspelo. Potem pa bi rad dopolnil podatke za Jordanijo, Izrael, morda še Kuvajt in za države, kjer občasno živijo Slovenke in Slovenci (zdravniki, ki odidejo in se nato vrnejo ipd.).

Marjan Drnovšek: Marjan Drnovšek, Inštitut za slovensko izseljenstvo, zgodovinar. Časovno pokrivam selitve v 19. in 20. stoletju, seveda z zgodovinskega vidika. V zadnjem času se nekoliko bolj usmerjam v Evropo, kar pa ni ovira, da se ne bi loteval tudi drugih področij oziroma ožjih tematskih sklopov, npr. izseljevanja žensk. S tem vprašanjem sem se srečal že kmalu ob prihodu na Inštitut. Rezultati so razprave: Slovenske izseljenke iz Pas-de-Calaisa (Francija) in španska državljanska vojna, *Slovenski koledar*, 1989, str. 160-165; Amerika: raj za ženske, *Zgodovina za vse*, 1997, 4/1, str. 20-30; Prve slovenske priseljenke v Ameriki, *Slovenski izseljenski koledar '98*, 46, 1999, str. 79-89 (ponatis iz knjige *Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Zbirka Korenine, Nova revija, 1998); Kuharica Liza, v: *Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2001.

V raziskovanju časa množičnega izseljevanja v ZDA me je pritegnila misel o ženskah, ki so zapustile dom, da bi se iztrgale patriarhalnemu, se pravi vaškemu okolju, kjer so bile pod stalnim nadzorom, kar jih je potisnilo v Ameriko (vsaj nekatere) z željo, da bi svobodno zadihale. Če pogledamo npr. Trunkovo knjigo *Amerika in Amerikanci* iz leta 1912, najdemo v njej fotografije, ki jih ni tako malo, na katerih zasledimo ženske kot članice društvenih odborov ali celo samostojnih (ženskih) društev, mnoge so delovale v okviru katoliške cerkve, npr. v deklških društvih (v New Yorku), imamo fotografijo Slovenke na konju, imamo Slovenko s puško v roki na lovu, na piknikih

itd. V knjigi Jožeta Zavertnika *Ameriški Slovenci* (1925) najdemo fotografije Slovenk kot protestnic v času republikanskega gibanja med 1. svetovno vojno itd. Zanimivo je tudi vprašanje v zvezi z novim okoljem, v tem primeru govorim o amerškem, kako je le-to vplivalo na samostojno držo Slovenk v tej državi. To najdete v omenjenem členu *Amerika: raj za ženske*.

V članku o Slovenkah v Pas-de-Calaisu v Franciji v času španske državljanske vojne pišem o popolnoma drugi situaciji. Vojna je moška zadeva in ko so moški na frontah, dobijo ženske bolj vidno vlogo. In kaj delajo? Zbirajo pomoč za borce v Španiji, za Slovence, pomagajo invalidom, ki se vračajo, bolnikom, pomagajo družinam, od koder so šli moški v boj, se dopisujejo z borci, jih hrabrijo, pošiljajo pakete itd. In ne samo to, kar označujemo kot neke vrste podaljšano skrb mater in gospodinj, saj so ustanovljale tudi svoja društva proti vojni in fašizmu, sodelovale na mednarodnih kongresih proti fašizmu, eden ali dva sta bila v Parizu, in še bi lahko našteval. Seveda so bile sodelujoče v tem boju levičarke, ki so bile tudi aktivne v takratnih glasilih, npr. *Glasu izseljencev*, kot samostojne avtorice člankov, dopisnice, pesnice. Skratka, postale so bolj vidne, bolj razpoznavne tudi v javnem političnem življenju.

Vzporedno s tem se nisem izognil ženskim zgodbam, konec koncev tudi ne v knjigi *Usodna privlačnost Amerike*. Omenim naj samo zgodbo Polone Noč, kmetice iz Podbrezj na Gorenjskem, ki naj bi po Bleiweisovem mnenju prisila svojega moža in potem otroke, da gredo v Ameriko, v Minnesoto. Urednik Novic jo je v glasilu javno okaral za to dejanje, češ kako se to ženšče sploh upa nekaj takega. To so zgodbe na osebni ravni, ki nam mnogo povedo o posameznih usodah. In tudi naša zadnja razstava v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije ima predstavljenih in v zborniku objavljenih kar nekaj ženskih zgodb.

V današnjem razmišljanju bom omenil le nekaj misli na temo današnje okrogle mize. Že v začetku je bilo omenjeno in potrjujem to misel, da je z zgodovinskega oziroma zgodovinskega vidika za čas 19. in 20. stoletja zelo malo znanega o t. i. ženskem vprašanju, malo se je obravnavala vloga žensk, tako na splošno v slovenski družbi, še manj vloga izseljenk. Izjeme le potrjujejo pravilo. Tudi izseljenstvo samo je izredno malo obravnavano, kaj šele izseljenke kot njegov segment. To velja tako za starejšo literaturo (npr. *Zgodovina Slovencev*, 1979) kot novejšje šolske učbenike, ki so izšli po letu 1991. To je torej stanje, na katero stalno opozarjam in poskušam tudi v zgodovinske krogih vplivati na to, da bi se nekoliko izboljšalo.

Če imamo pred očmi 19. in 20. stoletje, kaže sestava izseljenkih valov, da je bilo število žensk manjše oziroma nižje kot pa moških. Vendar s tem ni rečeno, da v lokalnih (regijskih) okvirih stanje ni bilo drugačno. Poglejmo aleksandrinke na eni strani, o katerih smo danes že dosti slišali, in Kočevkarke na drugi strani. Za konec 19. stoletja imamo ohranjene popise izdanih potnih listov po posameznih okrajih na Kranjskem in, kar je pomembno, tudi po imenih, in sicer za leti 1892 in 1893. Ti kažejo, da se je iz celotnega Okrajnega glavarstva Kočevje izselilo okrog 35 % žensk. Zanimivo je, da se od občine do občine te številke zelo razlikujejo in, kar je še bolj presenetljivo, izselilo se je izredno malo družin. Večino predstavljajo mlada dekleta, ki so odšle v svet. Celo

vse sestre iz neke družine so odšle. V popisih so bile označene kot delavke na kmetiji, se pravi kot ženski posli (dekle). Ali pa primer Prekmurk kot sezonskih izseljenk na francoska in nemška polja med obema vojnama. Njihovo število je v določenih letih prevladovalo nad moškimi delavci. Tako imamo kar nekaj specifičnih, rekel bi, ženskih izseljenskih tokov. Pozabiti ne smemo na izdelovalke slamnikov, to so slamnikarice iz okolice Domžal, ki so odšle v ZDA, in še bi lahko naštevali.

Poleg tega me zanima žensko (izseljensko) vprašanje tudi v z vidika vprašanja, kakšen je bil odnos različnih nosilcev moči do izseljevanja na splošno in v tem našem kontekstu tudi do izseljevanja žensk. V mislih imam odnos države, cerkve, političnih strank, upoštevajoč pri tem različne nazorske, ideološke, politične vidike. Kakšen je bil pravzaprav, enostavno rečeno, odnos tega izvornega prostora do izseljevanja na splošno in tudi do žensk kot takih? Ravno v zvezi z izseljevanjem žensk pridemo do zanimivega pojava, ki je vezan predvsem na katoliške žene, torej na verne ženske oz. družine, namreč do »filozofije«, da je mož glava družine, žena njegovo srce. Razdružitve, do katerih je prihajalo pri izseljevanju Slovencev, so jasno pomenile tudi razbitje družin kot posledice ločenosti moškega in ženske, ki sta bila prepuščena (grešnim) vabljujivostim sveta. In ne samo razbitje družin, posledica je bila lahko tudi slaba vzgoja otrok, ogrožena njihova vernost. Na drugi strani so poudarjali, da je ženska v novih okoljih, če ohrani svojo vernost in družinsko življenje, nosilka tistega, čemur mi pravimo ohranjanje slovenske identitete, to je materne jezika. Slovensko-hrvaški katoliški shod (1913) je poudaril, da so tudi nosilke tradicije, navad in običajev iz starega kraja v nova okolja.

Tudi na simbolnem področju je še veliko dela, ne samo za zgodovinarje, posebno tudi za predstavnike drugih strok. Znana nam je zgodba o Lepi Vidi, ki jo na različne načine povezujemo z odhodom z doma. Na misel mi je prišel Kip svobode, ženska figura, ki stoji v newyorškem pristanišču. Ni moška figura, npr. Uncle Sam, kot bi človek pričakoval.

Z vseh vidikov so izredno pomembna izseljenska pisma, ker prikazujejo ravno te družinske odnose. Danes smo izpostavili predvsem ženske, mislim pa, da bi morali vse obravnavati bolj v kontekstu družine, in sploh, malo govorimo o otrocih obeh spolov, ki so najbolj marginalizirani, tudi ko proučujemo izseljenske zadeve. Ta tematika je še bela lisa. (S kolegom Aleksom Kalcem sva se že pred leti pogovarjala, da bi tej temi dali mesto v reviji Dve domovini. Upam, da se bo to kmalu uresničilo.) Vsaj za slovenski prostor je nekaj naredila Alenka Puhar, kar pa se tiče izseljenskega področja, pa nimamo narejenega veliko. Omenim naj samo izseljenske učiteljice, ki so številčno vedno prevladovale nad moškimi kolegi. Skratka, z zgodovinskega vidika je v izseljenski tematiki še veliko belih lis.

Dean Ceglar: *Izseljevanje žensk iz Ribniške doline*

Arhiv Slovenije v Ljubljani: Pri raziskovanju izseljevanja iz Ribniške doline sem pregledal tudi fond »Deželno predsedstvo«, kjer sem poskušal na temelju prosilcev za potne liste ugotoviti število izseljencev. Pregled zajema obdobje od leta 1859 do 1871. Pri pregledovanju nisem zasledil nobenih podatkov o potovanju Ribničank. Vzroka sta

najbrž dva. Prvi je v tem, da so posedovali potne liste oziroma potna dovoljenja samo samski moški in ženske. V primeru, da je potovala celotna družinska skupnost, je bil nosilec potnega lista družinski poglavar – mož, žena in morebitni otroci so bili vpisani v njegov potni list. Poročena ženska v tem primeru ni mogla sama imeti potnega lista, saj so takratni upravni organi za družine izdajali »skupinske« potne liste oziroma potna dovoljenja. Drugi vzrok, ki ga potrjuje tudi večina raziskovalcev »krošnjarstva« na Slovenskem, je ta, ki potrjuje tezo, da so bili prosilci potnih listov krošnjarji ali pa tako imenovani »Hrvatariji« (sezonski delavci v gozdovih Hrvaške, Bosne in ostale jugovzhodne Evrope). Ti »zdomarji« so bili določen del leta na poti zaradi kupčije, za domačijo so skrbele njihove žene. Nanje je tudi padla obveznost preživljati družino in skrbeti za gospodarske posele.

V tem fondu sem naletel le na podatek, da je bila leta 1864 stanujoča v Trstu Margareth Lauric (Marija Lavrič), rojena leta 1837, za katero je policijska direkcija v Trstu izdala tako imenovano »Note« in »Legitimacijsko karto«.

Zgodovinski arhiv Ljubljana: Več podatkov nam nudi pregled ohranjenega arhivskega gradiva »Občine Ribnica« (1851-1944), kjer so ohranjene tabele o izseljevanju iz Ribniške doline. Žal večina ohranjenih tabel ne loči izseljencev po spolu.

Najbolj reprezentativno tabelo izseljencev nam nudi tako imenovani »Izkaz o številu selišč, hiš, duš, rešetarjev, krošnjarjev in v Ameriki bivajočih obrazih« z dne 18. maja 1899, kjer so zajeti podatki za 20 vasi in trg Ribnica. V Ameriki naj bi po podatkih iz tabele prebivalo skupaj 296 prebivalcev Ribniške doline. V nekaterih občinah niso delili izseljencev po spolu, upoštevali so le končno število. Večinoma so naštevili izseljence po imenu in priimku, kar nam daje vpogled v delež izseljenk. Samo pri naselju Breg je tabela sestavljena, tako da loči izseljence po spolu: od skupno 23 oseb je bilo 6 žensk in 17 moških. V vseh tabelah so ženske v manjšini. Odstotek izseljenih žensk dosega približno nekaj manj kot 30 %. Pri skupnem številu izseljencev moramo biti previdni, ker je verjetno prenizko, med drugim tudi zaradi razgibanega ilegalnega izseljevanja.

Tudi ohranjeni »Izpisek izseljenika« županstva Ribnica od leta 1899 do 1935 ne loči izseljencev po spolu. Tabela je sestavljena, tako da je občinski urad vpisoval izseljence po imenu in priimku, kar nam omogoča ugotovitev deleža izseljenk po tem kriteriju.

Med prosilci potnih listov leta 1920 sta bili dve prebivalki Ribnice, ki sta odhajali v ZDA. Leta 1922 potujejo v ZDA tri ženske, in sicer: Pavla Burger (služkinja), Frančiška Burger (šivilja) in Ivana Dejak (hči posestnika). Njihova poprečna starost je bila 17 let in pol.

Leta 1937 je banovinska uprava v Ljubljani izvedla popis prebivalstva v okraju Kočevje, kamor je spadala Ribniška dolina. V njem so upoštevali le izseljence, ki so bili leta 1937 še jugoslovanski državljani. Tako je bilo po tej tabeli v ZDA 275 izseljencev, Kanadi 51, Argentini 3, Franciji 3, Italiji 6 in po en izseljenec v Avstriji, Angliji, Romuniji in Sovjetski zvezi. Nemogoče je iz te tabele ugotoviti, kakšen delež so zastopale izseljenke; skupaj 342 izseljencev iz občine Ribnica, ki ni zajemala celega prostora

Ribniške doline. Približna ocena leta 1937 je bila okrog 100 izseljenk (nekaj manj kot 30 % vseh izseljencev).

Viktorija Kante: *Status animarum (popis duš) in intervjuji s potomci izseljencev - dva od temeljev raziskave izseljevanja iz Ribniške doline*

Sem Viktorija Kante, zgodovinarica. Zaposlena sem v Muzeju Miklova hiša Ribnica. Moja raziskava izseljevanja iz Ribniške doline je bila nekakšno nadaljevanje oz. vzporednica delu, ki ga je opravil Dean Ceglar. Moje delo temelji na analizi statusov animarum (v nadaljevanju SA), popisa duš Ribniške župnije in na delu na terenu, kjer sem opravila nekaj intervjujev.

Arhiv župnije Ribnica hrani dobro ohranjene SA. Za svojo raziskavo o izseljenih z ribniškega področja sem se omejila na SA, ki vsebujejo podatke od leta 1800 dalje. Slednje sem vzela v podrobnejšo analizo zato, ker me je zanimalo izseljevanje v času množičnih selitev, torej času okrog preloma 19. v 20. stoletje. Obdelala sem 25 vasi in trg Ribnico, področje, ki je spadalo v ribniško župnijo od leta 1787 do danes.

Že takoj na začetku sem prišla do ugotovitve, da je nekdo moral izseljence vpisovati za nazaj, saj je bil tako pri tistih, ki so bili rojeni okrog leta 1820, kot pri onih, rojenih okrog leta 1900, uporabljen enak rdeč svinčnik in tudi vpisovalčeva roka je bila ista. Pri primerjavi rokopisov nekdanjih ribniških župnikov sem prišla do zaključka, da je izseljence vpisoval Dolinar, ribniški dekan v letih 1896-1913.

V analizo sem vključila tiste ljudi, ki so bili rojeni do leta 1910. To letnico sem vzela za mejnik zato, ker me je zanimalo izseljevanje do druge svetovne vojne. Rojeni leta 1910 je bil tako ob odhodu tik pred vojno star 30 let, to pa je približna starost, do katere so se ljudje izseljevali, so pa seveda tudi izjeme. Drugo dejstvo pa je, da je pri kasneje rojenih izselitev zabeležena le v zelo redkih primerih.

Vse, ki so imeli v SA zaznamek ob odhodu v Ameriko, sem najprej ločila glede na spol. Na splošno velja, da je odšlo na tuje precej več moških kot žensk, tudi Ribniška dolina ni bila izjema. Znotraj ločitve po spolu sem ločila tiste, ki so odšli kot »odrasli«, in »otroke«. Izselilo se je namreč kar nekaj družin, zato so otroci s starši odšli »v paketu«, odhod ni bil njihova lastna odločitev in želja.

Skupno število vseh izseljenih iz ribniške župnije je, sodeč po vpisih v SA, 1158. Od tega se je izselilo 815 moških (71,4 %) in 344 žensk (28,6 %). V teh številkah se skriva tudi 74 otrok. Izselilo se je nekaj več dečkov (41) kot deklic (33).

V domovino se je vrnilo 87 oseb, med njimi 73 moških in 14 žensk, to pomeni, da se je vrnilo 7 % vseh, ki so se poprej izselili oz. 8 % moških in dober odstotek žensk. Vse te številke moramo seveda jemati z rezervo, saj je možno, da se je izselil ali pa vrnil še kdo. Vse je pač odvisno od vestnosti župnika.

V SA je zelo redko zapisana kakšna druga destinacija izselitve kot pa Amerika. Nekajkrat se pojavijo Trst (od tam pa najverjetneje zopet Amerika), Francija in Zagreb ter Bosna. Marija Pogorelec (1908-1990) pa ima zabeleženo, da je odšla za misijonarko v Afriko.

Drugi temelj moje raziskave so bili intervjuji, opravljeni v času, ko sem čakala na

dostop do statusov. Podala sem se na slepo, potem pa so me ljudje usmerjali iz hiše v hišo. Seveda bi bilo lažje, če bi najprej pogledala v statute in bi točno vedela, kje naj iščem izseljence.

Zanimivo je mogoče to, da ljudje vedo povedati več o ženskah, ki so se izselile, kot pa o moških. Za njimi se je ponavadi, če niso imeli družine v domovini, izgubila sled, ali pa so se zelo redko oglašali v domovino. Ženske so nasprotno bolj ohranjale vezi z domovino, raje in pogosteje so pisale pisma in preko pisem je potem znana njihova življenjska zgodba.

Kar nekaj žensk z ribniškega konca je odšlo preko luže na podlagi vnaprej dogovorjene poroke. Tako je na primer odšla Terezija Francelj, ki za potovanje ni imela denarja. Teta jo je preko pisem seznanila z Jožetom Pucljem. Po nekaj letih, ko si je leta opomogel, ji je poslal denar. Kmalu po njenem prihodu leta 1905 sta se poročila in imela sedem otrok.

Menim, da so bile ženske pri ohranjanju kulturne tradicije veliko bolj pomembne, kot pa moški izseljenci. Dejstvo je, da so ženske po večini ostajale doma in na ta način niso tako intenzivno prihajale v stik z tujim jezikom, zato so govorile domač jezik in ga prenašale na svoje potomce. In če navedem samo primer, ki se mi je zdel zanimiv. Ena izmed sogovornic mi je na primer povedala, da je bila prav presenečena ob obisku svojih sorodnikov v ZDA leta 1974. Vsi po vrsti so govorili »še prav po starem«, na način, ki ni več v rabi niti v Ribnici. Tega jezika jih je naučila njihova mama oz. stara mama. S tem se je praktično ohranila govorica prve generacije izseljencev. Na ta način se je ohranilo neko kulturno izročilo, ki se v matični domovini ni moglo.

Irena Milanič: *Trideseta leta v Združenih državah Amerike: kulturno delovanje izseljenk in čas gospodarske krize*

Trideseta leta so čas hude gospodarske krize v Ameriki, a tudi obdobje, ko so slovenske naselbine v Ameriki posebno dejavne na kulturnem področju. Moja raziskava se osredotoča na žensko delovanje v društvih, povezanih s *Slovensko narodno podporno jednoto (SNPJ)*. Zanima me bodisi splošni okvir bodisi delo zaslužnih kulturnih delavk, kot na primer Katke Zupančič, Anne Praček Krasna, Mary Jugg Molek in drugih. Te so sodelovale pri priseljenjskih časopisih *Prosveta* in *Proletarec* in revijah *Mladinski list – Juvenile*, *Ameriški družinski koledar*, *Majski glas* in *Cankarjev glasnik* s članki in literarnimi prispevki. Hkrati so se uveljavljale pri dramskih postavitvah, kulturnih programih, recitacijah, vodenju mladinskih krožkov ali kot učiteljice tečajev slovenskega jezika. Širša slovenska priseljenjska javnost jih je torej poznala tako po njihovih spisih kot po kulturnem delovanju.

Glavni vir raziskovanja je priseljenjsko časopisje, ki na eni strani objavlja oglase in zapise prireditev in raznih srečanj, na drugi pa prinaša članke in literarne prispevke. Potreba po ženskih organizacijah se je pojavila dokaj zgodaj. Pri vodstvu *SNPJ* so se kmalu zavedali pomembnosti, da bi članstvo razširili najprej na žene in potem še na otroke ter tako pod svoje okrilje sprejeli celo družino. Na izredni konvenciji v Chicagu 1908 so pri *SNPJ* odobrili sklep o sprejetju žensk v organizacijo, čeprav so dotlej že

lahko pristopile k organizaciji žene članov. Konvencija je odobrila, da lahko ženske ustanovljajo svoja društva in na novo je bila odobrena porodniška podpora. (Kristan, 1954: 55) Naslednje leto je na 4. redni konvenciji jednota priznala članicam enakopravnost. Na tem zborovanju so imele ženske že svojo prvo delegatko iz čikaškega ženskega društva »Nada«, ki je bilo prvo žensko društvo, sprejeto v *SNPJ* s številko 102. To društvo se je prvotno imenovalo »Proletarka« in ustanovile so ga ženske socialističnega mišljenja. Dokler ni bilo polnopravno sprejeto v *SNPJ*, je delovalo kot podporno društvo in je članicam v primeru bolezni izplačevalo podporo treh dolarjev na teden. (Zaitz, 1973: 308) Še pred tem so v Clevelandu 6. septembra 1906 organizirali društvo »Slovenskih Sokolic«. »Namen novo ustanovljenega društva je bil gojiti telovadbo, krečiti narodno miselnost, prirediti igre, pomagati članicam v primeru bolezni in priskrbeti umrlim pogreb.« (Šubel, 1957: 163 in Shiffner, 260) Leta 1912 je društvo pristopilo k *Slovenski delavski podporni zvezi*, ki se je leta 1921 združila s *SNPJ*, in društvo je postalo 442. *SNPJ*. V Clevelandu je od leta 1910 delovalo tudi društvo »Napredne Slovenke«, ki je bilo vključeno v *SNPJ* s številko 137. Članice tega društva so imele leta 1938 bistveno vlogo pri ustanovitvi mladinskega krožka št. 2, kjer so organizirale tudi uspešen pevski zbor. Mladinski krožek je vodila Antoniette Simčič, ki je bila tudi učiteljica slovenskega jezika pri SND, vaditeljica dramske skupine že odraslih učencev pri dramskem zboru »Ivan Cankar«, sopranistka in operna pevka, poleg tega pa od leta 1930 do 1945 (ko se je z možem izselila iz Clevelanda) še tajnica »Naprednih Slovenk«. (Slokan, 1967: 238-43) Od leta 1912 je delovalo v Milwaukeeju žensko društvo »Venera«, v Evelethu (Minnesota) pa je ob moškem društvu delovalo tudi žensko društvo 130. Večina slovenskih narodnih domov (kot na primer SDD v Clevelandu in SND v Detroitu) je imela ženski odsek, ki pa je v glavnem skrbel za kuhinjo na raznih prireditvah.

Ta kratek in nepopoln oris ženskih društev dokazuje voljo do organiziranega ženstva. Ta je najverjetneje izhajala iz vsakdanjih potreb in stisk: priseljenke so se na primer same organizirale pri porodu in pomagale ena drugi. (Florjančič, 1958: 228) Razvidno je tudi, da se je kulturno delovanje tako ženskih društev kot posameznic pogosto usmerilo v delovanje med mlajšimi rodovi. Če vzamemo za primer mladinski mesečnik *SNPJ Mladinski list – Juvenile*, vidimo, da so ga v teh letih sestavljali literarni prispevki dopisovalk Katke Zupančič, Anne Praček Krasna in Mary Jugg. »Izgleda da bomo ženske prednjačile v prispevanju gradiva za naše malčke in to je prav dobro znamenje,« piše Anna Praček Krasna uredniku Ivanu Molku junija 1932.² V svojih pesmih se je Katka Zupančič znala najbolje vživeti v otroški svet. Poleg pisanja za mladino je v angleško poslujočem društvu *SNPJ Pioneer 559* skupaj z Louisom Benigerjem od decembra 1930 vodila sobotno popoldansko šolo slovenskega jezika. Tudi Mary Jugg, ki je dopisovala v *Mladinski list – Juvenile* v angleščini, je v Chicagu v letih 1934-36 organizirala in vodila otroško skupino Rdečih sokolov *Jugoslovske socialistične zveze (JSZ)*. Kasneje, ko so se pri *SNPJ* leta 1938 ustanovljali neodvisni mladinski krožki, je v *Mladinskem listu – Juvenile* objavila vrsto praktičnih navodil in

² Anna Praček Krasna Ivanu Molku, 6. 6. 1932. *Chicago Historical Society*, Arhiv Ivana Molka, 4/9.

nasvetov za uspešno upravljanje teh krožkov. Med dopisovalkami *Mladinskega lista* sta bili tudi Ann K. Medvešek in Helen Ambrozich, upraviteljici mladinskih krožkov 13 (Cleveland) in 18 (Milwaukee).

V dopisih bralcev mladinske revije *SNPJ* na primer izstopa tudi vloga mam, ki so otrokom pomagale pri pisanju dopisov in branju slovenskega dela *Mladinskega lista*:

Tukaj nimamo slovenske šole, zato pa se moram od mame učiti. Ako bi ne bilo M. L., bi prav gotovo nič ne znala napisati po slovensko. (1930, IX, 3: 78)

In the evening when the work is done for the day, my mother reads the Slovene stories in M.L. to daddy and me. I cannot read them myself, but I can understand them when someone reads them to me. (1930, IX, 4: 127)

V tistih naselbinah, kjer se šola slovenskega jezika ni organizirala, so mame same poskrbele za »domače šole«. Tako piše mlada dopisovalka iz kraja Oglesby, Illinois:

Pred par meseci me je Mrs. Hotko povabila in mi je povedala, da je ona začela učiti svoji dve hčerki pisati in brati v slovenskem jeziku. In je tudi mene vprašala, če se hočemo tudi jaz in moja sestra potruditi, da nas bo ona naučila pisati in brati, kolikor se bo dalo. Sedaj smo se že malo naučile. (1935, XIV, 12: 363)

Kljub temu pa je bilo delovanje žensk v širši javnosti večkrat omejeno. Le redke so se odločale za vlogo odbornice ali delegatke društva na konvencijah. Anna Praček Krasna je imela leta 1931 predavateljsko turo za JSZ po slovenskih naselbinah po ZDA, tudi da bi spodbudila ženstvo k odločnejšemu nastopanju v politiki. Njeni prvi članki se pojavijo v tedniku *Proletarec* že leta 1930. V svojih prispevkih se Anna Praček Krasna loti ženskega vprašanja iz različnih zornih kotov, čeprav ga vedno obravnava v sklopu delavskega razreda.³ Vendar v svojih člankih ne izpodbija ženske tradicionalne vloge.⁴ Tako vidi razrešitev družbenih problemov v skupnem, družinskem nastopu delavca in delavske žene. Tudi v svojih pesmih Anna Praček Krasna vidi žensko predvsem kot mamo in ženo, mnogo pa je tudi takih pesmi, kjer je pesnica zunanja pričevalka različnih ženskih likov, ki jih opazi v newyorškem vrvežu.⁵ Od 31. decembra 1931 do 2. junija 1932 je imela tedensko rubriko na straneh *Proletarca* z naslovom »Ženska v preteklosti in sedanjosti«. V svoji knjigi *Moja ameriška leta* se spominja, kako je zbirala snov ob prebiranju knjig v mestni knjižnici v Johnstownu, ko se je pripravljala na turo JSZ. Krasna piše, da je zasledovala predvsem prisotnost literatk, ker to omogoča »tehtati in presojsati ženski miselni intelekt«. (Krasna, 1980: 135)

Drznejša pa je v svojih člankih Mary Jugg, ki začenja občasno sodelovati s

³ Anna Praček Krasna, »Nekoliko o potrebi delavske zavednosti med ženstvom«, *Proletarec*, 24. julij 1930, 5 in 31. julij 1930, 6; »Delavska žena in delavska izobrazba«, 30. april 1931, 8; »Ženstvo in vojna«, *Proletarec*, 25. junij 1931, 4; »Delavska literatura«, *Proletarec*, 16. julij 1931, 4.

⁴ O tem je že pisala Majda Kodrič v svojem neobjavljenem referatu »Slovenian Womanhood in the United States: the Notions of Womanhood in the Slovenian Community and Their Impact on Attitudes towards Women's Issues in the Depression«, 21.

⁵ Kot na primer v pesmih, objavljenih v reviji *Mladinski list - Juvenile* »Starke na Bowery«, 1936, XV, 12, 359; »Tri matere«, 1936, XV, 2, 34; »Sosed«, 1937, XVI, 4, 97; »Matere čakajo«, 1937, XVI, 3, 66; »Mati krpa«, 1932, XI, 9, 259, v pesmi »Mati Sedem žalosti«, Ameriški družinski koledar, 1933, 28 in »Žena«, *Proletarec*, 30. april 1930, 9.

Proletarcom leta 1934. Tak je na primer članek, ki ima kot naslov retorično vprašanje: »Is Socialism a Woman's Concern?«⁶ Od januarja do julija 1936 Mary Jugg vodi rubriko s provokativnim naslovom »For Women Only«, Samo za ženske. V uvodni predstavitvi brez ovinkov naznanja, da je rubrika namenjena vsem ženskam, ki menijo, da je moški spol popolnoma spregledal zanimanja žensk:

This column will be conducted in the interests of women who feel [...] that men had entirely overlooked many of the feminine interests that tug in the heart of every woman.⁷

Sprva se Juggova drži bolj splošnih argumentov. Poroča o ženskih organizacijah po svetu, neprimernih delovnih pogojih žensk ali analizira njihov položaj v različnih evropskih državah. Zavida napreden družbeni položaj žensk v severnih državah Evrope, medtem ko kritično gleda na moško šovinistično propagando v fašistični Italiji in Španiji. Kmalu pa začenja v svojih člankih pretehtavati položaj žensk v slovenskih socialističnih društvih v Ameriki. Čeprav so bile ženske polnopravne članice te organizacije, je po mnenju Juggove med moškimi člani predsodek do žensk pogost. Ženska dejavnost v stranki večkrat ni prekoračila kuhinjskega praga, tako da je v stranki in njenem delovanju ostajala porazdelitev odgovornosti med ženskim in moškim deležem neenaka. Juggova se ostro postavlja proti taki porazdelitvi in zahteva, da bi imele ženske besedo tudi pri vodenju stranke:

Too many of our male comrades have the idea that there is »a woman's place«. [...] Women are very active inside the Socialist Branch, but men look at their activities as 'women's affairs' and they are not supposed to have any voice in the management of the Branch and in politics.⁸

[...] If they can perform all the office of men in one kind of enterprise, isn't it logical they are capable of doing the same in other fields?⁹

Istočasno se Juggova zaveda, da je treba tudi ženske same pripraviti k drugačnemu, bolj naprednemu gledanju na lastne zmogljivosti. Za njihovo tlačenje in občutek manjvrednosti Juggova krivi, podobno kot Anna Praček Krasna, katoliško vero. Katolicizem po njenem mnenju povečuje trpljenje in spodbuja vdanost v lastno usodo. Ženske morajo zaupati v lastne sposobnosti in moči, saj samo tako lahko izboljšajo svoj položaj. »Awake from that drowsy sleep of suffering.«¹⁰ Motiv utesnjenosti v družbeno telo, ki čuva konservativna stališča in ohranja ustaljene navade, se pojavi tudi v nekaterih njenih pesmih, kot na primer v pesmi »Lines on Spring«.¹¹

Juggova širi svoja razmišljanja tudi na širšo ameriško družbo, kjer sta si po zakonu spola enakovredna, v vsakodnevnem življenju pa je v primerjavi z moškim ženska večkrat

⁶ *Proletarcom*, 21. november 1934, 7.

⁷ *Ibid.*, *Proletarcom*, 1. januar 1936, 6.

⁸ *Ibid.*, *Proletarcom*, 1. april 1936, 6.

⁹ *Ibid.*, *Proletarcom*, 8. april 1936, 6.

¹⁰ M. Jugg »For Women Only«, *Proletarcom*, 22. januar 1936; 29. januar 1936; 4. marec 1936 in 24. april 1936 vsi str. 6. »Not For Women Only«, *Proletarcom*, 26. februar 1936, 6, kjer polemično odgovarja duhovniku Trunku in ga kritizira, da ni podprl svojih argumentov z dokazi.

¹¹ *Mladinski list - Juvenile*, 1934, XIII, 5, 115.

zapostavljena. Amerika se ponaša z demokracijo, v resnici pa izkorišča delo žensk in otrok, ki za isto delo dobivajo nižje plače od moških. V svojem članku o 1. maju začenja s trditvijo, da je ženska enakopravna moškemu. (»Today she stands on an equal [sic] with man.«) Vendar z vsakim naslednjim odstavkom izpodbije začetno tezo, kot na primer na področju morale (»if she behaves like a human being, uses her common sense, and really seems a normal person – well 'she is a bit questionable'«) in neenakih delovnih razmer (»if she works as hard as men, that is good and proper, but if she expects the same wages for the same kind of work – well, 'she shouldn't get as much because she isn't quite as capable.«).¹² V nekem svojem članku o obravnavi Adamičevega dela izpostavi pomembno vlogo žensk pri izgradnji ZDA:

»Yes, if the history of America should ever be written, our own women-sometimes shy and retiring-would occupy a honorable place at the top of the list.«¹³

V teh besedah je mogoče zaznati namen zapisa o življenju priseljenke – njene matere, ki jo je napisala v sedemdesetih letih, *Immigrant Woman* (1976).¹⁴

V svoji rubriki obravnava tudi materinstvo, in sicer na dokaj nekonvencionalen način, ko pravi, da materinstvo odvzame ženski najboljša leta za ustvarjalno delo, zaradi katerega se mora odpovedati svojim zanimanjem in tako zaostati za moškim. Kot rešitev predlaga, da bi organizirali opremljene jasli in vrtce, kjer bi se strokovno osebje ukvarjalo z otroki, ko so matere na delu.¹⁵

Od julija 1936 Juggova po odstopu iz socialistične stranke vodi novo rubriko na angleških straneh *Prosvete*. To je »Women's Round Table« – Ženska okrogla miza, ki pa ima milejše, manj polemične tone. V svojih tedenskih člankih Mary Jugg opusti obravnavanje izključno ženskih problematik in že v uvodnem poročilu zavrača feministično oznako za svojo rubriko. Leta 1939 rubrika spremeni naslov v »A Column«. V »Ženski okrogli mizi« želi Juggova prevzeti vlogo moderatorja, saj stalno spodbuja svoje bralke k pisanju, vendar pa šele v drugem letu obstoja rubrike do tega res pride. Poleg Mary Jugg začenjajo za okroglo mizo pisati Anna Praček Krasna, Ann K. Medvedsek, Ernestine Jugg (Maryjina sestra), Elsie Culkar in Betty Jartz. Med vsemi dopisovalkami najbolj izstopata Anna Praček Krasna in Mary Jugg, saj se prispevki ostalih omejujejo na poročanje o predavanjih in raznih srečanjih. Mary Jugg opazuje ameriško dogajanje, izpostavlja socialna trenja in protislovja ameriške družbe in se pogosto spušča v analizo in razlaganje. Anna Praček Krasna izhaja predvsem iz osebne izkušnje in prikazuje izkoriščanje mladih služabnic in natakarič, ki s podeželja pridejo na delo v velemesto. »Those of us girls that spent years earning a living keeping the rich class well fed.« (WRT 1. dec. 1937, 8)

Dosedanja raziskava je pokazala, da je doprinos žensk h kulturnemu delovanju pomemben in izrazit, a je v svojem bistvu konservativen – in to ne v negativnem smislu, temveč v tem, ker je usmerjen v ohranjanje določenih stalnic skupnosti.

¹² M. Jugg »For Women Only«, *Proletarec*, 29. april 1936, 6.

¹³ Jugg, »For Women Only«, *Proletarec* 13. maj 1936, 6.

¹⁴ Mary Molek, *Immigrant Woman*, M. Molek, Inc. Dover, Del. 1976.

¹⁵ M. Jugg »For Women Only – Babies in Coop.«, *Proletarec*, 18. marec 1936 in 25. marec 1936, 6.

Najpomembnejša konstanta je njihovo osredotočanje na delo z mladimi. Hkrati pa je raziskava pokazala, da so si hčerke slovenskih priseljenk, ki so zrastle v ameriškem »demokratskem« okolju, upale oporekati pravilom in predsodkom, ki niso veljali samo znotraj priseljenke skupnosti, ampak tudi v širši ameriški družbi. V svoji kritiki so se oprijemale predvsem socialistične ideologije, s katero pa so udrihale tudi po svojih socialističnih sopotnikih.

Leopoldina Plut Pregelj: Živim v Washingtonu, D. C., po svojem osnovnem poklicu sem pedagoginja, ukvarjam se z didaktiko in v okviru didaktike največ s poslušanjem in konstruktivizmom v mišljenju. Moje osnovno poklicno delo je precej odmaknjeno od tega, s čimer se ukvarjate vi. Zanimata me tudi zgodovina in slovenščina – interes sem razvila šele v ZDA, kjer živim zadnjih 20 let. Zakaj sem danes tukaj? Pri svojem poklicnem delu sem naletela na problem žensk. Poleg tega pa sem probleme žensk osebno občutila kot mati, strokovnjakinja in slovenska izseljenka v tujini.

Pred 15 leti sem naredila preliminarno raziskavo o slovenskem katoliškem šolstvu v Ameriki. Te raziskave nisem poglobila, ker ni bilo interesa in podpore za terensko delo. Vseeno sem zbrala nekaj materiala, iz katerega je nastal tekst. V tem materialu sem zasledila 10-vrstični odstavek, v katerem je opisano delo učiteljice Katherine Kunc na šoli pri slovenski župniji svete Barbare v Bridgevillu v Pensilvaniji v začetku 20. stoletja. Odkar sem prebrala ta tekst, me spremlja spomin nanjo. Spomnim se je posebej, kadar se smilim sama sebi, koliko moram delati. Katherine Kunc je učila vse otroke vse predmete od 1. do 8. razreda. Na delo se je vozila eno uro, potem pa je morala še 20 min. peš do šole. Kljub temu da sta bila v župniji dva duhovnika, je Kunčeva poučevala še nedeljsko šolo. Poleg tega je z učenci vsako leto pripravila po dve gledališki predstavi, njeni učenci pa so uspešno nadaljevali šolanje kljub težavnim pogojem v šolah. Življenjsko zgodbo te Slovenke želim raziskati in upam, da jo bom lahko v okviru tega raziskovalnega projekta.

Drug interes za ženske pa izvira iz mojega zanimanja za zgodovino. Prof. Carole Rogelj in jaz sva napisali Historical Dictionary of Slovenia. To je v bistvu kratka enciklopedija, v kateri sva Slovenijo prikazali v 400 geslih. Pri študiju zgodovine 20. stoletja sem ugotovila, da so bile ženske v zgodovini zapisane in sem se pritoževala o tem svojim prijateljem. Ko je Drago Jančar pripravljala razstavo Temna stran meseca, me je prosil, naj pripravim kakšen intervju s Slovenkami, ki so zapustile Slovenijo tik pred koncem druge svetovne vojne ali po njej, in zberem kakšne predmete, ki bi jih lahko pokazali na razstavi. Tako sem za to razstavo naredila intervju z Agno Javornik, zanimivo Slovenko, ki je delala in živela v Washingtonu. Na oglas v Ameriški domovini, da zbiram material za razstavo, se je oglasila tudi neka Slovenka iz Clevelanda. Poslala mi je svojo spominsko knjigo in nekaj predmetov iz let, ki jih je preživljala v zaporu takoj po drugi svetovni vojni. Kratka zgodba, ki jo je gospa poslala, me je zelo angažirala in ko sem se pogovarjala z njo po telefonu, sem dobila idejo, da bi zbrala nekaj zgodb žensk, ki so morale v tujino iz političnih razlogov, in dodala majhen kamenček v mozaiku neposrednega dogajanja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Za

razstavo sem pripravila samo dve življenjski zgodbi in obe pripovedovalki sta, žal, že pokojni. Ta naloga pa se je izkazala za bolj zahtevno, kot sem si sprva mislila. Kljub temu da je od druge svetovne vojne preteklo že toliko let, so ženske še vedno nezaupljive (»Za koga delate?«) in niso pripravljene sodelovati. Zaradi izkušenj in starosti pa zahtevajo tudi veliko pozornosti, da se sploh odprejo. Mogoče mi bo uspelo to nalogo zaključiti v okviru tega projekta.

Mirjam Milharčič Hladnik: Sodelovanje pri raziskavi »Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne dediščine med slovenskimi izseljenci« je v smislu ženskih študij nadaljevanje mojega raziskovalnega in teoretskega zanimanja, saj sem zadnje desetletje vzporedno delala in objavljala na področju sociologije izobraževanja in ženskih študij. Temeljni okvir raziskave, ki sodi k migracijskim študijam, pa je zame povsem novo teoretsko in raziskovalno področje, ki se ga lotevam z velikim navdušenjem iz dveh razlogov. Na eni strani bi želela prispevati k analizam in teoretskim refleksijam, ki jih zahtevajo dramatične razmere svetovnih migracijskih trendov in umeščenost Slovenije v njih, na drugi strani pa sem trenutno tudi sama migrantka, saj živim z družino v New Yorku in sem z razmišljanjem o specifičnosti izseljenskega življenja vsak dan soočena. Moj prispevek k raziskavi bo torej narejen na terenu Združenih držav Amerike (verjetno mu bom priključila tudi Kanado) in ga bo nedvomno zaznamovalo dejstvo, da sem hkrati raziskovalka in predmet lastne raziskave.

Moje glavno delo v prvem letu je zbiranje življenjskih zgodb žensk brez omejitev glede starosti, generacije oziroma časa priselitve, kraja bivanja, izobrazbe, socialnega statusa, družbene angažiranosti in podobno. Ženske sem poimenovala pripovedovalke, saj to natančno opisuje metodo dela, ki ni zastavljanje vprašanj in snemanje intervjujev, pač pa povabilo, da ženske povedo svojo življenjsko zgodbo, ki jo poslušam, snemam in po presoji vzpodbudim z vprašanji ali pripombami. Zbiranje zgodb temelji na osnovnem principu jasnega in odkritega povabila izbrani ženski, ki dobi vnaprej vse informacije o vsebini in namenu raziskave ter o mojih kompetencah in metodi dela. Do zdaj je bilo zavrženih zelo malo povabil, saj pristopam z naivno radovednostjo in povem, da me ne zanima politični kontekst, pač pa ženska perspektiva migracijske izkušnje nasploh. Deklarativno nezanimanje za politični aspekt zgodbe (pri tem se zavedam, da je migracijska izkušnja vedno tudi politično determinirana, a to je stvar analize pripovedi, ne pa izhodišča) prepreči številne zadržke in strah, tako da nimam skoraj nobenih težav. Pri tem se mi zdi tipično, da je kar nekaj žensk, ki sem jih prosila za pogovore, poskušalo odkloniti iz skromnosti. »Kaj pa naj jaz povem o svojem življenju?«, se vprašuje marsikatera ženska, še posebej, ko ji razložim, da me zanima vsakodnevno življenje. S tem imajo ženske še posebej težave, ker se jim ravno to zdi tisto, kar ni pomembno in vredno pozornosti. Zdi se jim, da nimajo o tem, da so (bile) matere, žene, delavke, gospodinje, aktivistke, prostovoljke česa povedati. Takšno samorazumevanje pomena lastnega dela in življenja je treba pri analizi zgodb posebej resno upoštevati, saj se kaže kot ključni element samocenzure oziroma ključni mehanizem reduciranja bogastva izkušenj v pripovedi o življenju žensk.

Dela na raziskavi sem se lotila januarja letos in sem do zdaj obiskala Joliet pri Chicagu, Washington in Cleveland, ves čas pa delam na področju New Yorka in okolice. Začela sem marca v Joiletu na praznovanju 75. obletnice ustanovitve Slovenian Women of America – Slovenske ženske zveze. Tam sem imela možnost govoriti z vodstvom največje in najstarejše slovenske ženske organizacije, videti njihov sedež in Slovenian Heritage Museum, posneti pogovore s članicami, ki so prišle na praznovanje z različnih koncev Amerike, videti, kako ta skupnost deluje in se udeležiti slavnostne večerje v kulturnem centru v Lemontu. V Clevelandu sem bila konec maja in tam sem se osredotočila na drugo žensko organizacijo v Ameriki, Progressive Women of Amerika – Progresivne Slovenke. Okrog sem hodila z njihovo predsednico Florence Unetich, spoznala veliko žensk najrazličnejših starosti, porekla in življenjskih usod, ogledala pa sem si tudi nekatere od številnih institucij, ki še vedno aktivno delujejo v mestu oziroma predmestjih, kjer so se naselili Slovenci in njihovi potomci: cerkev sv. Vida in sv. Marije Vnebovzete, Slovenski delavski dom na St. Claire Avenue in Waterloo Road ter Slovenski dom za ostarele, kjer sem prisostvovala rednemu petkovemu koncertu za oskrbovance. V aprilu sem bila v Washingtonu, kjer živijo v glavnem slovenski izseljenci iz obdobja po drugi svetovni vojni, zato je bil marsikateri pogovor izjemno zanimiv in informativen tudi iz tega, politično močno obremenjenega, gledišča. Prisostvovala sem koncertu Ribniškega okteta, ki ga je pripravila slovenska izseljenska skupnost v italijanski restavraciji, ker so bili cerkveni prostori, kjer so ponavadi take prireditve, zasedeni, ogledala pa sem si tudi slovensko kapelo v washingtonski katoliški cerkvi.

V New Yorku poteka raziskovanje konstantno, pogovarjam pa se večinoma z mlajšimi ženskami slovenskega porekla in s Slovenkami, ki predstavljajo tretji izseljenski val v Ameriko. Priseljavanje v Ameriko sem razdelila v delovno tridelno shemo, kjer traja prvi izseljenski val od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne, ko so prevladovali ekonomski razlogi za izselitev. Drugi izseljenski val se začne takoj po koncu druge svetovne vojne in se konča ob izteku 50. let, v njem pa prevladujejo politični razlogi izseljevanja. Tretji val zajema zadnja desetletja prejšnjega stoletja in sedanost, ko motivi izseljevanja niso več ne ekonomska ne politična nujnost, pač pa prevladuje intimna nujnost. Gre za hotenja videti in spoznati svet, si razširiti obzorje in pridobiti izkušnje, študirati in se izobraževati, se preizkusiti v drugačnem okolju in pa, seveda, slediti ljubezni. Veliko slovenskih žensk iz tretjega, modernega vala izseljevanja je v Ameriki zaradi ljubezni. Ta delovna hipoteza nas sicer nemudoma pripelje na začetek zgodbe, saj je znano, da se je veliko žensk iz prvega in tudi drugega vala v Ameriko izselilo iz istega razloga. Ta obrat predstavlja pomembno opozorilo, kako veliko pazljivosti in občutka za enkratnost posamične izseljenske zgodbe zahteva vsak, še tako skromen poskus posploševanja.

Z gledišča naše raziskave do zdaj posnete zgodbe potrjujejo, da je ženska zaradi svoje tradicionalne vloge izredno pomembna za ohranjanje kulturne dediščine med izseljenci. Je doma (tudi, če hodi v službo, preživi doma več časa kot mož), skrbi za otroke, govori slovensko vsaj v primeru imen jedi in hrane, kuha večinoma ali pa vsaj občasno slovenske jedi, pripravlja praznovanja slovenskih praznikov in daje ameriškim

priokus slovenskih, seveda poje slovenske pesmi in pogosto skrbi za pisne stike s sorodniki in prijatelji v domovini. V zvezi s tradicionalno vlogo ženske, ko je prenašanje in ohranjanje tradicije močno povezano z družinskim življenjem in prehranjevanjem, se mi zdi zanimivo, kaj se je v teku časa zgodilo z dvema glavnima ženskima organizacijama. Leta 1926 je Marie Priland Slovensko žensko zvezo ustanovila zaradi tega, ker jo je jezilo, da so v slovenskih organizacijah ženske lahko delale, niso pa smele biti na vodstvenih mestih. Kljub temu program organizacije ni bil politično obarvan, pač pa je bil namen zveze medsebojna pomoč in ohranjanje tradicije. Progresivne Slovenke so bile ustanovljene 8 let pozneje in so imele izrazito politične cilje in naloge. Ukvarjale so se z izobraževanjem žensk, javnim delovanjem in humanitarnimi akcijami, poudarek je bil na ženski kot javni delavki. V Clevelandu sem izvedela, da danes program Progresivnih Slovenk nima več pravega smisla, saj se ženske lahko izobražujejo in udeležujejo vsepovsod, posebnih potreb za humanitarne akcije pa tudi ni več. Pri mlajših ženskah se vedno bolj krepi potreba po tistem, kar je vedno ponujal program Slovenske ženske zveze, to je ohranjanje slovenske kulturne dediščine. Florence Unetich, predsednica Progresivnih Slovenk, in Joyce Plemel, ki je bila kot 16-letnica prisotna pri ustanovitvi organizacije v dnevni sobi svojih staršev, sta mi pripovedovali o tem, da so imele Progresivne Slovenke v zadnjih letih največjo udeležbo, ko so organizirale demonstracijo peke jabolčnega »štrudla« in je prišlo 180 mladih žensk.

Na drugi strani je za mlade ženske, ki jih srečujem v New Yorku in so prišle v Ameriko v zadnjih desetih, petnajstih letih, vprašanje stika s kulturno dediščino, domom, jezikom, starši in prijatelji v veliki meri rešeno z dostopom do interneta. Kot je rekla ena od njih, njihov dom sta torbica in računalnik. Zanje je internet kraj, kjer je možna vsakodnevna komunikacija s starši, prijatelji, otroki, znanci in kraj, kjer so shranjene fotografije, albumi, spominki, pisma. Eksistenčne težave in vprašanja se pojavljajo na drugi ravni, ko se sprašujejo, kam naprej, ali morda nazaj, saj je ta »nazaj« danes veliko bolj vabljiv kot kdajkoli. Slovenija ne pozna pomanjkanja ali omejevanja svobode in kvaliteta življenja je visoka. Zanimivo je, kako se odnos do kulturne dediščine spremeni, ko dobijo ženske otroke. Četudi je intenzivno iskanje oziroma ohranjanje identitete prisotno že pred tem, se ob soočenju z otrokovo prihodnostjo vprašanja kulturnega in etničnega porekla, jezika, vrednot, navad in običajev pojavijo na drugačen in veliko bolj usoden način. Vsa ta vprašanja ženske, pa naj so prišle v Ameriko pred tremi leti ali pa so že tretja generacija, zelo resno postavljajo. Zakaj? Pri odgovorih na to vprašanje najdemo neverjetno širok razpon razlogov, od tega, da bi hotela svojim otrokom prihraniti lastno izkušnjo mukotrpnega iskanja identitete, do tega, da bi hotel narodno zavedno vzgojo vnukov njen oče, če bi bil še živ, ali da je danes to moderno in je v Ameriki zelo cenjeno, če si še kaj drugega razen Američan. Posebej imenitno je v tem smislu biti slovenskega porekla, so mi povedali, ker je to nekaj tako – eksotičnega!

Irena Gantar Godina: *Slovenske izobraženke v Pragi*

V glavnem se ukvarjam s Slovenci v slovanskem svetu, ki morda tudi zato ali prav zato niso povsem tipični izseljenci. Moje zanimanje velja predvsem izobražencem oz.

slovenskim študentom, ki so iz svoje ožje domovine odhajali na študij v »širšo« domovino, se pravi na Dunaj, v Gradec in kasneje seveda v slovanski svet, v Prago, Krakov, Lvov. Tisti čas so ta tri mesta tudi za slovenske študente najbolj pomembna. Tu bom govorila predvsem o Slovenkah, ki so študij dokončale – ali pa tudi ne – na Češkem.

Ženske so bile v tem kontekstu seveda prikrajšane že v osnovi: po določbah iz leta 1878 so lahko univerzitetna predavanja obiskovale samo izjemoma. Njihove prošnje so reševali posamično, od primera do primera. Med izjemnimi primeri ni najti kake Slovenke. Toda tudi če so dobile dovoljenje za obiskovanje predavanj, jim vpis, tj. imatrikulacija, na univerzo še vedno ni bil dovoljen. Vse, kar so dobile, je bila lahko le frekvenca za točno določeno ali določena predavanja, medtem ko uradnega dokumenta o dovoljenju za obisk predavanj ali uradnega potrdila, da so predavanja obiskovale, niso mogle dobiti. Šele marca 1896 so dovolili nostrifikacijo medicinskega doktorata, doseženega v inozemstvu, in šele marca 1897 je bil končno tudi ženskam dovoljen vpis na filozofsko fakulteto. Seveda je morala biti kandidatka avstrijska državljanka, stara najmanj 18 let z maturo domače ali tuje gimnazije. Slovenskih študentk tudi po tem letu na univerzah v monarhiji ni bilo veliko. Toda podatki o tem, kaj je najbolj zanimalo slovenske študentke, kažejo, da se jih je največ želelo vpisati na filozofsko in medicinsko fakulteto. Leta 1901 je na avstrijskih univerzah prijavljenih 139 žensk, od tega 112 za študij na filozofski fakulteti, 10 na medicinski in 17 na pravni. Toda v tem času še nobena Slovenka ni bila vpisana na praško univerzo.

Čeprav se začnejo po letu 1892 tudi Slovenci v večjem številu odločati za študij v Pragi in po 1896 tudi Hrvati, bi lahko pričakovali, da se bodo na češko univerzo vpisovale tudi slovenske študentke, predvsem npr. na filozofsko fakulteto, ki je nudila velike možnosti študija. Med prvimi se je leta 1900 na češko univerzo vpisala Zofka Kvedrova, ki je v Pragi ostala do leta 1906; poleg obiskovanja predavanj je bila zelo dejavna tudi v kulturnopolitičnih društvih slovenskih, hrvaških in srbskih študentov. Kvedrova je, preden je prišla v Prago, med drugim študirala tudi na Dunaju, v Bernu in Berlinu. Študija v Pragi ni dokončala, preselila se je v Zagreb in tam nadaljevala svojo pisateljsko in publicistično pot.

Torej lahko za prvo slovensko diplomantko oz. doktorantko štejemo leta 1906 na filozofsko fakulteto vpisano Ano Jenko, ki je leta 1911 uspešno opravila doktorat iz kemije. Za Ano Jenko je bilo nekako naravno, da je študirala na Češkem, v slovanskem okolju, saj je bila hči zelo proslovansko usmerjenega kulturnega delavca, sicer zdravnika, Ljudevita Jenka in njegove žene Terezine Mihajlovne. Oba sta bila agilna propagatorja učenja ruskega jezika na Slovenskem. Po Sloveniji, zlasti v Ljubljani in na Vrhniki, sta ob koncu 90-ih let prejšnjega stoletja ustanovljala t. i. ruske krožke, ki jim oblast nikakor ni bila naklonjena. Vse to – dobro situirana in izobrazena družina, slavofilstvo – pojasnjuje, zakaj se je *Ana Jenko* vpisala na češko univerzo. Verjetno so bile tudi druge, poznejše študentke na avstrijskih univerzah večinoma iz dobro situiranih in »prosvetljenih« družin. In ko že govorimo o prezrtih Slovenkah: Ana Jenko, rojena 9. 6. 1886 v Ljubljani, ni zabeležena niti v SBL niti v Enciklopediji Slovenije, kar bi lahko bila, saj je bila ena prvih Slovenk z doktoratom s slovanske univerze.

Druga je bila *Valerija Strnad* (1880-1961), ki je na češki medicinski fakulteti doktorirala leta 1916 in hkrati s tem odprla novo poglavje v slovenski medicini, saj so ji kmalu sledile še druge Slovenke. V SBL je Strnadova označena kot »prva slovenska zdravnica s popolno medicinsko fakulteto«. Še leto po koncu I. svetovne vojne je ostala na Češkem, v Čeških Budějovicah; leta 1919 je s češko zdravniško ekipo odšla v Jugoslavijo, kmalu zatem v Slovenijo, kjer je živela in delala v Železnikih. Druga uspešna slovenska medicinka, ki je na Dunaju in v Pragi študirala medicino in bila leta 1920 promovirana, je bila *Amalija Šimec* (1893-1960). Iz njenega življenjepisa (SBL) je razvidno, da je bila v svojem poklicu zelo aktivna in uspešna, zlasti na področju bakteriologije. Predavala je tako v Evropi kot ZDA, kjer se je tudi izpopolnjevala, objavljala poljudnoznanstvene članke s področja zdravstvene zaščite, pripravila učni načrt iz higijene za srednje šole in s svojim celotnim delovanjem osveščala širše prebivalstvo na področju higienskih razmer.

Tudi po letu 1918 je bilo med slovenskimi študentkami v Pragi promoviranih največ pet medicink: *Nada Slavnik* (1895-1924), medicino dokončala leta 1920, *Valerija Valjavec* (1888-1981), študij končala 1921, *Marija Goropevšek* (1894-1979), študij zaključila 1921, *Marija Fink* (1897-1971), medicina, 1923, ter *Sabina Praprotnik* (1898-1986), medicina, 1924.

Njihove letnice rojstev povedo, da so pripadale generaciji prepородovcev oz. jugoslovanski ideji in skozi to slovanski vzajemnosti naklonjeni generaciji, kar je gotovo vplivalo na njihov izbor mesta študija oz. univerze.

Na drugi strani pa mislim, da je bilo za tiste ženske, ki so imele umetniške ambicije - igralske, likovne, glasbene - precej lažje. Te so se lahko že zgodaj udeleževale ali vpisovale v razne krožke, tečaje ali vsaj razna umetniška društva. Tako so si pridobile potrebno znanje in izobrazbo, se vrnile domov ali pa so nadaljevale kariero tudi po drugih mestih Avstrije in Evrope. Med temi najdemo kasneje precej uspešnih, če omenim samo igralki *Zofijo Borštnikovo*, igralko, ki je v Pragi obiskovala dramatično šolo in ustvarila veliko igralsko kariero, in *Marijo Raisnerjevo*, operno pevko *Gabrijelo Mrak* in druge. Tudi likovne ustvarjalke, kot slikarka *Strnenova* ali kiparka *Bulovec*, so na Češkem pa tudi drugod lahko izpopolnjevale svoje znanje. Med glasbenicam naj posebej omenim *Jarmilo Lily Gerbic* (1877-1964), ki je izhajala iz glasbene, izobraženske in obenem slovanofilske družine in je lep primer vpliva družinskega okolja in naziranja. Njen oče *Fran Gerbic*, operni pevec v Pragi in slavofil, je seveda vztrajal, naj tudi hči nadaljuje njegovo glasbeno-umetniško pot. Tako je *Gerbiceva* pravzaprav prva Slovenka, ki je leta 1901 ali 1902 opravila kompletan konservatorij iz solopetja in klavirja. Po končanem študiju je nekaj časa kot profesorica solopetja delala v Pragi, potem pa se je zaradi očetove bolezni vrnila v Ljubljano.

Tudi po letu 1918 oz. po ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 so Slovenci še vedno odhajali na študij v Prago na Karlovo univerzo (od 1918 češka univerza). Poleg tega da je jugoslovanska vlada v tem času študij na Češkem še podpirala, so se po letu 1918 Slovenci v Prago vpisovali dokaj množično tudi zato, ker je Deželna vlada za Slovenijo v Ljubljani odobrvala posebne kredite za študente, ustanavljali so

posebne denarne fonde ipd. Po letu 1922 pa se je situacija spremenila in študij na Češkem ni bil več zaželen. Oblast je propagirala predvsem študij na jugoslovanskih univerzah, tako da je Slovencev na praški oz. češki univerzi vedno manj; večinoma so ostajali na umetniških šolah. Oblast propagira jugoslovanske univerze predvsem zato, ker se je ravno okrog leta 1920 in 1922 med študenti v Pragi zelo okrepiło komunistično gibanje. Kot je znano, je bila takrat Češka ena redkih evropskih držav, kjer komunistična stranka ni bila prepovedana. Tako je oblast raje videla, da so vsi študirajoči »Jugoslavlani« »pospravljeni« v Jugoslaviji, tj. pod kontrolo oz. policijskim nadzorom...

Kakorkoli že, mislim, da je v povedanem zajet samo drobec nekaterih ženskih usod, ki so študirale in nekatere tudi ne dokončale študija in prav o teh ne vemo veliko. Virov in literature je malo, prepričana sem, da je bilo vpisanih več, da pa mnoge niso mogle dokončati študija iz različni razlogov, večinoma gotovo zaradi finančnih težav, saj je iz povedanega razvidno, da so se na študij lahko podale le ženske iz dobro situiranih družin; tiste, ki so se odločile za Prago pa sploh, saj je bilo znano, da je bila Praga dražja kot Dunaj.

Prav tako zelo malo vemo o njihovi zunajštudijski dejavnosti: ni znano, ali so sodelovale oz. delovale v slovenskih študentskih društvih, ali so se udeleževale raznih prireditev ipd., razvidno je le, da v študentska in dijaška glasila večinoma niso dopisovale. Velika izjema je prav nemirna Zofka Kvedrova, ki je sodelovala tako s slovenskimi kot hrvaškimi in srbskimi študenti v Pragi, dopisovala v slovenske in druge revije in časopise (Veda, Naši zapiski, Novo Doba), si tudi dopisovala s slovenskimi izobraženci (Anton Dermota) in podobno. Čeprav teh slovenskih izobraženek ne moremo obravnavati kot tipične izseljenke ali pripadnice manjšin, saj so bile predvsem izobraženke, zdravnice in umetnice, ki so študirale in delovale zunaj svoje ožje domovine, si kot skupina s posebnimi značilnostmi zaslužijo posebno mesto pri proučevanju zgodovine slovenskega izseljenstva.

Marina Lukšič Hacin: Moja naloga pri tem projektu je nekako iz dveh vidikov. Prvega bi samo omenila in se bomo k njemu vrnili na koncu, to je teoretski vidik. Moja naloga je, da ob sodelovanju z nekaterimi drugimi sociologi opredelim osnovne kategorije, ki jih bomo uporabljali v projektu. Torej, utemeljitev projektne izhodišče, tez in kategorij, razdelava teoretično-metodološkega aparata raziskave za objavo, primerjava slovenskih študij na temo ženske in migracije z drugimi ter umestitev ženskih (migracijskih) študij v kontekst razprav o multikulturalizmu.

Za primer si pogledjmo pojem iz naslova. Tradicija. Kaj je tradicija, kaj je kulturna tradicija v izseljenkih kontekstih? Včasih se pri analizi migracijske dinamike, ki je specifična, srečaš s potrebo po redefiniciji starih pojmov ali celo po izpeljavi novih kategorij. Prav izseljenke situacije kažejo, da neglede na težnje in prizadevanja številnih teoretikov danes pojma tradicija ne moremo tako lahko zavreči. Če bi ga zavrgli, bi moral njegovo mesto zavzeti nov pojem s podobno vsebino. Izhod iz zagate je torej v redefiniciji pojma za specifične kontekste. Pri tem pa ne govorimo o pojmu tradicija, ki je definiran v diadi tradicija-moderno, ko je tradicija del analitično-teoretskega (idealno

tipskega) konstrukta. Lahko bi naštel še nekaj podobnih pojmov, a naj bo dovolj. Redefinicija bo šla skozi položaj Slovenk izseljenk.

Drugi vidik teoretske refleksije se bo povezoval s tem, kar bo pozneje predstavila dr. Barbara Verlič Christensen, ki se bo ukvarjala z analizo mednarodnih ženskih migracij. Moja naloga bo, da specifično slovenske (ženske) izseljenske kontekste povežem in primerjalno umestim v mednarodni kontekst. Poleg teoretskega vidika se bom vsebinsko osredotočila na Slovenke v evropskih državah in povratnice. Z Evropo se bosta v zgodovinski perspektivi ukvarjala še dr. Marjan Drnovšek in dr. Irena Gantar Godina, s sedanjostjo pa poleg mene še Milena Domijan in Jernej Mlekuž.

Težava je pri Evropi, saj imamo opravka s številnimi nacionalnimi državami in v naši zavesti Evropa obstaja povsem drugače kot ZDA, čeprav so tudi ZDA, sicer drugače kot Evropa, znotraj konfederacije sestavljene iz različnih kontekstov, različnih držav. Kljub temu uporabljamo oznako ZDA v pomenu ene države. V Evropi pa se ne moremo izogniti razliki med posameznimi nacionalnimi državami. Vsak bi vprašal, kaj pa Francija, Belgija, Švedska. Morda bo nekoč v prihodnosti z nastankom EU prišlo do sprememb tudi na področju našega dojemanja evropske realnosti – a do takrat bo projekt že zaključen.

V svojem delu črpam iz izkušenj in vedenja, ki sem jih pridobila na Švedskem. Študije evropskih situacij bodo v največji meri, kolikor se bo dalo, usklajene s terenskim delom v ZDA. Poiskali bomo podobna področja, uporabljali podobne tehnike, s tem da ne bomo zbirali življenjskih zgodb, ampak uporabili metodo polstrukturiranega intervjuja. V situacijah, ko ne bo mogoče drugače, bomo uporabili tudi strukturirani intervju, ki ga bomo izvedli s pomočjo interneta.

S tem smo se že pomaknili k fazi zbiranja podatkov. Osnovne informacije predstavljajo pregledi in analize:

1. Pregled in analiza tuje (znanstvene) literature na temo žensk in migracij.
2. Pregled in analiza že obstoječih (znanstvenih) razprav na temo žensk in migracij (v Sloveniji).
3. Pregled slovenskega (strokovnega in poljudnega) izseljenskega tiska in tiska o izseljenstvu (predvsem za Evropo).
4. Pregled arhiva Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
5. Evidentiranje in analiza morebitnih avtobiografij in biografij Slovenk po Evropi.
6. Analiza gradiva s Švedske (skozi perspektivo projekta) in pridobivanje novih informacij.
7. Terensko delo (intervjuji).

Po opisanem postopku bo potekalo zajemanje podatkov pri vseh raziskovalcih, ki se bomo ukvarjali s sodobnostjo. Osebo se bom osredotočila na polstrukturirani intervju z ženskami glede na različne poklice (učiteljice, novinarke, umetnice, političarke, znanstvenice) in povratnicami. Intervjuji bodo vsebinsko usklajeni z raziskavami socializacijskih, resocializacijskih in akulturacijskih procesov. Pri prvi generaciji, to je pri izseljenkah, bodo v ospredju njihovo življenje in delo ali morebitna pristočasna aktivnost v perspektivi ohranjanja izvorne kulture, njihova vloga v družini in pomen za

ohranjanje jezika, vzgoja otrok pa tudi morebitna ženska društva in organizacije. Pri drugi generaciji bosta zajeta oba spola. Pogovor bo tekel predvsem o vlogi matere in o odnosu oče-mati, seveda v perspektivi ohranjanja izvorne kulture. Temu bomo dodali tudi vprašanja o etnični stratifikaciji in stigmatizaciji tujcev v nekaterih okoljih priselitve.

V raziskavi bomo skušali upoštevati dejstvo, ki se je izpostavilo na terenskem delu v ZDA in se navezuje na skromnost žensk. Izkazalo se je namreč, da so včasih moški boljši sogovorniki, ko govorimo o pomenu ženskega dela in njihovi vlogi pri ohranjanju izvorne kulture - veliko več povedo. Ženskam se zdi vse delo samo po sebi umevno in ne kaj preveč posebno, vsaj ne toliko, da bi ga izpostavljale in si pripisovale zasluge. Poleg moških sogovornikov so primernejši tudi otroci in vedo o delu svojih mater povedati kar veliko. Tako smo postopno prišli do tega, da pri temi o ženski vlogi ne smejo biti sogovornice samo ženske, iskali bomo tudi moške sogovornike.

Po tradicionalnem patriarhalnem družinskem vzorcu je privatno v domeni žensk - v raziskavi me zanima, ali v novem okolju to ostane nespremenjeno, še zlasti, če pride do priselitve v manj patriarhalno okolje. Do kakšnih sprememb prihaja v družinski dinamiki, v odnosih mož-žena in ali do njih sploh prihaja? Zanimajo me tudi odgovori na vprašanja: Kakšna sta vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije v novem okolju v primeru družinskih selitev? Kako se to kaže na ravni vsakdanjega življenja in pri vključevanju družinskih članov v »javno sfero« priselivitvenega okolja? So se ženske organizirale v lastne organizacije, so bile politično aktivne v novem okolju? Kje in zakaj? Ali v procesih resocializacije (prva generacija) pod vplivi novih okolij in njihovih sistemov vrednot prihaja do preformiranja statusov in družinskih odnosov, do redefiniranja iz izvornega okolja prinesenih stereotipnih predstav o spolnih vlogah ali pa se ohranjajo stare vrednote? Kako to vpliva na družinsko dinamiko v novem okolju (v obeh primerih)? Ali na te odnose vpliva morda tudi kulturna distanca med izvornim in novim okoljem? Kako se ob upoštevanju dejstva kulturne distance in razhajanj v sistemu vrednot (med vrednotami staršev in večinskega okolja) znajde druga generacija? Kakšen odnos zavzema do družinske dinamike in odnosov med spoloma, katere stereotipne predstave sprejema, kako poteka identitetno »krmarjenje« v okoljih z velikimi etničnimi razlikami? Je v teh situacijah morda generacijski konflikt močnejši? Lahko pri drugi (tretji) generaciji najdemo primere identitetnih kriz, ki izvirajo iz priseljske situacije (malikovanje etnične identitete versus alternacija)? Kako to vpliva na procese ohranjanja izvorne kulture pri potomcih? Kaj pa spolna asimetrija pri slovenskih izseljencih v različnih državah priselitve?

V zadnji interpretacijski fazi projekta, ki bo dvodelna, bomo raziskovalci najprej tvorili spoznanja in zaključke delnih projektov in jih v nadaljevanju primerjali med seboj. Končni rezultat bo sintetični pregled v sinhroni in diahroni perspektivi. Drugi korak bo predstavljala primerjalna umestitev spoznanj o življenju Slovenk po svetu v kontekst mednarodnih raziskav o ženskah migrantkah.

Mojca Ramšak: Naj še enkrat izpostavim sindrom skromnosti. Mislim, da mora tisti, ki intervjuja, ta sindrom enostavno preseči in zavreči, ker vsak sogovornik na

začetku misli, da nima česa povedati, šele potem ko ga izpraševalec dovolj motivira in usmerja, se ta sindrom počasi izgublja.

Mirjam Milharčič Hladnik: To je gotovo lažje, če sprašuješ točno določena vprašanja, če pa pristopaš kot poslušalka, ki hoče slišati spontano življenjsko zgodbo, potem je drugače. Na začetku marsikatera ženska ne ve, kako bi začela, ker misli, da nima česa povedati, in ji moram zato zelo diskretno pomagati, da se tega občutka znebi in postane pripovedovalka in sogovornica.

Irene Mislej: Vprašala bi, ali pokrivata tudi Kanado?

Irene Mislej: Ker že imate sodelavko, ki se ukvarja z literaturo, naj bi upoštevala tudi to, ali so bile ženske res protagonistke literarnih del. Izjemno malo je žensk v izseljenski književnosti, tako da je diskriminacija tudi tu. Morda bo najnovejši izseljenski roman Teda Kramolca dal vpogled v kanadsko skupnost. Sicer mislim, da bo vsakdo od nas lahko pomagal, če boste povedali, kaj potrebujete.

Milena Domjan: Sem vodja oddelka za kulturo Slovencev zunaj Republike Slovenije na Ministrstvu za kulturo. Ob tej priložnosti bi rada povedala, da me je med izseljence pripeljala pravzaprav moja življenjska usoda; najprej v Avstralijo, kjer sem živela štiri leta, potem delno tudi med izseljence, ali bolje izseljenke, v Atene, kjer sem bila tri leta, na koncu pa še dve leti v Londonu. Po vrnitvi iz Londona me je službena pot ponovno pripeljala na to področje in tako sem se znašla med raziskovalci, čeprav po osnovnem poklicu to nisem. Me pa seveda to področje zanima in ga tudi do neke mere poznam. Ko mi je Marina (Lukšič Hacin) omenila to raziskavo, sem bila takoj za to, ker se mi zdi zelo pomembno, da raziščemo vlogo žensk in, kot ste rekli vi, da nimate omejitev, se tudi jaz na tem svojem področju ne bi želela omejevat, bi pa želela popisati usode, življenjske zgodbe vseh žensk, ki so naredile kaj pomembnega v svojem življenju. Pod »pomembnega naredile« štejemo vse, od tega, da so morda vzgojile nekaj otrok, ki vedo, da so Slovenci, ali pa, da so npr. celo življenje pekle torte in potice za materinske dneve oziroma se kako drugače trudile za ohranjanje slovenstva. Tudi take gospe bi želela vključiti, če so še žive oz. če so pripravljene. Nekaj teh stvari že vem, v bistvu sem pa še čisto na začetku te raziskave, ker čakam na končno metodologijo. V glavi sicer imam neko shemo, vem, da je v Angliji več nivojev izseljenstva: izseljenci, ki so šli tja takoj po 2. svetovni vojni, drugo skupino predstavljajo ljudje, ki so se zbirali v Londonu okrog BBC (slovenska oddaja), v novejši čas pa spada pojav, da so Slovenke prišle kot študentke, kot t. i. »au pair« in se tam poročile.

Eno od osebnih izkušenj, koliko te ženske naredijo za slovenstvo, sem doživela tudi v Londonu, ko smo v okviru vsakoletnega diplomatskega dobrodelnega sejma prvič postavljali slovensko stojnico (to je bilo takoj po osamosvojitvi in slovenska stojnica je bila s strani organizatorja določena za protokolarni obisk vojvodinje Kentske). Slovenke v Londonu so bile vse pripravljene pomagati; ne samo, da so pekle potice in piškote,

temveč so prinesle tudi zibko in pravi gorenjski nagelj za dekoracijo. Z njihovo pomočjo smo lahko stojnico res opremili po slovensko. Medtem ko je izkušnja iz Aten ta, da so te gospe (med njimi je tudi precej intelektualka) v glavnem tja odšle zaradi ljubezni. Poročene so s turističnimi delavci ali mornarji. Ne vem, če imajo kakšno formalno društvo, mogoče ga zdaj že imajo, ampak takrat, ko sem bila tam, so se vsako leto ob večjih praznikih dobile, recitirale slovenske pesmi, pele, kaj slovenskega skuhale in na ta način gojijo ter ohranjajo slovenstvo.

Marina Lukšič Hacin: Dovolite le kratek komentar, ker sem v uvodnem delu izpustila to informacijo. Raziskava o ženskah v Evropi poteka pod mojo metodološko-strokovno koordinacijo, zato je Milena (Domjan) rekla, da še čaka napotke. Svoje delo bova usmerili na različne države, pred tem pa se bova uskladili v pristopih.

Jernej Mlekuz: Moj prispevek temelji na terenskem delu, ki sem ga opravil za potrebe magistrske naloge v letih 2000 in 2001. Zbiral sem življenjske zgodbe (jaz jih imenujem življenjske pripovedi, ker hočem s tem poudariti ustno obliko sporočila) migrantov povratnikov iz nadiške Beneške Slovenije. Segajo v leta po drugi svetovni vojni, ko je to območje doživelo prav dramatične razsežnosti izseljevanja, pa vse do današnjih dni, ko migranti povratniki pripovedujejo o stikih s po svetu živečim sorodstvom ali ko v okviru svojih izseljenjskih izkušenj opisujejo poteze tako imenovanega novega priselitvenega vala z juga in vzhoda.

Na tem mestu ne bi preveč razpravjal o nalogi, poudaril pa bi naslednje, ker to konec koncev opredeljuje tudi moj del ali moje delo v tem projektu: naloga namreč sloni na dveh predpostavkah. Prva je, da vsako gibanje posameznikov in skupin, vsako migracijo spremljajo oziroma jo (vsaj) v določeni meri opredeljujejo odnosi moči. Seveda ti delujejo na različnih nivojih, v različnih smereh. Torej, prvi namen ali cilj naloge je predstaviti in opredeliti odnose moči, na katere kažejo migranti povratniki v svojih življenjskih pripovedih. Ko odgovorim na to vprašanje in opredelim odnose moči, postavim v obstoječi okvir še prostor oziroma poskušam vzporediti predstavljene odnose moči s prostorom. Druga predpostavka naloge je, da je pri oblikovanju izkustva prostora oziroma krajev moč neizbrisljiva.

· Če bom torej v nalogi sledil prvi predpostavki, se bom omejil predvsem na vprašanje, kako ženske s svojim delovanjem ali nedelovanjem v različnih migracijskih situacijah in kontekstih reproducirajo strukture patriarhata, ali se jim upirajo.

· Če pa bom pod svoj raziskovalni žaromet postavil vprašanja tako imenovane družbene prostorskosti, bom poskušal predstaviti kraje, ki jih ženske opisujejo v svojih pripovedih. Kako se ti kraji razlikujejo od »moških krajev«, kako jih opisujejo ženske in kako moški, kaj pri teh izpostavljajo eni in kaj drugi?

· Razmišljam pa tudi o tretji možnosti, in sicer o nekoliko splošnejšem družbeno-zgodovinskem pregledu izseljevanja žensk iz Beneške Slovenije. Ta bi vključeval predvsem spreminjanje vlog izseljenk v okviru izvorne družbe skozi čas. Široka paleta različnih tipov izseljevanja žensk iz Beneške Slovenije in njihove povezave z izvorno

družbo nam namreč lahko da dober vpogled v spreminjanje družbenih razmer v izvorni družbi.

Za katero od navedenih treh vsebin se bom odločil, je odvisno predvsem od tega, kaj boste v projektu počeli ostali. Ne bi namreč želel, da se vsebine podvajajo. Prav tako pa verjetno ne bo povsem nepomembna beseda nadrejenih, tokrat ne moških, ampak žensk.

Barbara Verlič Christensen: Sem raziskovalka na Fakulteti za družbene vede in se z migracijami in problemi nove mobilnosti ljudi ukvarjam približno osem let. Že med svojimi prvimi obiski na Švedskem leta 1993 sem zasledila, da se tam in v Zahodni Evropi pojavljajo povsem nove oblike mednarodnih imigracij. Migracije niso več le klasične oblike izseljenstva in ne samo bolj ali manj »začasne« oblike delovnega bivanja v drugi državi. Takrat me je najprej zanimalo, kateri so vzroki za nove pojave migracij v zadnjih desetletjih, ki jih je vedno več raziskovalcev označevalo za »masovne« in globalne. Obsežni migracijski tokovi se namreč običajno pojavijo v času po vojnah ali med njo ter ob hudih ekonomskih krizah. Ali se napoveduje globalna ekonomska kriza? In zakaj je Zahodna Evropa postala novi cilj sodobnih migracijskih tokov, gledano relativno? Mnoge evropske države so bile namreč še do nedavnega same emigracijsko področje (Italija, Španija, Grčija), sprejemanje začasnih delavcev pa je večina razvitih držav omejila že konec sedemdesetih let (Nemčija, Francija, Švedska, Danska, Avstrija). Notranja mobilnost državljanov članic EU v zadnjih dvajsetih letih komaj presega 3 % in je relativno konstantna. Torej se prosta mobilnost delovne sile v skupnem trgu dela EU odvija počasi in z občutnimi strukturnimi primanjkljaji. V zadnjih dvajsetih letih so se spremenile oblike, geografske razsežnosti in obseg mednarodnih migracij. Priseljevanje se je povečalo v vseh razvitih državah, tudi v ZDA, Kanadi in Avstraliji, vendar je Zahodna Evropa prvič v zgodovini doživela tolikšen obseg imigrantov. V posamezne evropske države ne prihajajo le prebivalci iz nekdanjih kolonij, ampak s kriznih območij vseh celin, prizadetih zaradi vojne, revščine, korupcije, političnega nasilja ali civilnih nemirov. V državah članicah Evropske skupnosti je bilo v letu 2001 formalno registriranih 17 milijonov tujcev, število pa je zaradi različnih načinov uradne registracije priseljenih premajhno. V vseh omenjenih državah narašča obseg neregistriranega in nelegalnega bivanja ter dela tujcev iz tretjih držav. Nelegalno je bivanje priseljenih, ki jim je že izdan nalog za izselitev, vendar jih ne morejo izseliti ali pa sploh najti. Narašča tudi število pravih in »bogus« beguncev ter azilantov, ki se selijo iz ene države v drugo v upanju na pridobitev dovoljenja za bivanje. Vse večje število prisilcev med njimi pridobiva status bivanja v državah EU iz humanitarnih razlogov. Moja prva teza je bila, da ne glede na različne vzroke povečane mednarodne mobilnosti ljudi spremljamo globalni socialni pojav novega nomadstva. Seznanjanje z deklariranimi cilji imigracijskih politik različnih vlad pa je botrovalo mnenju, da so sodobne migracije ob začetku novega tisočletja bolj podobne vlaku brez voznega reda, kot pa uspešni regulaciji mednarodne mobilnosti ljudi. Mobilnost je namreč intrinzičen pojav globalizacijskega procesa, medtem ko so migracijske faze priselitve ali odselitve zgolj

enkratni dogodki. Gibljejo se ne le kapital, blago in storitve, selijo se tudi ljudje in to niti ni bilo in naj ne bi bilo presenečenje, če se ozremo na deklaracije in pogodbe držav članic EU ali neoliberalne ideje o globalni ekonomiji. Razvite države želijo priseljevanje ljudi iz tretjih držav omejiti predvsem ali skoraj izključno na potrebe lastnega nacionalnega trga delovne sile. Medtem pa se je v zadnjih dvajsetih letih dotok delavcev, ki prihajajo na povabilo delodajalcev, ki jim nudijo začasno zaposlitev, osušilo na približno 30 do 20 % vseh formalno priseljenih; mnogokrat pa se tudi izkaže, da je analizo potreb trga delovne sile težko natančno alocirati in časovno določiti. Priseljeni IT strokovnjaki še niso dobro prišli, ko so že ostali brezposelni in so se odselili v drugo državo. Obenem naraščajo oblike priseljevanja po zakonu o družinskem združevanju ali iz drugih razlogov izven trga dela. Delodajalci trdijo, da potrebujejo več izobraženih delavcev, medtem pa se dejansko povečuje tudi obseg (neformalnega) zaposlovanja slabše kvalificiranih ljudi. Minister za delo zahteva večjo odprtost in fleksibilnost trga dela, finančni minister zahteva omejevanje socialne porabe, torej manj priseljevanja tistih, ki se dejansko priseljujejo v največjem obsegu. Minister za socialno potrebuje še več cenenih storitev priseljenih (z močno prisotnostjo ženske delovne sile) v zdravstvu in oskrbi ali pa več denarja, prebivalci se boje za lastna delovna mesta, za svoje plače ali oboje. Medtem pa se ne ve, kdo bo delal v času povečanih deležev neaktivnih prebivalcev, saj se demografska slika evropske populacije v starostni strukturi spreminja navzgor.

Vlade se tako usmerjajo na posamezne dogodke, medtem ko procesi tečejo po svoje naprej in so vse bolj begajoči, nerazumljivi in konfliktni. Politiki poskušajo uganiti »javno mnenje« svojih volivcev in sejejo moralno paniko z izračuni stroškov za priseljence, da bi si pridobili glasove na etničnem vprašanju imigracij. Bolj ko želijo ohraniti kohezijo družbe, več je konfliktov in narašča kriminal; bolj ko branijo nacionalno kulturo, večja je anomija tradicionalnih vrednot (socialna varnost, enakopravnost, nediskriminacija, spoštovanje posameznikove integritete, svoboda gibanja, pravice do dela in iz dela). Bolj ko se brani etnična homogenost, več je multikulturalnosti v vseh pomenih. Polarizacija mnenj o tem ali so priseljenci družbeni resurs ali zgolj breme je tako popolna, da so vse zadnje volitve v evropskih državah »izvolili« problemi etnično drugačnih priseljencev, ki sami še volilne pravice nimajo. Razvite države in vlade so torej z lastnimi deklaracijami o odprti družbi, priznavanjem univerzalnih človekovih pravic in uvajanjem migracijske ter socialne zakonodaje omogočile legalno priseljevanje ljudi in ne samo delavcev. Zdaj to hitijo »popravljati« s hudimi restrikcijami pravic različnih kategorij priseljencev – kot da bi šlo za nekakšen civilizacijski nesporazum ali nerodno dano obljubo. Pri tem ostaja nejasno, kako omejevanje pravic »tretjih« državljanov (denizens nasproti citizens) učinkuje na notranjepolitično in socialno preoblikovanje samih evropskih držav in pravic državljanov. Bolj ko želi Evropa ostati homogena, večja je njena socialna, ekonomska in etnična diverzificiranost.

Mnogi raziskovalci v EU, kot že pred njimi drugi v ZDA ugotavljajo, da je regulacija množičnih globalnih migracij težavna in relativno neuspešna. Predvsem pa je draga in povzroča vse večjo uporabo represivnih ukrepov. Zakonsko omejevanje imigracij, novi

postopki preverjanja ljudi in oženje pravic priseljenih v probacijski zakonodaji (prehodno obdobje do dodelitve pravice stalnega bivanja traja od 5 do 7 ali 10 let) tako ob majhnih učinkih le povečujejo socialno odvisnost priseljenjskih skupin, povečujejo stisko ljudi ter dobesedno izpostavljajo migrante nelegalnim in kriminalnim manipulacijam. Evropski purgatorij je tako popoln, da ga ne more ogroziti noben terorist. Povzročča visoko dejansko in humano ceno glede na položaj ljudi in razgrajuje univerzalne človekove pravice. Države skratka ob visoki dinamiki globalnih ekonomskih in demografskih sprememb kažejo le interes obrambe nacionalnih interesov, medtem pa ne vedo, kako, ali nočejo spreminjati negativnih pojavov globalizacije. Politika integracije priseljenih ni učinkovita. Mednarodne migracije veljajo za ireverzibilen proces, ki ga težko spremljamo statistično, vendar z različnimi raziskavami ugotovljamo, da je množičen in vse bolj netransparenten. Več ko je zakonskega in birokratskega omejevanja priselitev, bolj se priseljenci pomikajo v neformalne sfere družbenega delovanja in povečuje se nerazvidnost pojavov. Migracije in multikulturalnost sta tako nova izziva povsod, ne le v državah Zahodne Evrope. Čeprav nacionalne države reagirajo na več ali manj konsistenten način v »samoobrambi suverenosti«, tako da se zapirajo pred temi tokovi in da postavljajo vedno več pravil in omejitev, rezultati kažejo na neučinkovitost in konfliktnost takšnih odločitev. Vlade s svojo politiko in omenjenimi intervencijami posegajo v migracijske tokove na način, ki sugerira, da posameznik ni več tisti, ki se lahko odloča o svobodi gibanja, o svoji osebni, profesionalni ali družinski integriteti, ampak mu status določa država preko spreminjajoče se imigracijske politike. Zato pojave migracij na novo klasificirajo in postavljajo nova pravila za vsako kategorijo priseljencev. Ta pravila in postopki negirajo že izrečene, zapisane, legalizirane ali obljubljenе pravice. Takšne odločitve niso izpostavljene le civilizacijskim, etičnim in moralnim vprašanjem, ampak spodbujajo reakcije v dejanskem, civilnem konfliktu.

Med novimi nomadi na vlaku brez voznega reda je vse več žena.

Med migracijskimi tokovi so do nedavna morda prevladovali moški nižjih starostnih obdobj in v aktivnem življenjskem obdobju. Čeprav so se (pri)seljevale tudi ženske, je to veljalo bolj za klasične imigracijske države in je bilo tesneje povezano z družinskimi razlogi kot pa s samo zaposlitvijo. Izjeme, poznamo jih tudi v slovenski izseljenski zgodovini, samo potrjujejo splošni trend. V razvitih državah se je medtem razvoj prevesil v postindustrijsko in informacijsko dobo, ki ju zaznamuje visok delež storitvenih dejavnosti v ekonomski strukturi. V teh dejavnostih se formalno in neformalno zaposluje tudi vse več žena, v nekaterih oskrbovalnih in storitvenih sektorjih pa ženska delovna sila celo prevladuje. Posebno možni so takšni trendi emigracij žena v nekaterih azijskih državah (Filipinke in Malezijke v Singapurju ali v državah EU). V neformalnem sektorju zaposlovanja priseljenk prevladuje delo v gospodinjstvih, oskrbi ostarelih in bolnih, pri varstvu otrok ter industriji zabave, turizma ter naraščajočem obsegu legalnih, pollegalnih ter kriminalnih oblik prostitucije. Tako verjetno izginja krivulja ženskega migrantskega zamika, ki je pogosto ugotovljeni trend; ta krivulja sicer še ostaja prisotna pri združevanju družine, vendar se krajša; seli se cela družina.

Kljub temu da celotno migrantsko populacijo pogosto označujemo s socialnimi

značilnostmi visoke prilagodljivosti, fleksibilnosti, s pripravljenostjo poprijeti za vsako delo ob slabših pogojih, to še v večji meri velja za priseljenke. Ker so vsi priseljenci tudi slabše sindikalno in politično organizirani, jih delodajalci v mnogih dejavnostih raje zaposlujejo, v kolikor v tem odnosu ne prevlada »politična korektnost« nacionalnega ali kulturnega diskriminacijskega sindroma. Mnoge priseljenke iz azijskih in centralnoevropskih držav imajo tudi relativno dobro izobrazbo. Drugi razlog za povečevanje deležev žena v mednarodnih migracijskih tokovih leži v (preostalih) pravicah iz naslova družinskega združevanja in družinskega formiranja. Prirast deleža priseljencev iz teh pravic, ki smo ga označili celo kot prevladujočega v zadnjih dvajsetih letih, generira etnična persistenca endogenih družin. Kljub temu prav tako narašča število multietničnih družin in le-te enako pospešujejo imigracijske tokove moških in žensk, vendar pogosteje slednjih. Ženske iz držav v razvoju ter iz tranzicijskih okolij so v mnogih socialnih sredinah še hitreje kot moški potisnjene v revščino, izpostavljene socialni nesigurnosti, so še pogosteje brezposelne kot moški ter družbeno podrejene ali pa vse skupaj. Zato se povečujejo njihove aspiracije po emancipaciji, ki jo obljublja kultura Evrope. Pospešuje se sprejemanje odločitev, ki odpirajo izhod iz nevzdržnega stanja – in to je že preizkušena pot v Evropo, deželo sanj, ki deklarira in ponuja ustaljene predstave o prosperiteti posameznika v razvitih sistemih. V ta namen iščejo ženske poti emigracije preko etnične družine ali etničnih podjetniških omrežij. Narašča tudi evidenca o »zavajajočih« ponudbah s strani kvazipartnerjev ali »delodajalcev« v tem iskanju premnogokrat generiranega nedovoljenega transferja ljudi. V tem procesu so premnoge priseljenke izpostavljene nelegalnim ali kriminalnim dejavnostim, v legalnem pomenu pa potisnjene v nove odnose popolne odvisnosti od socialne pomoči, partnerja ali družine. Ne nazadnje, raznolikost in socialna ter izobrazbena fragmentiranost etnične sestave priseljencev v posameznih evropskih državah je tako velika, da brez imigracijskih prilivov ni mogoče ohraniti kulturne, religiozne in tradicionalno orientirane etnične družine, še posebno ne v drugi generaciji priseljencev. Med številnimi begunskimi skupinami priseljencev pa je moč najti ne samo visoke deleže žena in otrok, ampak nemalokrat tudi sicer delovno manj zmožne skupine ljudi. Kljub temu da so priseljenke zelo iskane pri zaposlovanju v neformalnem sektorju, pa v okviru dominantne ekonomije držav EU vzdržujejo monopol skupine z najvišjimi stopnjami brezposelnosti.

Vse številnejše raziskave etničnega in feminiziranega migracijskega fenomena v Zahodni Evropi prinašajo tudi svetlejša spoznanja. Med mnogimi priseljenkami ni opaziti samo visoke pripravljenosti na integracijo, ki obeta socialno promocijo, ampak tudi močno storilnostno naravnost. V novem okolju ženske dobijo več možnosti za izobraževanje in sodelovanje z drugimi ženami, ki izražajo solidarnost do njihovega položaja. Predvsem z zaslužkom so si mnoge priseljenke pridobile status in ugled v okviru svojega okolja in etnične družine. Postale so »providers« in to dviga njihovo samozavest in povečuje zadovoljstvo. Nobeno delo ni tako težko, da ga v ta namen ne bi sprejele.

Etnocentrični pogled na servisiranje družine s strani žena to lahko razlaga kot popolno vdanost osebe potrebam etnične družine, kot neemancipiranost ali celo

izkoriščanje. Feministične študije tudi opozarjajo, da delo priseljenc v družinah pogosto omogoča emancipacijo in kariero domačink. Vendar so tukaj tudi vzori in procesi učenja o odnosih v družini ter med partnerjema.

Naslednja izkušnja je tipično spoznanje iz drugega zornega kota, drugačne kulture. Priseljenka iz tradicionalnega okolja Afrike v Evropo jo je izrazila kot zahtevano obliko integracije, kjer naj bi se vključila v družbo kot svoboden posameznik v moderno družbo, ker je vse drugo tradicija in jo je bolje pustiti zadaj: »V Afriki seveda nisem bila emancipirana, nisem imela zaposlitve in sem bila ravno tako samo mati.« Pravi: »Vse gospodinjsko delo in varstvo otrok je potekalo na skupinski način, nikoli nisem bila sama, nikoli nisem bila v skrbeh, kdo bo skuhal kosilo, kdo bo čuval moje otroke in ali bodo v kakšni nevarnosti. Vse delo je potekalo skupinsko, medgeneracijsko. Jaz sem imela dosti več časa sama zase, za svoje potrebe, v okviru možnosti. Delo je bilo naporno, ampak socialno zelo bogato. Tukaj v Evropi mi nenadoma emancipirane ženske, ki so uradnice v socialnih organizacijah, razlagajo, da sem jaz neemancipirana, da sem tradicionalna, da se moram osvoboditi, da moram javno delovati. V resnici me zaprejo v stanovanje, popolnoma me izolirajo od vsega, zaprta sem med štiri stene. Za otroke se bojim, kam jih bom lahko poslala, brez nadzora ne morejo biti, kriminala je veliko in za vse delo sem popolnoma sama; že samo to mi vzame vsako možnost, da bi se lažno emancipirala, izobrazila ali zaposlila.« Fenomenalno konceptualno nasprotje o vlogi moderne »versus« tradicionalne družine se izlušči kot izkušnja ženske, ki pravzaprav moderno družbo doživlja kot hudo obsesijo s predsodki, kjer se odvija omejevanje njene lastne vloge in se podcenjuje organizacijska družinska vloga v tradicionalni družbi.

Pokaže se dimenzija kontroverznosti integracijskih zahtev. Resnično, sprejeti kritično distanco do lastnih vrednot je težko, ampak to so pričakovanja na obeh straneh: da vseh značilnosti modernega okolja ne gre preценjevati in da se imamo tudi mi marsičesa naučiti. Vse te nove možnosti prilagajanja, učenja in asimilacije so realne, kot je tudi odpor do njih. Vendar se pod njimi kažejo obrisi odločenosti priseljenih žena, da sebi in predvsem svojim otrokom omogočijo drugačno življenje. Nema lokrat prav one vztrajajo, da se naselijo za stalno v državi, ki jim sicer ne ponuja najboljših razmer za integracijo. Prav zato priseljenke mnogokrat prenašajo hude težave ali razočaranja z mislijo na daljše cilje. Otroke učijo, kako preživeti in se upreti diskriminaciji, saj imajo z njo veliko starih in novih izkušenj. Ker je vloga žena v novem okolju izpostavljena večjim preizkušnjam ali izzivom, tudi ne preseneča, da se med drugo generacijo priseljencev mlade žene bolje izkažejo pri izobrazbi in socialnem prilagajanju. Zato si ne pustijo več organizirati lastne poroke, ampak sklepajo »koristne« kompromise. Med svojimi etničnimi vrstniki težje najdejo partnerja, dečki imajo veliko problemov. Tudi v starem okolju je težko, etnična družina se je spremenila in ni več enaka tisti v matični državi. Moža si poiščejo preko spletnih mrež v drugih razvitih državah, vendar znotraj svoje etnične diaspore. Pri tem se morajo pogajati z družino, sedaj pa še z birokrati.

V teh procesih prilagajanja in notranjih sprememb lahko preživijo le osebe z visoko stopnjo socialne in emocionalne inteligence. Številne priseljene žene takšne vrline

dokazujejo. Živeti v etnični družini, ohranjati nekatere osnove kulture in tradicije, obenem pa se uspešno vključiti v moderno družbo, to stanje je moč preiti le z močno osebno integriteto posameznika in s podporo skupin, pa čeprav je rezultat še tako hibriden. V tej luči je hibridna identiteta pozitiven resurs: »Sem Muslimanka in prebivalka nove države. Živim sama, delam in se družim z vsemi; vendar sem globoko povezana s svojo družino in cenim našo kulturo. Verjamem v demokracijo in spoštujem zakone novega okolja.«

O etnični družini in etničnih skupnostih gojimo v Evropi mnoge predsodke. Na konferenci na to temo (Holte, 2001) so raziskovalci poročali o zelo velikih spremembah etnične in tradicionalne družine v diaspori. Etnična družina se dinamično spreminja, njeni člani pa so v svojih identitetah bolj ali manj hibridni. Mnoge odločitve za emigracijo pravzaprav niso rezultat odločitve posamezne osebe, ampak jih generirajo potrebe družine, tudi lokalnega okolja. V tem pogledu se etnične družine tudi neverjetno dobro prilagajajo hitrim novim potrebam na trgu delovne sile. To so odločitve, ki so sicer v popolnem nasprotju s tradicionalnimi paternalnimi vrednotami ali zahtevami po dominaciji žena. V nedavni zgodovini pri nas proces dobro ilustrirajo tudi naše »aleksandrinke«, žene iz Primorske, ki so odhajale na delo v Egipt. Podobne odločitve zdaj sprejemajo žene v družinah iz Tajske, Kitajske in centralne Evrope, kot vse tiste številne Filipinke v Singapurju, ki svoje edino zasebno življenje z veliko veselja ustvarjajo ob nedeljah na javnih prostorih trgov tega mesta-države. Nase so ponosne, čeprav jih nihče ne podpira in ne ščiti njihovih pravic v migracijah med etnično družino ter delodajalčevo kuhinjo. Selijo se z jasno misijo in ji ostajajo zveste, čeprav so daleč proč in same. Vendar zato ne bo več poti nazaj, postavljeni so novi cilji. Vloga žene je tako pogosto podobna lokomotivi, na katero je pripeta etnična družina, ki postaja mobilna znotraj diaspore. Resnično, diaspora je vedno bolj zanimiva, ni samo relikv ali zgodba.

Proces multikulturalnosti zahteva spremembe na obeh straneh, dominantnih in priseljskih skupinah. Zato tudi moj pristop in metode raziskave upoštevajo normativne okvire in strukturne analize migracij, obenem pa prikazujejo osebne izkušnje priseljencev, njihove tipične subjektivne percepcije problemov diaspore. Ne zanima me le osebna življenjska zgodba kot taka, sprašujem o izkušnjah, ovirah pri prilagajanju, o težavah pri iskanju dela, kako se izražajo. Tako se v daljšem času izluščijo tipične skupne izkušnje priseljencev. Preko takšnih izkušenj in vzorcev, tudi polnih emocionalno nabitih spoznanj, ustvarjamo manjkajoči dialog med obema stranema, dominantno družbo in priseljenci. Cilj ni samo prilagajanje ali asimilacija, to je dolga vrsta raznolikih kulturnih in organizacijskih sprememb na obeh straneh, kjer bo končni rezultat nekaj tretjega, znotraj nas samih in okoli nas.

Opomba: Študija bo objavljena v Založbi FDV v letu 2002.

Daša Hribar: Prihajam iz Slovenskega etnografskega muzeja, z Oddelka za slovenske izseljence, zamejce in tuje etnične skupine. Lahko bi mu rekli tudi migracijski oddelek. To je relativno nov oddelek, ki deluje nekaj manj kot tri leta, od septembra 1999. Pri svojem dosedanem delu nisem bila eksplicitno usmerjena na raziskovanje

izseljenk, čeprav sem jih pri svojem delu srečala že veliko, veliko zelo različnih življenjskih zgodb, ki bi jih tudi lahko predstavila tukaj. Ampak danes sem tu iz drugega razloga, namreč, k sodelovanju me je povabila Marina (Lukšič Hacin), ki je predlagala, da bi ta simpozij spremljala tudi razstava. Sama na simpoziju sicer ne bom imela prispevka, ker leta 2004 odpiramo prenovljeno zgradbo etnografskega muzeja z novo stalno razstavo in bom v svojem muzeju zelo zasedena. Vendar bi rada sodelovala pri pripravi razstave. Današnje srečanje razumem bolj kot posvet, rada bi se posvetovala z vami glede razstave, ki je zamišljena, tako da bi sodeloval vsak raziskovalec, kdor bi želel, in bi lahko prispeval gradivo zanjo. To naj bi bila v bistvu razstava tega projekta in ne razstava o izseljenstvu na splošno. Pomeni, da bi vsak od nas oziroma vsak od vas prispeval gradivo zanjo. Želela bi vas vprašati, če se vsi strinjate, da bi ta simpozij spremljala tudi razstava. In da bi se tudi pogovorili, ali pa razmislili, kakšna bi bila ta razstava. Pri svojem razmišljanju sem prišla do več variant. Ena bi bila prikaz življenjskih zgodb, vendar se nekako ne nagibam k temu, ker je ravno sedaj na ogled razstava Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu. Nastala je po osnovnem konceptu dr. Marjana Drnovška z Inštituta za slovensko izseljenstvo in tudi s sodelovanjem našega muzeja. Bojim se, da bi se bilo težko v tako kratkem času na področju prezentacije življenjskih zgodb izmisliti kaj bistveno novega in da bi se preveč ponavljali. Moja druga ideja je, da bi predstavili vaše izsledke kategorije »kulturno izročilo«. Če govorimo o ohranjanju kulturnega izročila oziroma vlogi žensk pri ohranjanju kulturnega izročila, se bomo gotovo srečali z vprašanjem, kaj sploh je kulturno izročilo v določenih izseljenjskih okoljih. Gotovo bodo raziskave zajele geografsko zelo različna področja, tudi časovno in socialno različna. In morda bi lahko vsak raziskovalec izločil iz svojega prispevka prav to kategorijo »kulturno izročilo« ali pa na primer kategorijo »slovenstvo«. Kot je rekla prej Milena (Domjan), da »ste stojnico okrasili po slovensko«. Se pravi, kako so jo okrasili, tudi na takšnem primeru bi lahko prikazali način ohranjanja oziroma pojmovanja kulturnega izročila. Tretja varianta pa bi bila prikaz procesa vašega raziskovanja. Zelo zanimiv bi bil lahko prikaz te dvojne pozicije raziskovalke in izseljenke v eni vlogi, ki ga je omenila Mirjam (Milharčič Hladnik). Zadnja varianta bi lahko vključevala gradivo, ki ga boste pridobile ali uporabile pri svoji raziskavi, zvočne posnetke intervjujev, ki jih boste posnele. Torej, predlagam, da bi svoje koncepte za razstavo napisala, vsakemu poslala po pošti, da bi potem na naslednjem srečanju najprej ugotovili, koliko ljudi sploh ima to gradivo. Ko pa bi imeli zbrano, in sicer vsaj eno leto pred simpozijem, potem ne bi bilo več težko narediti razstave. Mogoče bi Marina (Lukšič Hacin) povedala še kaj na to temo. Sedaj so tu tri ideje za razstavo. Vprašanje torej je, kako zbrano gradivo razdeliti. Lahko bi ga v tri osnovne sklope, kot so družina, poklici, društveno udejstvovanje. Znotraj družine bi ga lahko razdelili na poglavja deklice, dekleta, samske ženske, matere, tete, stare matere in prikazali njihovo vlogo pri ohranjanju kulturnega izročila v izseljenstvu. Navedli bi lahko različne poklice, kakor smo jih danes že našli, od medicink, zdravnic, učiteljic, redovnic itd. Za zaključek bi rekla, da ni težko nizati idej, ampak bistveno je, da vem, kdo bi lahko sodeloval in kakšno gradivo bi lahko prispeval za razstavo. Torej, če bi želeli, da bi vsebino vaših

referatov predstavili publiki, ki se bo udeležila simpozija, tudi vizualno kot razstavo – to je bila osnovna ideja zanjo.

DISKUSIJA

Mirjam Milharčič Hladnik: Več reči je še pred nami, časa pa nobenega, zato bi morali zaključiti diskusijo glede predstavljenih prispevkov raziskovalcev in raziskovalk in nedvomno bi se bilo dobro vsaj okvirno pogovoriti tudi o razstavi.

Irene Mislej: Postavila bi nekaj vprašanj. Razstavo pustimo ob strani, ker je posebno poglavje. Zbrali boste zelo veliko življenjskih zgodb, število bo kar visoko, tako da odpade ambicija, da bi predstavili vsako teh življenjskih usod. Glede tega se boste odločili sami. Ker se ukvarjam z likovno predstavo življenja, bi res priporočila, ko intervjuvate in zbirate življenjske usode, da zberete tudi slikovno gradivo, da prosite za fotografije, da jih skenirate. Mislim, da bi bilo pametno v okviru take raziskave ustvariti digitaliziran fond fotografskega gradiva, ki seveda lahko izhaja direktno iz teh življenjskih usod, lahko iz okolice. Pri taki raziskavi bi me na koncu zanimalo videti, kakšni so bili tisti prostori, kakšne so bile ulice itn. Tukaj imate izvrstno možnost, ne vem, če imate denar za to, ampak skeniranje fotografskega gradiva danes ne predstavlja prevelikega napora in iz tega lahko nastane tudi razstava, ki temelji na likih, to je v povezavi besede in podobe. Nemogoče je pokriti cel svet, gre za to, da boste v bistvu individualizirali tista okolja, ki so najbolj zanimiva, ali ki jih lahko dosežete.

Mirjam Milharčič Hladnik: Kanado bi bilo gotovo smiselno vključiti v raziskavo, zato bom skušala obdelati vsaj teren okrog Toronta, kjer živi večina slovenskih izseljencev in njihovih potomcev.

Marjan Drnovšek: Dodal bi še misel, da je treba upoštevati tudi tiste ženske, v mislih imam Zofko Kveder, ki so pisale o izseljenstvu in posebno še o vlogi žensk v tem procesu. Poglejmo samo njeno dramo *Amerikanci* (1908). Ona je pisala o tem, se odzivala na ta pojav v času množičnega izseljevanja. Gre torej za žensko, ki sicer ni bila v tipičnem izseljenstvu, je pa živela v Pragi in Zagrebu in doživljala marsikatero težavo v tujem okolju.

Marina Lukšič Hacin: Ko govorimo o književnosti, moram povedati, da je za leto 2004 predviden mednarodni simpozij na temo žensk in migracij. Poleg mednarodne primerjave rezultatov naj bi projekt pripeljal tudi do pokrivanja sivih lis projekta. Z dr. Janjo Žitnik sva že dogovorjeni, čeprav ni članica projektne skupine, da bo po svojih močeh zapolnila vrzel z vidika književnosti. Prav tako se bom jeseni obrnila na vas z vabilom, da se udeležite omenjene konference in dodaste svoj delež vedenja. Med nami sedi tudi Kristina Toplak, ki sega na povsem novo področje v proučevanju izseljenstva,

to je umetnost, predvsem likovna. Ženske umetnice in njihove življenjske zgodbe, predvsem pa odnos do lastnega etničnega porekla in vloga umetnosti pri tem, je prav gotovo zelo zanimiva tema. Prav tako bo potrebno najti nekoga, ki bo skozi izpostavljeni vidik analiziral argentinsko situacijo.

Mirjam Milharčič Hladnik: Če na hitro povem, kaj jaz zbiram oziroma česa ne zbiram, ker me je strašno strah vzeti dragocene materiale, ki mi jih pripovedovalke ponujajo, ker se jih bojim izgubiti. Vse, kar mi ponudijo, si zapišem, tako da imam pregled nad tem, kje bi lahko dobili material, če bi ga rabili za razstavo. Spravljeno imam videokaseto Slovenske ženske zveze, ki je bila izdana ob 75. obletnici in vsebuje zgodovinski pregled njihovega delovanja. Imam razglednice, na katerih so prizori iz poslikave zidov s slovenskimi izseljenskimi motivi, ki jih je naredila Lucija Dragovan v Joiletu; knjige, ki so jih o izseljenski izkušnji žensk napisale ali zbrale Jospheine Janežič, Irene M. Odorizzi, Mary Molek in druge; nekatere fotografije, na primer fotografijo Josephine Janežič, ki je prav tako iz Postojne kot jaz in je po vojni zbežala v Italijo, od tam je bila poslana v Avstralijo, na fotografiji pa sta z možem, ko leta 1954 iz Avstralije plujeta proti končnemu cilju, obljubljeni deželi Ameriki. To je fotografija lepe, elegantne ženske in v smoking oblečenega postavnega moškega, ki se rokujeta s kapitanom ladje, fotografija, ki je tako drugačna od podob, ki jih imamo v zvezi s slovenskim izseljevanjem zarezane v spomin. Erika Kokalj Roda iz Washingtona je prinesla na pogovor, za katerega ni bilo več časa kot slabo uro, ogromne torbe arhivskega gradiva in korespondence svojega očeta, povojnega imigranta, ki jih nisem imela časa niti pogledati. Ali pa Ruth v Joiletu, ki ima shranjene potne liste svojih staršev, kjer lepo piše, da so imeli leta 1928 dovoljenje potovati iz ZDA v Jugoslavijo preko mejnega prehoda Rakek, dve leti pozneje pa preko Jesenic. Ali je to zanimivo za razstavo ali ne, je seveda odvisno od njenega koncepta, zato bi se morali o tem čimprej dogovoriti, da bi bilo zbiranje materiala na terenu lažje.

Aleksej Kalc: Rad bi samo vedel, ali se pogovor zdaj nanaša na razstavo ali na vsebino tistega, kar smo slišali iz referatov, ker gre za različne stvari.

Mirjam Milharčič Hladnik: Kar združili smo, ker časovno ne gre drugače.

Aleksej Kalc: Inštitut za slovensko izseljenstvo ima zdaj skupaj s koprskim Znanstvenoraziskovalnim središčem 2-letni ciljni raziskovalni projekt za zbiranje oz. evidentiranje ter ohranjanje dokumentarne dediščine slovenskega izseljenstva v Avstraliji in Evropi. Del tega projekta predvideva tudi zbiranje nepisnega gradiva, se pravi to, kar, kot slišim, večina vas dela, poslušanje in zapisovanje pripovedi izseljencev in izseljenk. In to ne magnetofonsko beleženje, ampak zapisovanje na video, da bi pripovedovanje ostalo upodobljeno živo. Hkrati s tem želimo pri obiskovanju ljudi vprašati tudi, če imajo kakršnokoli pisno, slikovno ali drugo gradivo in če so ga pripravljene kdaj prepustiti kaki ustanovi, da bi ga hranila. Če ga niso pripravljene fizično

oddati, ker vemo, da so ljudje na tako gradivo čustveno navezani, jih vprašamo, če ga dovolijo prekopirati. To pa storimo na kraju samem s pomočjo skenerja, tako da gradiva ni treba premikati. V perspektivi nekega združevanja gradiva iz raznih možnih kanalov, iz raznih projektov in raziskovalcev bi lahko razmislili o neke vrste virtualnem fondu, ki bi bil lahko viden po internetu. Vsekakor bi bil s pomočjo digitalne tehnike lahko rešen problem ohranitve gradiva, ne glede na to, če se originali rešijo ali ne. To omenjam kot strategijo dela na terenu, ker sem slišal, kakšne komplikacije so, ko je treba dokumentacijo odnašati, jo prekopirati in jo potem vračati. Morda je bolje nositi s seboj skener, čeprav stane več napora.

Mirjam Milharčič Hladnik: Še huje kot nošnja je potreben čas za skeniranje; če greš, recimo, za pet dni in sploh nimaš tega časa.

Aleksej Kalc: Seveda, samo mislim, da je morda ena izmed rešitev tudi ta.

Mirjam Milharčič Hladnik: Zdaj res govorimo o več stvareh hkrati, ampak, saj je prav, ker se deloma navezuje na to, kako bi razstavo koncipirali, kaj imamo, kaj nabiramo in zakaj.

Daša Hribar: Mislim, da bi bilo na razstavo najbolje dati tisto, za kar vsak meni, da bo najbolj vizualiziralo njegovo raziskavo. Se pravi, tisto, kar boste na simpoziju predstavili v tekstu in kar bo sklepna ugotovitev vašega prispevka, bi vizualno predstavili na razstavi. Ugotoviti je torej potrebno, kateri so tisti materiali, s katerimi bi to lahko najbolje predstavili. To bi bila tudi omejitev pri izboru gradiva, ker ima sicer vsak raziskovalec veliko gradiva.

Mirjam Milharčič Hladnik: Ena od možnosti je tudi vizualizacija naših raziskav, tako da bi bile namesto življenjskih zgodb ljudi v vitrinah naše raziskovalne zgodbe.

Marina Lukšič Hacin: Meni se zdi druga ideja zelo vabljiva, predvsem iz vsebinskega vidika, ne toliko raziskovalnega; namreč, pokazati z razstavo, kako Slovenci po svetu v različnih kontekstih (državah, skupnostih) povsem specifično razumevajo svoje slovenstvo tudi skozi različne simbole, mite, rituale...

Irene Mislej: Nisem govorila z vidika razstave, ampak z vidika sestavnega dela vašega raziskovanja. Z besedami boste zelo težko povedali, kako se je tisto dekletko, ki je prišlo v pristanišče, začelo drugače oblačiti, lažje pa s fotografijami. Seveda je to ogromno dela, ampak če se raziskovalni projekti povežejo, je dosti lažje. Cilj je, da bi prišli do nekega skupnega fonda in bi imelo dostop do njega veliko ljudi.

Mirjam Milharčič Hladnik: Danes tehnika to res omogoča, glede fizičnega prenosa dokumentov pa ne vem, pač tako, kot zahteva zakon.

Irene Mislej: V Ameriki imajo to zelo strogo urejeno, pa tudi posamezne krajevne Historical Society so zelo prizadevne. Drugje je spet drugače. Osebnostno se nagibam k temu, naj originali ostanejo tam, kjer so nastali, če so skrbno ohranjeni.

Marjan Drnovšek: Imam misel k izvajanju Aleksa (Kalca) glede projekta o izseljenskem arhivskem gradivu. Menim, da načrtovalci niso videli jedra tega dela v zbiranju gradiva, ampak v ugotovitvi stanja gradiva na terenu. Hkrati pa naj bi ugotovili možnosti, kako naj bi se to gradivo ohranjalo na terenu, kakšna naj bi bila mreža na terenu, ker mislim, da bi bilo potem tudi financiranje države Slovenije za tovrstne centre, ki bi hranili to gradivo, bolj transparentno. To je največji, prvi namen tega CRP-a. Ker so arhivske prakse in zakonodaja po državah različne, imamo različne stopnje ohranjenosti in stanja. Tudi iz Amerike prihaja originalno gradivo, kar vsi vemo. Menim, da je bistveno, da se to gradivo ohrani.

Mirjam Milharčič Hladnik: Ali lahko povem samo primer? Florence Unetich ima 82 let in je od vedno aktivna v različnih oziroma skoraj v vseh slovenskih organizacijah v Clevelandu. Pripovedovala mi je, da ima v svoji hiši o delovanju različnih organizacij toliko materiala, da se nima več kam uvesti in da mora vse to nekam dati. Sprašujem, kaj bi ji lahko odgovorila; ali lahko da nam?

Marjan Drnovšek: Za Ameriko je stvar lažja, saj imajo svoje organizacije s fizičnimi prostori, kjer bi se našlo mesto za arhivsko gradivo, ali so jih vsaj imeli.

Irene Mislej: Jaz bi postavila vprašanje bolj filozofsko. Življenjska zgodba Florence Unetich se je pretežno odvijala v Ameriki, je del slovenske zgodovine, ampak tudi del ameriške zgodovine in je treba res paziti, da je tudi prikazana tam. Seveda nam tukaj ogromno manjka, ampak da ne bi slučajno mislili, kot so nekateri kolegi, da je najbolj preprosto obiskati vse izseljence po svetu, pobrati gradivo, ga pripeljati v Slovenijo in narediti tukaj velik arhiv. To ni namen.

Mirjam Milharčič Hladnik: Tudi jaz zdaj to tako razumem, ampak če bi hoteli evidentirati, kam bo ona dala to gradivo, kaj moramo narediti?

Irene Mislej: Najbrž bodo oddali v Cleveland v mestni muzej, ki je izvrstno organiziran. Podobno je z dediščino Harveya Peruška, Gregorja Peruška v Clevelandu, s katero se ukvarjam. V bistvu je vse izgubljeno, ker slovenska organizacija v Clevelandu peša, enostavno ni več energije. V domu na St. Clairu imajo celo prostore, so pa v obupnem stanju itn.

Marjan Drnovšek: Najboljša rešitev za zasebne arhive je, da pridejo v neko javno institucijo. Velik problem v Ameriki kot drugod po svetu je neznanje (slovenskega) jezika, v katerem je to gradivo nastalo. Če pride gradivo v neko institucijo, lahko konča

na policah nepopisano in s tem nedostopno. Vemo, da je s tem nekako izgubljeno za raziskovalca.

Irene Mislej: V mestnem muzeju zdaj nimajo nobenega Slovenca, imajo pa Poljaka, Čeha, Slovaka.

Aleksej Kalc: Sam vidim tukaj dva problema. Ne poznam situacije v Ameriki, ampak si jo predstavljam, ker vsaj nekoliko poznam situacijo v Avstraliji in drugod. Če obstaja kak normativ, po katerem gre gradivo v neko uradno ustanovo v priseljenški državi, ni problema v smislu hranjenja, problem pa je, da gre gradivo nekako v pozabo, da skupnost in njeni potomci ne vedo več, da obstaja, če ga kdo ne ovrednoti. V primeru zasebnih arhivov, osebnih ali društvenih, sta posameznik in društvo tista, ki odločata, kaj bosta z njim napravila. Moje mnenje je sledeče: če je mogoče dobiti neko slovensko organizirano sredino, ki je ustrezno opremljena in sposobna to hraniti, se – dokler to zmore – skuša predajati dokumentacijo tej sredini. Tu bo seveda problem, ker bodo nekateri tej ustanovi zaupali, drugi pa ne in bodo gradivo rajši prepustili neki drugi. Zato je treba biti pri tem elastičen, važno je, da se gradivo komu preda, neki instituciji, ki daje zagotovila, tudi s pomočjo matične države, da se bo hranilo in varovalo, upoštevajoč tudi želje ali pogoje imetnika predajatelja. Če pa takih slovenski ustanov v priseljenških deželah ni oziroma niso več sposobne zagotavljati primerne varovanja, mislim, da bi bilo bolje, da se slovenska država na politični ravni zainteresira in domeni z določenimi institucijami v teh državah, da one sprejmejo to gradivo, ker sem prepričan, da sodi to gradivo v kraj, kjer je nastalo in mora tam ostati, zato ker je del dediščine naših tamkajšnjih skupnosti. Ločiti to gradivo od skupnosti, ki ga je ustvarila, je kot bi ji odrezali del telesa. Prav se mi zdi tudi zato, ker hočemo posredovati zavest o slovenski pripadnosti mlajšim rodovom, tudi tistim, ki morda ne bodo znali ene same slovenske besede in bodo morda Slovenijo zamenjali s Slovaško, če pa se bodo malo zanimali za svoje korenine, je važno imeti v neki javni instituciji priseljenške države mesto, kjer bodo hranili toliko in toliko fasciklov gradiva, nanašajočega se na našo skupnost. Tukaj je potrebno strokovno delo, ki mora biti izraz vseh nas, ki se ukvarjamo s temi temami, in tudi politično delo slovenske države, ki mora s pomočjo mednarodnega dogovarjanja skrbeti, da se to gradivo na tak ali drugačen način ohrani.

Irene Mislej: Kolikor vem, obstoja v bilateralnih sporazumih posebno poglavje, namenjeno arhivskemu gradivu. Različne države ga najbrž različno rešujejo. Za Ameriko vem, da je konvencija podpisana, za Argentino je v pripravi, a sta različni. Prva skrb je gradivo ustrezno shraniti, pozneje bomo pa videli, če ga bo kdo preučeval, ampak gradivo mora ostati v tistih državah.

Marina Lukšič Hacin: Opravičujem se, ker smo se na koncu preselili z enega projekta na drugega, ki ga imamo tudi na Inštitutu, to je CRP o arhivih. Mogoče bi bilo dobro razmišljati o delovni, polemični okrogli mizi prav na temo CRP-a. To bi bila

priložnost, da bi se raziskovalci, ki pri projektu sodelujemo, dobili v bolj delovnem vzdušju. To naj navržem kot idejo, preden prekinem razpravo, ki se je oddaljila od teme srečanja. Tisti, ki boste imeli na terenu težave in dileme, kaj narediti z določenim gradivom, se obrnite na Aleksa (Kalca) ali Marjana (Drnovška), ki sta na tem področju najbolj doma.

Aleksej Kalc: Zdaj je trenutno tako, ampak problem je širši in ne bi bilo slabo usklajevati tudi zamisli in izkušnje, ki nastajajo izven tega projekta. Recimo, da je ta projekt lahko neke vrste izhodišče za neko širše dogovarjanje in definiranje nekih standardov, če naj jih tako imenujem.